

Міністерство внутрішніх справ України
ДНІПРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

**НЕПОЗОВНІ ПРОВАДЖЕННЯ
В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ**

Навчальний посібник

Колектив авторів

Дніпро
2025

УДК 347.91
Н 53

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Дніпровського державного
університету внутрішніх справ
(протокол № 6 від 27.11.2025)*

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Ігор Алексєєнко – доктор політичних наук, кандидат юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного, трудового та господарського права юридичного факультету Дніпровського національного університету ім. Олесь Гончара;
Юрій Кричун – кандидат юридичних наук, доцент, адвокат, керуючий АБ «Юрія Кричуна» (м. Кропивницький).

Н 53 Непозовні провадження в цивільному процесі : навч. посіб. / кол. авт. : К. Р. Резворович, д-р юрид. наук, доц.; М. П. Юніна, канд. юрид. наук, доц.; М. М. Фролов, канд. юрид. наук, доц.; М. В. Логінова. Дніпро : Дніпров. держ. ун-т внутр. справ, 2025. 108 с.

ISBN 978-617-560-109-9

Навчальний посібник підготовлено відповідно до робочої програми навчальної дисципліни «Цивільний процес» Дніпровського державного університету внутрішніх справ. Навчальний посібник висвітлює основні положення непозовних проваджень в цивільному процесуальному праві України. Метою видання цього навчального посібника є не лише виклад основних положень наказного та окремого проваджень, а й сприяння формуванню у здобувачів вищої освіти критичного мислення, розвитку правової позиції та підвищення рівня професійної підготовки.

Навчальний посібник «Непозовні провадження в цивільному процесі» є актуальним виданням, яке містить усі необхідні теми для успішної підготовки до ЄДКІ, екзаменів, заліків та практичних занять з навчальної дисципліни «Цивільний процес».

ISBN 978-617-560-109-9

© Автори, 2025
©ДДУВС, 2025

ЗМІСТ

Автори	4
ВСТУП	5
Розділ 1. НАКАЗНЕ ПРОВАДЖЕННЯ	8
1.1. Матеріально-правові та процесуальні передумови реалізації права на отримання судового наказу	8
1.2. Особливості доказування у справах про видачу судового наказу	24
1.3. Особливості розгляду цивільних справ у порядку наказного провадження	33
1.4. Питання та завдання для самостійного опрацювання розділу	49
Розділ 2. ОКРЕМЕ ПРОВАДЖЕННЯ	52
2.1. Загальна характеристика окремого провадження	52
2.2. Справи, що стосуються статусу фізичних осіб	63
2.3. Справи, що стосуються сімейних відносин	67
2.4. Справи про визнання та відновлення безспірних майнових прав ...	71
2.5. Справи про розкриття окремих видів таємної інформації	83
2.6. Інші категорії справ, що розглядаються в порядку окремого провадження (справи щодо встановлення фактів, що мають юридичне значення)	92
2.7. Питання та завдання для самостійного опрацювання розділу	102
Використані та рекомендовані джерела	104

АВТОРИ

Резворович Кристина Русланівна, завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін факультету підготовки фахівців для підрозділів кримінальної поліції Національної поліції України Дніпровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, доцент;

Юніна Марина Петрівна, професор кафедри цивільно-правових дисциплін факультету підготовки фахівців для підрозділів кримінальної поліції Національної поліції України Дніпровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент;

Фролов Михайло Михайлович, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін Навчально-наукового інституту права та інноваційної освіти Дніпровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент;

Логінова Марина Вікторівна, викладач кафедри цивільно-правових дисциплін факультету підготовки фахівців для підрозділів кримінальної поліції Національної поліції України Дніпровського державного університету внутрішніх справ.

ВСТУП

Наукові дослідження непозовних проваджень у цивільному судочинстві обумовлені чинниками як суто наукового характеру, оскільки існування такого виду проваджень у цивільному процесі підпорядковується певної логіки законодавця, що у свою чергу не завжди очевидно та викликає необхідність оновлення доктринальних поглядів на сутність тих чи інших процесуальних феноменів, так і формулювання практично-орієнтованих поглядів щодо відправлення правосуддя у справах наказного та окремого провадження для широкого кола учасників навчального процесу.

Отже, представлена робота спрямована у першу чергу на констатацію сучасного стану розвитку процесуально-правової науки та особливостей її застосування саме по не очевидним та не найбільш поширеним процедурам судової діяльності у порядку цивільного процесу – наказному провадженню та провадженню про встановлення фактів – окремому провадженню.

Наказне провадження є однією з найбільш ефективних та оптимальних процедур сучасного цивільного судочинства у глобальному масштабі. Його дослідження та вдосконалення є актуальними, оскільки Україна перебуває на шляху інтеграції до Європейського Союзу (ЄС), що вимагає гармонізації та уніфікації національного законодавства у сфері наказного провадження з вимогами ЄС.

Нижче наведено історичну еволюцію та сучасну правову природу спрощених проваджень, зокрема наказного, в Україні та Європейському Союзі: вперше інститут наказного провадження як вид цивільного судочинства був закріплений в українському законодавстві у 2004 році з прийняттям чинного Цивільного процесуального кодексу.

Хоча самі поняття «наказне провадження» та «судовий наказ» не є новими для юридичної літератури зарубіжних країн та міжнародної судової практики. Єдине для всіх країн-учасниць європейське наказне провадження було вперше закріплене на законодавчому рівні Регламентом №1896/2006 «Про введення європейського наказного провадження». Цей Регламент був прийнятий Європейським парламентом і Радою ЄС 12 грудня 2006 року і набув чинності 12 грудня 2008 року. Він став обов'язковим для всіх країн-учасниць, за винятком

Данії¹.

Відповідно до абз. 1 ст. 2 цього Регламенту він застосовується виключно до судочинства, що носить міждержавний характер, під яким згідно зі ст. 3 даного Регламенту слід розуміти провадження, учасники якого на момент подання заяви мають місце проживання або постійного перебування у різних країнах-членах ЄС.

В ЄС протягом тривалого часу порушувалося питання про необхідність реформування цивільного процесуального законодавства країн-учасниць, наслідком чого мало стати створення подібних, удосконалених, але водночас спрощених національних цивільних процесуальних форм.

Сучасна правова природа спрощених проваджень цивільного судочинства та особливості правової регламентації спрощених проваджень у національному процесуальному законодавстві першочергово відображають підходи щодо правової природи та класифікацію спрощених проваджень, а саме: згідно з українським цивільним процесуальним законодавством наказне провадження є одним із видів цивільного судочинства.

Пленум Вищого спеціалізованого суду України свого часу при ухваленні керівних настанов у вигляді Постанови «Про практику розгляду судами заяв у порядку наказного провадження» визначив діяльність суду з розгляду заяви стягувача про видачу судового наказу, як самостійний і спрощений вид судового провадження для розгляду окремих категорій справ².

Водночас у доктрині цивільного процесу сформувалися різноманітні підходи до розуміння наказного провадження: одні стверджують, що у наказному провадженні притаманні особливості процедурної діяльності, в якій не має цивільної процесуальної форми, а справа вирішується у межах спеціальної правової процедури.

Спрощене провадження розглядається як наслідок диференціації цивільної процесуальної форми. Воно є особливою додатковою формою розгляду і вирішення цивільних справ. Цей інститут характеризується усіченим складом процесуальних правил порівняно із загальним порядком і позбавлений зайвих формальностей та деяких елементів

¹ Regulation (EC) No 1896/2006 of the European Parliament and of the Council creating a European order for payment procedure. 2006. 12 December. URL : <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2006:399:0001:01:EN:HTML> (date of access: 01.11.2025).

² Pro praktyku rozghliadu sudamy zaiav u poriadku nakaznoho provadzhennia. *Ofitsiynyi vebportal parlamentu Ukrainy*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0014740-11#Text> (data zvernennia: 26.10.2025).

процесуальної форми. Його застосування ґрунтується на добровільному підході.

Метою введення спрощеного позовного провадження є забезпечення доступного та ефективного правосуддя. Завдяки спрощенню та прискоренню судочинства спрощене провадження покликане забезпечити ефективність цивільного процесу, що дозволяє зменшити судові витрати та дотриматись принципу розгляду справ у розумні строки.

Сподіваємось, що авторам навчального посібника спочатку вдалося зацікавити читача тематикою роботи та у підсумку сформуванати комплексне уявлення про сутність непозовних проваджень у цивільному судочинстві.

РОЗДІЛ 1. НАКАЗНЕ ПРОВАДЖЕННЯ

1.1. Матеріально-правові та процесуальні передумови реалізації права на отримання судового наказу

Процесуально-правова сутність наказного провадження у цивільному процесуальному праві України визначається його статусом як спрощеної судової процедури, призначеної для оперативного захисту прав за безспірними вимогами.

За логікою викладення навчального матеріалу у цьому посібнику використано законодавчо-орієнтований підхід, відповідно до якого викладення основних положень навчального курсу непозовних проваджень наслідують структуру відповідних розділів цивільного-процесуального законодавства.

Разом із тим кожен підрозділ навчального посібника містить обов'язкові матеріально-правові та процесуальні передумови реалізації заявниками та зацікавленими особами відповідного виду непозовного провадження своїх повноважень, що дозволяє на конкретних прикладах розкрити сутність того чи іншого виду процесуальної активності у непозовних провадженнях цивільного процесу.

Водночас визначення поняття «безспірності» вимог щодо виявлення своєрідної «точки входу» до розуміння сутності наказного провадження у цивільному процесі потребує окремої уваги. Отже, стосовно історичного досвіду нормативного врегулювання процесуальних відносин, який ми для мети цієї роботи починаємо досліджувати із середини ХІХ сторіччя, на особливу увагу заслуговує Статут цивільного судочинства 1864 р., який регулював судочинство на українських землях³.

Згідно його положень не потребують доказування (*notorium non ege probatione*) факти по справі у тому випадку, коли їх дослідження судом недоцільне або викликане бажанням учасників процесу затягнути провадження в справі.

Під безспірними фактами розумілися ті, які визнані протилежною

³ Грабовська О. О. Теоретичні та практичні проблеми доказування у цивільному процесі України : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 472 с. С.18.

стороною або неоспорені нею, а під законними припущеннями (презумпціями) ті, які є обов'язковими в силу закону, адже містять висновки про доказовість відомих фактів за наявності інших. Законні презумпції у судовій практиці поділялися на види: необхідні чи неспростовні та юридичні, які можуть спростовуватися шляхом заперечення їх доказами; загальнолюдські (або фактичні) – висновок зроблений на основі загальновідомого факту про існування іншого життєвого факту, що підлягає доказуванню. Такі припущення не були передбачені, а тому не були обов'язковими для суду⁴.

Подальша трансформація поняття безспірності відбувалася із суспільно-політичними змінами та відображало уявлення уряду про розподіл повноважень юрисдикційних органів.

На сьогодні поняття безспірності у Цивільному процесуальному кодексі України не розкривається. Тож можна припустити, що з'ясування наявності чи відсутності спору віднесено законодавцем на розсуд суду.

Частково таке твердження про сутність безспірності як головної риси вимог, що розглядаються у Наказному провадженні цивільного процесу, підтверджується науковою літературою, зокрема, авторка єдиного на теперішній час фундаментального наукового дослідження правової природи наказного провадження, Вербицька М. В., ще 2011 року стверджувала, що прототипом сучасного наказного провадження у порівняно недавньому минулому стало запровадження процедуре безспірного стягнення аліментів на неповнолітніх дітей, введена Указом Президії Верховної Ради УРСР від 10 лютого 1987 р. «Про деяку зміну порядку стягнення аліментів на неповнолітніх дітей».

Цим нормативно-правовим актом була проведена чітка межа між безспірними справами і тими, у яких виникав спір про право. Перші були фактично виведені з числа справ, які розглядалися у порядку цивільного судочинства, і передані для одноособового розгляду суддею з дотриманням визначеної процедури, але поза рамками цивільно-процесуальної форми. Другі – залишилися серед справ позовного провадження. Проте кілька останніх років суди розглядали справи про стягнення аліментів у загальному позовному порядку з викликом обох сторін у судові засідання та винесенням у справі судового рішення, а не

⁴ Бойко І. Й. Історія правового регулювання цивільних, кримінальних та процесуальних відносин в Україні (IX–XX ст.) : навчальний посібник. Львів : Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2014. 904 с. С. 662-665.

ухвали⁵.

На підставі викладеного можна стверджувати, що наказне провадження у цивільному процесі є «безспірним» у тому сенсі, що безспірність презюмована до того моменту, поки боржник не надасть заяву про скасування судового наказу. Вимога про те, щоб із заяви і поданих документів не було спору про право, означає, що правовідношення між заявником і боржником має бути чітко визначеним, а вимога заявника – повністю аргументована.

На час написання цього навчального посібника найбільш актуальним дослідженням сутності наказного провадження в цивільному праві України, як у змістовному, так й у темпоральному аспектах, видається робота В. Кройтора «Наказне провадження як окремий вид спрощеного провадження в цивільному судочинстві України».

Автор зробив підсумковий висновок про те, що наказне провадження є певним міжгалузевим субінститутом, у порядку якого розглядаються безспірні вимоги, що пред'являються до суду в чітко визначених процесуальним законом випадках, з належним документальним підтвердженням права вимоги.

Перелік таких вимог усталений тривалий час і унормований у ст. 161 Цивільного процесуального кодексу України. При цьому ані спрощене, ані письмове провадження, які регламентовані Цивільним процесуальним кодексом України, не можуть розцінюватися як прояви скороченого чи прискореного судочинства під час збройної агресії РФ проти України. Навпаки, цілком логічний інший висновок – про те, що застосування спрощених проваджень сприяє реалізації права на справедливий суд, закріпленого у ст. 6 Європейської конвенції з прав людини (ЄКПЛ)⁶.

На розвиток тезису про безспірність, як основну рису, що притаманна саме інституту наказного провадження, стверджується також, що саме наказне провадження є певним міжгалузевим субінститутом, у порядку якого розглядаються безспірні вимоги, що пред'являються до суду в чітко визначених процесуальним законом випадках, з належним документальним підтвердженням права вимоги.

На додаткове обґрунтування безспірного характеру вимог стягувача

⁵ Verbitska M. V. *Nakazne provadzhennia u tsyvilnomu protsesi Ukrainy*. T. : Aston, 2012. 191 s. S.

⁶ Kroitor V. A. Writ proceedings as a separate type of summary proceedings in civil judiciary of Ukraine. *Analytical and comparative jurisprudence*. 2025. № 1. S. 189–194. URL : <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.01.30> (data zvernennia: 17.10.2025).

у порядку наказного провадження наводиться аргумент В. Кисіля, який визначає наказне провадження як вид цивільного судочинства, що здійснюється за відсутності спору про право шляхом видачі судового наказу, та полягає у спрощеній документарній процедурі захисту майнових прав та інтересів заявника (стягувача), вимоги якого до боржника щодо стягнення грошових коштів ґрунтуються на безспірних документах⁷.

Схожої думки дотримується і Ю. Навроцька, яка аргументує, що наказне провадження спрямоване на швидкий та ефективний захист безспірних прав особи за допомогою видачі судового наказу, який одночасно є і судовим рішенням, і виконавчим документом, а також зауважує, що в теорії цивільного процесуального права таке провадження ще називають письмовим через єдиний допустимий засіб доказування – документи⁸.

Як зазначає С. Музичко, простота процедури, безспірність вимог, що вирішуються в наказному провадженні, його безальтернативна документарна форма спонукали до дискусії, яка породила пропозиції винести справи наказного провадження за межі цивільної процесуальної форми, встановивши позасудовий порядок їх вирішення.

Таким чином, автор вважає, що наказне провадження є особливим спрощеним видом цивільного судочинства, метою якого є швидкий та ефективний захист безспірних прав та інтересів осіб шляхом видачі судового наказу. Сам судовий наказ поєднує в собі властивості судового рішення та виконавчого документа.

Вбачається, що теза про безспірний характер вимог стягувачів по справах наказного провадження у цивільному судочинстві України не є такою однозначно визначеною як з позиції нормативного закріплення, так і доктринального тлумачення. Отже, доцільно розглянути матеріально-правові передумови звернення до суду із заявою про видачу судового наказу на підставі положень п. 1 ч. 1. ст. 161 Цивільного процесуального кодексу України.

Яким же чином визначається безспірність вимоги, що заявляється

⁷Кисіль В. Й. Наказне провадження як спрощений вид цивільного судочинства. Методологічні засади вдосконалення цивільного процесуального права. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції до 150-річчя від дня народження Є. В. Васьковського, м. Одеса, 8 квітня 2016 року. Одеса, 2016. С. 58–60. С. 59.

⁸Навроцька Ю. Особливості процесу доказування у наказному провадженні. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2016. № 855. С. 431–440, с. 438.

до суду за першою категорією справ, що розглядаються у порядку наказного провадження у цивільному процесі України, визначено справи про стягнення нарахованої, але не виплаченої заробітної плати.

Особливої уваги визначення безспірності вимоги про стягнення нарахованої, але не сплаченої заробітної плати, у розумінні Цивільного процесуального кодексу України заслуговує у зв'язку з випадками кримінальної відповідальності за ч. 1 ст. 172 Кримінального кодексу України, а саме: грубим порушенням законодавства про працю є незаконне звільнення працівника з роботи – або з недотриманням самої процедури звільнення, або без законних підстав (наприклад, вимушене звільнення працівника, спровоковане неправомірними діями роботодавця – ч. 3 ст. 38 Кодексу законів про працю України). А «іншими грубими порушеннями» законодавства про працю слід вважати, наприклад:

- невидання наказу про звільнення з роботи (недотримання роботодавцем вимог ст. 47 Кодексу законів про працю України);
- незаконне переведення на іншу роботу без згоди працівника (ч. 1 ст. 32 Кодексу законів про працю України);
- незаконне відсторонення працівника від роботи (ст. 46 Кодексу законів про працю України);
- незабезпечення роботодавцем належних, безпечних і здорових умов праці при виконанні працівником трудових обов'язків, що спричинило ушкодження здоров'я, каліцтво або смерть працівника (ст.ст. 153, 158 Кодексу законів про працю України);
- порушення права на відпочинок (відмова у наданні відпустки, ненадання перерви для відпочинку і харчування, залучення до роботи у неробочий час, надмірне втручання в особисте життя працівника);
- систематичне порушення тривалості робочого часу; виплата заробітної плати продукцією (відповідно до ч. 1 ст. 94 Кодексу законів про працю України заробітна плата обчислюється, як правило, у грошовому виразі, а її розмір визначається за наперед встановленими нормами і розцінками);
- незаконне встановлення матеріальної відповідальності за порушення трудової дисципліни (нарахування «штрафних балів» за запізнення на роботу, недотримання дрескоду тощо, які потім відраховуються з нарахованої до виплати суми заробітної плати);
- порушення умов оплати праці (недотримання вимог ст. ст. 106-107, 115-117, 128 Кодексу законів про працю України);

– порушення порядку розгляду трудових спорів тощо⁹.

Особливостями нормативно-правової регламентації нарахованої, але не виплаченої заробітної плати визначаються, зокрема, ст. 43 Конституції України: «Кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується». Право на своєчасне одержання винагороди за працю захищається законом¹⁰.

Оскільки на рівні конституційної норми лише декларується право на своєчасне одержання винагороди за результати своєї праці, норми Кримінального кодексу України містять оціночне визначення «грубе» щодо характеристики об'єктивної сторони злочинів даного виду, логічним виглядає звернення до положень Кодексу законів про працю України для з'ясування погляду законодавця на момент та підстави виникнення спору про право у випадках порушення строків та порядку виплати нарахованої заробітної плати.

Вирішуючи питання про те, чи є порушення трудових обов'язків грубим, суд повинен виходити з характеру проступку, обставин, за яких його вчинено, та істотності наслідків порушення трудових обов'язків. При цьому суд повинен установити не тільки факт невиконання працівником обов'язку, який належить до кола його трудових обов'язків, а й можливість виконання ним зазначеного обов'язку за встановлених судом фактичних обставинах справи, тобто встановити вину працівника та наявність причинного зв'язку між невиконанням працівником трудових обов'язків і негативними наслідками, які настали внаслідок такого порушення¹¹.

Справи про стягнення нарахованої, але не виплаченої заробітної плати в українському цивільному судочинстві розглядаються в порядку наказного провадження як спрощеної судової процедури.

Визначення спрощеного порядку провадження по справах, що виникають з трудових спорів, теж потребує пояснення як у контексті національного процесуального законодавства, так й у порівнянні з

⁹ Tykhoniuk O. V. 'Gross violation of labour legislation by the employer': what does it meant?. *Uzhhorod National University Herald. Series: Law*. 2025. Vol. 2, no. 88. P. 161–173. URL: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.88.2.22> (date of access: 16.10.2025). P. 169.

¹⁰ Конституція України: Закон України від 28.06.1996. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141 (в редакції від 01.01.2020). URL : <https://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.

¹¹ Постанова Вищого Адміністративного суду України від 01.02.2017 у справі № 815/6491/15 Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen. *Iedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen*. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/64710851> (data zvernennia: 17.10.2025).

практикою розв'язання такої ж категорії справ за кордоном¹².

Основні положення та особливості розгляду таких справ: недотримання роботодавцем законодавства про працю, умов колективного та трудового договору як підстава для звільнення працівника з роботи. За власним бажанням працівник може звільнитись з роботи тільки тоді, коли це суто його добровільне рішення.

Але трапляються випадки, коли роботодавець докладає максимум зусиль, аби працівник звільнився проти своєї волі (мається на увазі звільнення за ч. 3 ст. 38 та/або за ч. 1 ст. 39 Кодексу законів про працю України). У такому разі підставою для звернення до суду є наявність порушеного права, а таке звернення здійснюється особою, якій це право належить, і саме з метою його захисту¹³.

Заробітна плата в розумінні статті 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод є майном працівника, його особистою власністю.

Це майно йому належить з моменту, коли згідно із законодавством заробітна плата повинна бути виплачена. Крім того, відповідно до конституційних норм, визначених в статті 41 Конституції України, власність є непорушною.

Непорушність права приватної власності означає, що нікому не дозволено користуватися протизаконно чужим майном, у тому числі і заробітною платою працівника. Саме на конституційній нормі щодо непорушності власності сформульовані основні положення Закону України «Про оплату праці», такі як: 1) оплата праці працівників підприємства здійснюється в першочерговому порядку; 2) своєчасність та обсяги виплати заробітної плати працівникам не можуть бути залежними від здійснення інших платежів та їх черговості; 3) забороняється будь-яким способом обмежувати працівника вільно розпоряджатися своєю заробітною платою, крім випадків, передбачених законодавством¹⁴.

¹² Sampara N., Babii V., Hnatenko M. Specificity of order proceedings in legislation of Ukraine and foreign countries: comparative characteristics. *Aktual'ni problemi pravoznavstva*. 2024. № 2. S. 72–78. URL: <https://doi.org/10.35774/app2024.02.072> (data zvernennia: 19.10.2025).

¹³ Tykhoniuk O. V. Non-compliance by the employer with labor laws, collective bargaining agreements and employment contracts as grounds for dismissal. *Juris europensis scientia*. 2024. No. 4. P. 26–36. URL: <https://doi.org/10.32782/chern.v4.2024.5> (date of access: 19.10.2025).

¹⁴ Hrebenar O. V., Rozovskyi B. H. Pytannia strokiv pozovnoi давности pry porushenni zakonodavstva pro oplatu pratsi v suchasnykh umovakh. *Aktualni problemy prava: teoriia i praktyka*. 2023. № 45. S. 30–40. URL: <https://doi.org/10.33216/2218-5461/2023-45-1-30-40> (data zvernennia: 19.10.2025).

Ключові аспекти, що передбачаються спрощеним провадженням. Сутність та природа спрощеного позовного провадження передбачаються наявністю постійного доктринального положення щодо оптимізації цивільного процесу через диференціацію процесуальної форми цивільного судочинства та запровадження спрощених судових процедур.

Спрощене позовне провадження визначається як диференційована процесуальна форма позовного провадження, призначена для вирішення певної категорії цивільних справ за спрощеною процедурою.

У юридичній літературі його розуміють як особливу форму вирішення цивільно-правових спорів, як наслідок диференціації цивільної процесуальної форми, що виражається у самотійному провадженні з меншим ступенем формалізації та без зайвих формальностей¹⁵.

Більшість дослідників схиляється до думки, що спрощене позовне провадження має похідний (субсидіарний) характер від загального позовного провадження. Спрощене позовне провадження поряд з наказним і заочним розглядом справи відносять до процесуальних процедур, які оптимізують процедуру судочинства, мають узгоджуватися між собою та призначені для істотного зменшення навантаження на суди і забезпечення доступу до правосуддя.

Критеріями розмежування скорочених проваджень із загальним позовним провадженням визначаються через розуміння загальної та спрощеної процедури розгляду цивільних справ.

До них зазвичай відносять розмір позовних вимог (ціну позову), предмет позову (категорію справи), складність справи. До підстав розмежування також можна віднести пріоритетність швидкого вирішення справи по суті для сторін.

Однією зі специфічних ознак спрощеного позовного провадження є можливість розгляду вимог, які мають безспірний характер, якщо за ними може бути видано судовий наказ, і особа реалізує своє право альтернативного вибору виду цивільного судочинства.

Особливості процесуальної форми висвітлюються за допомогою використання теоретико-прикладних підходів з прагненням виокремити специфічні ознаки спрощеного позовного провадження.

До спеціальних ознак, які відрізняють його від загального провадження, відносять:

- скорочені строки розгляду;

¹⁵ Borovska I. A. Peculiarities of the procedural form of simplified claim proceedings in civil judiciary. *Uzhhorod national university herald. series: law*. 2021. No. 65. P. 90–96. URL : <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.65.16> (date of access: 30.10.2025).

- відсутність стадії підготовчого провадження. Розгляд справи, як правило, у порядку письмового провадження (без повідомлення чи виклику сторін);
- відсутність судових дебатів;
- неможливість розгляду зустрічного позову;
- обмежена можливість касаційного оскарження.

Наголошується, що в основу розмежування покладено критерії, визначені ст. 19 та ст. 274 Цивільного процесуального кодексу України.

Слід також зауважити, що після внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України 2017 року трудові спори належать до категорії малозначних. Але незважаючи на це, вони становлять значну частину справ, які розглядаються Верховним Судом. Так, 2019 року Касаційним цивільним судом у складі Верховного Суду було розглянуто 2853 трудових спори, у 2020 р. – 2 459, у 2021 р. – 2 135, у 2022 р. – близько 1300 трудових спорів¹⁶.

Усе це вказує на потребу в удосконаленні процедури вирішення трудових спорів, зокрема шляхом внесення змін до законодавства та практики його застосування, щоб забезпечити більш ефективний та оперативний захист трудових прав працівників.

Тому захист трудових прав є важливим завданням, яке держава має забезпечувати шляхом встановлення ефективних механізмів захисту прав працівників і розробки та впровадження національної політики в цьому напрямі.

Відповідно до частини першої статті 36 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» Верховний Суд є найвищим судом у системі судоустрою України, який забезпечує сталість та єдність судової практики у порядку та спосіб, визначені процесуальним законом¹⁷.

Однією з основних функцій суду касаційної інстанції є перевірка правильності застосування закону та однакове застосування судами законодавства.

Це означає, що суд касаційної інстанції має перевіряти правильність застосування законодавчих актів у судових рішеннях, які були постановлені (ухвалені) судами першої та апеляційної інстанцій, і забезпечувати єдність та сталість судової практики, зокрема у сфері

¹⁶ Ohliad danykh pro stan zdiisnennia pravosuddia u 2019 rotsi. *Sudova vlada Ukrainy*. URL : https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/main_site/ogl_2019.pdf (дата звернення: 30.10.2025).

¹⁷ Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 No 1402-VIII : станом на 23 груд. 2022 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>. (дата звернення: 18.10.2025).

захисту трудових прав працівників у разі їх порушення.

Відповідно до частини п'ятої статті 13 Закону України «Про судоустрій і статус судів» висновки щодо застосування норм права, викладені у постановах Верховного Суду, є обов'язковими для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить відповідну норму права. Водночас у частині шостій статті 13 цього Закону міститься уточнення, що висновки щодо застосування норм права, викладені у постановах Верховного Суду, враховуються іншими судами при застосуванні таких норм права.

Це положення також міститься у частині 4 статті 263 Цивільного процесуального кодексу України, де зазначено, що при виборі і застосуванні норми права до спірних правовідносин суд враховує висновки щодо застосування відповідних норм права, викладені в постановах Верховного Суду¹⁸.

Аналіз положень Закону України «Про судоустрій і статус судів» дає підстави зробити висновки про те, що суди під час розгляду трудових спорів мають використовувати як джерело права і враховувати під час прийняття та обґрунтування судового рішення відповідні рішення Верховного Суду, зокрема, посилаючись на них у судових рішеннях, що свідчить про важливість останніх у забезпеченні єдності судової практики.

Адже саме з метою забезпечення єдності судової практики Верховний Суд тлумачить норми права в порядку та спосіб, що визначені процесуальним законом, і викладає у своїх рішеннях висновки щодо застосування норм права. Ці висновки є обов'язковими для всіх суб'єктів владних повноважень, що застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, який містить відповідну норму права, та які мають враховуватись судами у разі застосування таких норм права¹⁹.

Оцінюючи характер судового процесу та його значення для позивача, слід враховувати предмет спору та ступінь можливих ризиків, наприклад, у випадках у справах, що стосуються трудових відносин, стану здоров'я позивача, опіки над дітьми тощо.

Враховуючи наведене, слід зазначити, що саме суду відведено керівну роль у забезпеченні досягнення мети цивільного судочинства,

¹⁸ Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy. *Ofitsiyni vebportal parlamentu Ukrainy*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#n8001> (data zvernennia: 30.10.2025).

¹⁹ Tsyhanchuk I. I. Rol verkhovnoho sudu u zdiisnenni zakhystu prav pratsivnykiv pid chas rozghliadu trudovykh sporiv. *Irpinskyi yurydychnyi chasopys*. 2023. № 3(12). S. 352–363. URL : [https://doi.org/10.33244/2617-4154-3\(12\)-2023-352-363](https://doi.org/10.33244/2617-4154-3(12)-2023-352-363) (data zvernennia: 19.10.2025).

тобто справедливого, неупередженого та своєчасного розгляду і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави.

Правосуддя в Україні здійснюється на засадах рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом. Саме на суд покладений обов'язок створити умови, за яких кожному учаснику судового процесу гарантується рівність у реалізації наданих процесуальних прав та у виконанні процесуальних обов'язків, визначених процесуальним законом.

Тож саме суд є гарантом дотримання процесуальних вимог при розгляді та вирішенні справ. Наразі принцип процесуальної економії не закріплений у законодавстві, але фактично реалізується на практиці, оскільки передбачає оптимальне співвідношення використання ресурсів (часу, процесуальних дій, коштів) та ефективного вирішення справи.

Процесуальна економія є складним поняттям, що характеризує таке регулювання цивільного судочинства, яке дозволяє суду завдяки гнучкості процесуальних норм та можливості суддівського розсуду забезпечувати швидке та правильне вирішення спорів з мінімальними витратами зусиль і засобів²⁰.

У взаємозв'язку з іншими принципами цивільного судочинства принцип процесуальної економії спрямований на досягнення основної мети – повного, своєчасного та об'єктивного розгляду справи з ухваленням законного та обґрунтованого рішення. Цей принцип покликаний забезпечити дотримання одного з головних завдань цивільного судочинства – своєчасне та справедливе вирішення справ.

Після обговорення проблематики передумов виникнення та реалізації права на звернення до суду у порядку наказного провадження для стягнення за судовим наказом (у цьому конкретному випадку) заборгованості зі сплати роботодавцем нарахованої, але не виплаченої заробітної плати, доцільно обговорити можливість стягнення середнього заробітку за час затримки розрахунку при звільненні за допомогою такого засобу процесуальної активності учасника цивільного судочинства як судовий наказ.

Гіпотетично перешкод такому розвитку судочинства по справах наказного провадження не вбачається, тому що законодавством на сьогодні чітко визначений часовий проміжок, за який можливе стягнення

²⁰ Vasylyna N. V., Hansetska V. V. Implementation of the principle of procedural economy in civil proceedings. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk*. 2024. No. 4. P. 46–50. URL : <https://doi.org/10.32782/pyuv.v4.2024.9> (date of access: 30.10.2025).

зазначеного виду відповідальності роботодавця, що передбачений ст. 117 Кодексу законів про працю України.

Разом з тим судова практика по справах про стягнення з роботодавців заборгованості по заробітній платі останнім часом визначила нові підходи у начебто сталої регламентації правовідносин зі стягнення середнього заробітку за час затримки розрахунку при звільненні. Серед них:

- Склад вимоги. До нарахованої, але не виплаченої заробітної плати належать також нарахування вихідної допомоги (ст. 44 Кодексу законів про працю України) та невикористаної відпустки (ст. 83 Кодексу законів про працю України).

- Компенсація. Судовий наказ може бути виданий не лише на суму основної заборгованості із заробітної плати, а й на суму компенсації за порушення строків її виплати, оскільки вона входить до структури заробітної плати згідно із Законом України «Про оплату праці» та Законом України «Про компенсацію громадянам втрати частини доходів у зв'язку з порушенням строків їх виплати». Судова практика підтверджує можливість стягнення заборгованості із заробітної плати та компенсації за затримку її виплати за судовим наказом.

- Винятки зі сфери. Вимога має стосуватися лише заробітної плати, а не інших видів доходів, таких як пенсії чи різні соціальні допомоги.

- Спір про право. Не допускається розгляд вимог про стягнення заробітної плати у разі наявності спору щодо розміру заборгованості чи права на її отримання. Наявність спору про право може бути встановлена відсутністю документів, що підтверджують право заявника, порушення його права, або якщо з доданих документів вбачається, що боржник заперечує чи оспорує свій обов'язок.

Документальна передумова права на звернення до суду у порядку наказного підтвердження з метою підтвердження вимоги щодо стягнення заробітної плати має бути безспірно підтверджена документами роботодавця, серед яких:

- копія або посвідчена підписом бухгалтера виписка з платіжної (чи розрахунково-платіжної) відомості, або ж довідка роботодавця, що підтверджує наявність боргу та вказує суму заборгованості;

- докази перебування заявника у трудових відносинах із боржником (наприклад, трудовий договір або його копія).

Наказне провадження має низку спрощених особливостей, що сприяють оперативному захисту прав працівника:

- працівник має право звернутися до суду з вимогою про стягнення належної йому заробітної плати без обмеження будь-яким терміном;
- заявники (працівники) звільняються від сплати державного мита при поданні заяви про видачу судового наказу за вимогами стягнення нарахованої, але не виплаченої заробітної плати;
- витрати з інформаційно-технічного забезпечення при зверненні із заявою заявник не сплачує, а їх покладають на боржника при видачі судового наказу;
- якщо стягувач звільнений від сплати судового збору, то з боржника, відповідно до пропозицій науковців, необхідно стягувати п'ятдесят відсотків у дохід місцевого бюджету;
- судовий наказ про виплату заробітної плати, але не більше ніж за один місяць, підлягає негайному виконанню. Суд також має право допустити негайне виконання судового наказу у разі стягнення всієї суми заборгованості;
- заяви про стягнення нарахованої, але не виплаченої заробітної плати можуть подаватися за правилами альтернативної підсудності – також за місцем проживання заявника;
- для осіб, які перебувають на публічній службі, вимоги щодо виплати нарахованої, але не виплаченої заробітної плати пропонується розглядати адміністративними судами у порядку наказного провадження, якщо такий інститут буде введений в адміністративний процес.

Суб'єктами звернення про видачу судового наказу можуть бути працівники, яким не виплачують нараховану заробітну плату. Якщо неповнолітня особа, яка досягла шістнадцятирічного віку і працює за трудовим договором, має повну цивільну дієздатність, це відіграє велику роль у застосуванні наказного провадження, оскільки вона може бути заявником.

Прокурор також може звертатися до суду із заявою про видачу судового наказу у випадках представництва інтересів громадянина, звільняючись при цьому від сплати витрат з інформаційно-технічного забезпечення. Приклад із судової практики демонструє, як прокурор звертався до суду щодо стягнення нарахованої, але не виплаченої заробітної плати:

(найменування суду)

ЗАЯВНИК: (Прізвище, ім'я, по батькові),

Адреса проживання та реєстрації:

м. Суми, вул. _____,

буд. ____, кв. _____

Реєстраційний номер облікової картки
платника податків(РНОКПП) або серія та
номер паспорта _____

E-mail: _____

тел. _____

БОРЖНИК: Публічне акціонерне товариство «Сумський
металургійний завод»,

Місце знаходження: 40004, м. Суми,

вул. _____

Код ЄДРПОУ: _____

E-mail: _____

тел. _____

Заява

**про видачу судового наказу про стягнення нарахованої,
але не виплаченої працівникові суми заробітної плати
та середнього заробітку за час затримки розрахунку**

У період з 6 липня 2011 року по 12 грудня 2019 року я (прізвище, ім'я, по батькові) знаходилась у трудових відносинах з Публічним акціонерним товариством «Сумський металургійний завод» (далі – Боржник).

12.12.2019 року мене наказом № 238-0/3 від 12.12.2019 року звільнено із займаної посади за п. 1 ст. 36 КЗпП України. Зазначене підтверджується наказом про звільнення з роботи (доказ – наказ додається).

Під час мого знаходження у трудових правовідносинах з Боржником з боку останнього була нарахована, але не виплачена заробітна плата у розмірі **53441,37 грн.** Підтвердженням факту існування заборгованості є довідка, яка видана мені боржником 12.12.2019 р. № 32/45 (доказ – довідка додається).

Неодноразово я зверталась до Боржника з вимогами щодо виплати мені заборгованості по заробітній платі, але до сьогоднішнього дня мені так і не виплатили заробітної плати.

Отже, вказана нарахована, але не виплачена заробітна плата підлягає безумовному стягненню на мою користь.

Відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 161 ЦПК України судовий наказ може бути видано, якщо заявлено вимогу про стягнення нарахованої, але не виплаченої працівникові суми заробітної плати та середнього заробітку за час затримки розрахунку.

Заява про видачу судового наказу підлягає задоволенню на підставі ст. 94, ч. 1 ст. 115 КЗпП України, ч. 3 ст. 15 Закону України «Про оплату праці».

Відповідно до ст. 94 КЗпП України заробітна плата – це винагорода, обчислена, як правило, у грошовому виразі, яку власник або уповноважений ним орган виплачує працівникові за виконану ним роботу.

Згідно з ч. 1 ст. 115 КЗпП України заробітна плата виплачується працівникам регулярно в робочі дні у строки, встановлені колективним договором або нормативним актом роботодавця, погодженим з виборним органом первинної профспілкової організації чи іншим уповноваженим на представництво трудовим колективом органом (а в разі відсутності таких органів – представниками, обраними і уповноваженими трудовим колективом), але не рідше двох разів на місяць через проміжок часу, що не перевищує шістнадцяти календарних днів, та не пізніше семи днів після закінчення періоду, за який здійснюється виплата.

Частиною 3 ст. 15 Закону України «Про оплату праці» встановлено, що оплата праці працівників підприємства здійснюється в першочерговому порядку. Всі інші платежі здійснюються підприємством після виконання зобов'язань щодо оплати праці.

Відповідно до ст. 160 ЦПК України судовий наказ є особливою формою судового рішення, що видається судом за результатами розгляду вимог, передбачених статтею 161 цього Кодексу, за заявою особи, якій належить право такої вимоги.

Що стосується стягнення середнього заробітку за час затримки розрахунку, зазначу, що відповідно до довідки Боржника, заробітна плата нарахована мені (*прізвище, ім'я, по батькові*) за листопад 2019 року, становила 18700 грн, за грудень 2019 року складала 22709,16 грн.

Відповідно до ст. 27 Закону України «Про оплату праці», а також згідно із розділом 2 абзацу 3 постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку обчислення середньої заробітної плати» від 08.02.1995р № 100, а також згідно з п. 32 Постанови пленуму ВСУ від 06.11.1992 р. №9 обчислення середньої заробітної плати для виплати середнього заробітку за час затримки виплати заробітної плати проводиться, виходячи з виплат за останні два календарні місяці роботи, що передують події, з якою пов'язана відповідна виплата, тобто, що передують дню звільнення.

Нарахування виплат, що обчислюються із середньої заробітної плати за останні два місяці роботи, проводяться шляхом множення середньоденного заробітку на кількість робочих днів, які мають бути оплачені за середнім заробітком.

Середньоденна заробітна плата визначається діленням заробітної плати за фактично відпрацьовані протягом двох місяців робочі дні на число відпрацьованих робочих днів. *Середньоденна заробітна плата становить 985,93 грн (41409,16 грн/42 робочих дні за останні два місяці).*

Кількість робочих днів за час затримки розрахунку – 62 дні.

Таким чином, середній заробіток за час затримки розрахунку становить по день подання заяви до суду 62х985,93 грн= **61127,66 грн.**

Згідно з ч. 1 ст. 117 КЗпП України в разі невиклати з вини власника або уповноваженого ним органу належних звільненому працівникові сум у строки, зазначенні в статті 116 цього Кодексу, при відсутності спору про їх розмір підприємство, установа, організація повинні виплатити працівникові його середній заробіток за весь час затримки по день фактичного розрахунку.

Вважаю, що фактичним розрахунком в даному конкретному випадку є день ухвалення судового рішення.

Згідно з п. 1 ч. 1 ст. 5 ЗУ «Про судовий збір» позивачі у справах про стягнення заробітної плати та поновлення на роботі звільняються від сплати судового збору під час розгляду справи в усіх судових інстанціях.

Підтверджую, що мною не було подано інших заяв про видачу судового наказу до того самого боржника, про той самий предмет та з тих самих підстав.

На підставі викладеного та керуючись ст.ст. 94, 115, 116, 117 КЗпП України, ст.ст. 94, 115 Закону України «Про оплату праці», пунктом 1 частини першої статті 161, статтями 162-165, 168 ЦПК України,

ПРОШУ:

Видати судовий наказ про стягнення з Публічного акціонерного товариства «Сумський металургійний завод», код ЄДРПОУ _____ на користь (прізвище, ім'я, по батькові) заборгованість по заробітній платі в сумі 53441,37 грн (п'ятдесят три тисячі чотириста сорок одна гривня, тридцять сім копійок), а також середній заробіток за час затримки розрахунку у сумі 61127,66 грн (шістдесят одна тисяча сто двадцять сім гривень, шістдесят шість копійок) та по день ухвалення судового рішення.

Додатки:

1. Копія заяви з додатками.
2. Копія наказу про звільнення завірена належним чином.
3. Копія довідки про заборгованість по заробітній платі завірена належним чином.
4. Копія паспорта заявника.
5. Копія довідки РНОКПП заявника.
6. Копія довідки про заробітну плату (нарахованого доходу) завірена належним чином.

« _____ » _____ 2020 року

Заявник _____
(Підпис, прізвище, ініціали)

1.2. Особливості доказування у справах про видачу судового наказу

Цей підрозділ присвячений розгляду процесу доказування по справах про видачу судового наказу за вимогами про стягнення аліментів у розмірі на одну дитину – однієї чверті, на двох дітей – однієї третини, на трьох і більше дітей – половини заробітку (доходу) платника аліментів, але не більше десяти прожиткових мінімумів на дитину відповідного віку на кожну дитину, якщо ця вимога не пов'язана із встановленням чи оспорюванням батьківства (материнства) та необхідністю залучення інших заінтересованих осіб та аліментів у твердій грошовій сумі в розмірі 50 відсотків прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку, якщо ця вимога не пов'язана із встановленням чи оспорюванням батьківства (материнства) та необхідністю залучення інших заінтересованих осіб, що передбачені положеннями п. 4, 5 ст. 161 Цивільного процесуального кодексу України. Є два основні механізми примусового стягнення боргу в Україні: судовий та нотаріальний.

Ці шляхи, хоч і ведуть до однієї мети – виконання боргового зобов'язання, але суттєво відрізняються за процедурою, органом, що ухвалює рішення, та способом його оскарження. Ключовими інструментами в цих процесах є судовий наказ та виконавчий напис нотаріуса відповідно. Оскільки та зазвичай визначення особливостей того чи іншого правового явища відбувається за допомогою протиставлення чи зіставлення явищ правової дійсності, а також доктринальна традиція²¹ свідчить про прийнятність порівняння наказу, як судового документа із виконавчим написом нотаріуса як позасудовим засобом стягнення заборгованості, нами допускається порівняння цих двох інститутів стягнення заборгованості.

Правова політика, що стоїть за цим механізмом, полягає в ефективності, швидкості та зниженні судових витрат для безспірних або простих вимог. Головна особливість цивільно-процесуального наказного провадження полягає в тому, що суд не розглядає обґрунтованість заявлених стягувачем вимог по суті (згідно з п. 7 ч. 1 ст. 168 Цивільного процесуального кодексу України).

Суддя перевіряє лише формальну відповідність поданої заяви вимогам закону. Це головна відмінність від виконавчого напису нотаріуса, який, як ми побачимо далі, може бути вчинений лише за

²¹ Verbitska M. V. Nakazne provadzhennia u tsyvilnomu protsesi Ukrainy. T. : Aston, 2012. 191 s.

наявності документів, що підтверджують безспірність боргу з самого початку.

Саме тому першим у цьому підрозділі навчального посібника розглядається зміст та особливість дії принципу змагальності під час розгляду справ наказного провадження в цивільному процесі.

Виходячи зі сфери дії принципу змагальності та умов розгляду справ наказного провадження, можемо зробити висновок, що наказному провадженню притаманна дія цього принципу, але в іншій формі, ніж під час розгляду справ позовного провадження. З метою забезпечення однакових можливостей для сторін наказного провадження в процесі доказування обставин цивільної справи пропонувалися зміни до чинного цивільного процесуального законодавства України²² з метою удосконалення процесуального порядку доказування у цьому виді цивільного процесу.

Прискорена форма цивільного судочинства існує в багатьох країнах світу. Згідно з «Модельними європейськими правилами цивільного процесу ELI-UNIDROIT» (далі – Правила) традиційні форми спрощеного провадження були переважно виключені зі сфери регулювання цих Правил, хоча механізми швидкого вирішення справ залишаються інтегрованими в гнучку уніфіковану процедуру²³.

Обумовлено це тим, що одним із завдань цивільного судочинства є своєчасний розгляд цивільних справ, що у свою чергу зумовлює оперативний захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод та інтересів²⁴.

Якщо суд визнає заперечення відповідача непереконливими, він може ухвалити рішення, яке підлягає оскарженню щодо окремих процесуальних дій або правових питань щодо предмета позову або продовжити розгляд справи без винесення ухвал, що підвищує ризик оскарження таких дій в апеляційному порядку у зв'язку з відповідним зверненням відповідача.

Основним механізмом для швидкого вирішення справ у

²² Ivanchulynets D. V. Pryntsyp zmahalnosti v nakazovomu provadzhenni tsyvilnoho protsesu the principle of adversarial in writ proceedings of civil procedure. *Porivnialno-analitychne pravo*. 2023. T. 75. P-75-77.

²³ UNIDROIT - International Institute for the Unification of Private Law. URL: <https://www.unidroit.org/english/principles/civilprocedure/eli-unidroit-rules/200925-eli-unidroit-rules-e.pdf> (data zvernennia: 26.10.2025).

²⁴ Модельні європейські правила цивільного процесу. Від транскордонних принципів до європейських правил цивільного процесу / І. О. Ізарова, Т. А. Цувіна, Ю. Д. Притика та ін. – Київ : ВПЦ «Київський університет», 2025. – 175 с. | PDF. *Scribd*. URL : <https://www.scribd.com/document/930441742/Ізарова-Цувіна-ін-ELI-UNIDROIT> (data zvernennia: 26.10.2025).

спрощеному порядку є дострокове остаточне рішення (early final decision), що регламентує можливість суду ухвалити дострокове остаточне рішення у спрощеному провадженні за власною ініціативою або за заявою сторони. Таке рішення може бути ухвалене, зокрема, якщо суд не має юрисдикції чи компетенції, або позов не може бути прийнятий через недотримання інших процедурних вимог. Вирішується питання права на основі незаперечних фактів. Сторони не змогли вчасно довести необхідні та відповідні факти або не надали необхідні засоби доказування. Рішення ухвалюється після відмови від позову або визнання позову відповідачем.

Для усунення перешкод на шляху нормального функціонування цивільного судочинства в транскордонних справах і нівелювання відмінностей, які існують у національних законодавствах держав-членів, було запропоновано застосування спільних правил цивільного процесу – перших загальноєвропейських процедур із розгляду цивільних і комерційних справ транскордонного характеру: видачі Європейського судового наказу (Регламент № 1896/2006 від 12 грудня 2006 р. про порядок видачі Європейського судового наказу) та вирішення дрібних спорів (Регламент № 861/2007 від 11 липня 2007 р. про Європейський порядок вирішення дрібних спорів). Увага до цих процедур в умовах євроінтеграційного процесу в Україні зумовлена двома важливими чинниками²⁵.

По-перше, громадяни України можуть виступати учасником цих процедур. Ефективний захист їхніх інтересів і представлення їх у судах держав-членів ЄС має важливе значення.

По-друге, гармонізація цивільного процесу стане невід'ємним елементом подальшого розвитку нашої держави та зумовить необхідність урахування відповідних положень законодавства ЄС під час реформування вітчизняного цивільного процесуального законодавства.

За допомогою запровадження загальноєвропейських процедур забезпечується доступність єдиних правил судочинства для всіх жителів ЄС, незалежно від того, громадянство якої з держав-членів вони мають.

Викладення основних положень наказного провадження доцільно провадити з урахуванням галузевих принципів цивільного процесу, зокрема принципу змагальності, виходячи із сучасного стану цивільного

²⁵ Izarova I. O. Naukovo-praktychnyi komentar do tsyvilnoho protsesualnoho zakonodavstva yevropeiskoho soiuzu: pershi zahalnoievropeiski protsedury rozghliadu i vyrishennia tsyvilnykh ta komertsiiynykh sprav transkordonnoho kharakteru – vydachi yevropeiskoho sudovoho nakazu y vyrishennia dribnykh sporiv. chastyna 1 / per. A. V. S. I. O. Izarova. Kyiv : VD «Dakor», 2016. 308 s. 15.

процесуального законодавства України та практики його застосування, що не набуло значної розробленості ані в навчальних, ані в практичних роботах фахівців з цивільного процесу. Втім розглядати принцип змагальності в наказному провадженні недоцільно, оскільки однією з визначальних ознак наказного судочинства є відсутність спору про право під час розгляду справ наказного провадження.

Водночас суддя має відмовити в прийнятті заяви про видачу судового наказу, якщо із заяви й поданих документів вбачається спір про право. Якщо в наказному провадженні не повинно бути спору про право, оскільки саме така природа справ наказного провадження, то в такому разі змагальність, яка базується на протистоянні двох сторін через порушення, оспорування чи невизнання права (спір про право), повинна бути відсутньою.

Наявність чи відсутність змагальності призводить до того, що можна зробити висновок про тип цивільного процесу, який панує в тій чи іншій країні. При дослідженні становлення принципу змагальності у цивільному процесі зазначалося, що «історично склалися три форми збору доказового матеріалу». Перша форма передбачає виконання цих функцій виключно сторонами (та іншими особами, що беруть участь у справі), які несуть відповідальність за повноту надання доказового матеріалу. Таке судочинство має характер спору й називається змагальним.

Друга форма передбачає збір доказів виключно судом незалежно від волі сторін. Суд самостійно досліджує всі фактичні обставини справи, а сторони виступають тільки як джерело відомостей про факти. Такий судовий процес набуває характер розслідування й називається слідчим (інквізиційним).

Третя форма базується на поєднанні змагальних та слідчих начал під час збору доказів. Така тенденція була сприйнята цивільним процесом за часів панування принципу об'єктивної істини, де поряд зі сторонами обов'язок зі збору доказів виконував також і суд²⁶.

Принцип змагальності як галузевий принцип цивільного процесу стосується розгляду всієї цивільної справи, а не тільки проявляється під час встановлення обставин цивільної справи. Змагальність – це не тільки змагання сторін стосовно надання доказів, але й змагання у вигляді обміну думками та в інших формах із багатьох інших питань, які можуть виникнути під час розгляду справи: підвідомчість та підсудність справи,

²⁶ Немеш Петро Федорович. Курс цивільного процесу. Загальна частина : підручник / П. Ф. Немеш, В. П. Феннич ; рец. : М. М. Ясинок, С. Б. Булеца, В. О. Чепурнов. – Ужгород : Вид-во РІК-У, 2020. – 808 с. С. 16.

вид провадження у справі, пропуск строку позовної давності; про норму матеріального права, що підлягає застосуванню, тощо.

Таким чином, змагальність як принцип цивільного процесу має відношення насамперед до сторін цивільної справи, які повинні перед судом довести свою правоту, щоб забезпечити винесення в цивільній справі сприятливого рішення на свою користь.

Хоча сторони є головними діючими особами виключно у позовному провадженні, для якого характерним є спір про право, то п. 1 Постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ «Про практику розгляду судами заяв у порядку наказного провадження» наказне провадження є самостійним і спрощеним видом судового провадження в цивільному судочинстві під час розгляду окремих категорій справ, у якому суддя в установлених законом випадках за заявою особи, якій належить право вимоги, без судового засідання й виклику стягувача та боржника на основі доданих до заяви документів видає судовий наказ, який є особливою формою судового рішення²⁷. Отже, сторонами наказного провадження можна вважати стягувача та боржника.

Наказне провадження, виступаючи спеціальним видом цивільного процесу у відношенні до позовного провадження, породжує одне важливе правило – справи наказного провадження не можуть виходити за межі справ позовного провадження²⁸.

Проте якщо аналізувати принцип змагальності саме через призму встановлення обставин цивільної справи, тобто під час судового доказування, можна побачити певну своєрідність дії цього принципу в наказному провадженні.

Ця своєрідність проявляється в тому, що стягувач у наказному провадженні істотно обмежений у своїх можливостях з використання тих процесуальних засобів, за допомогою яких він зможе переконати суд у наявності чи відсутності тих обставин цивільної справи, які будуть обґрунтовувати його вимоги.

Зокрема, всі факти предмету доказування стягувач повинен підтверджувати тільки письмовими доказами. Водночас вбачається, що боржник має право подавати будь-які докази, для підтвердження тих обставин справи, які будуть обґрунтовувати його заперечення проти

²⁷ Pro praktyku rozghliadu sudamy zaiav u poriadku nakaznoho provadzhennia. *Ofitsiinyi vebportal parlamentu Ukrainy*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0014740-11#Text> (data zvernennia: 26.10.2025).

²⁸ Luspenyk D. D. Zastosuvannia novel TsK i TsPK Ukrainy v sudovii praktytsi. Kharkiv yuryd., 2005. 432 s.

вимог стягувача. Отже, принцип рівноправності сторін, який наділяє їх однаковими можливостями для переконання суду у своїй правоті в наказному провадженні, до кінця не витриманий.

Таким чином, принцип змагальності, незважаючи на безспірний характер справ наказного провадження (безспірний характер судових доказів), властивий наказному судочинству. Проте на законодавчому рівні в боржника зафіксовано більше процесуальних можливостей у процесі доказування, ніж в стягувача, що аж ніяк не відповідає принципу рівноправності сторін цивільного процесу.

З метою зрівняння їх у правовому статусі під час встановлення обставин справи наказного провадження суд під час посилення боржника на інші докази, окрім письмових, безумовно, має скасовувати судовий наказ.

Якщо боржник посиляється на письмові докази, то суд повинен їх дослідити в судовому засіданні за участю сторін та за результатами їх оцінки приймати рішення: скасовувати судовий наказ чи залишати його чинним.

Значною особливістю у процесі доказування по справах наказного провадження є використання електронних доказів у цивільному процесі, особливо у спрощеному наказному провадженні, що має низку важливих процесуальних особливостей, пов'язаних як із загальними вимогами до їх форми, так і зі спрощеним характером самого провадження.

У деяких категоріях справ наказного провадження можуть подаватися такі електронні докази, як, наприклад, витяги з електронних реєстрів або електронні платіжні документи. Зазначені обмеження пов'язані з особливостями самого наказного провадження як виду цивільного судочинства України²⁹.

Порядок подання до суду електронних доказів у справах наказного провадження, зокрема, за вимогами до юридичних осіб або фізичних осіб-підприємців про стягнення заборгованості за договором (іншим, ніж про надання житлово-комунальних послуг, телекомунікаційних послуг, послуг телебачення та радіомовлення), укладеним у письмовій (у тому числі електронній) формі, якщо сума вимоги не перевищує ста розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, також наділені окремими, притаманними саме цьому виду справ наказного провадження, специфічними ознаками.

А саме: особливості процесуального порядку дослідження та

²⁹ Chvankin S. A. Elektronni dokazy u spravakh nakaznoho provadzhennia. *Znannia yevropeiskoho prava*. 2021. № 2. S. 110–114. URL: <https://doi.org/10.32837/chern.v0i2.216> (data zvernennia: 26.10.2025).

оцінки електронних доказів у справах наказного провадження з огляду на відсутність у наказному провадженні таких процедур, як огляд доказів за їх місцезнаходженням, забезпечення доказів, витребування доказів судом, зокрема витребування оригіналу електронного доказу для огляду суду, а також закріплення в нормах процесуального законодавства обов'язку суду вказувати у судовому наказі застереження про те, що під час розгляду вимог у порядку наказного провадження та видачі судового наказу суд не розглядає обґрунтованість заявлених стягувачем вимог по суті.

На основі аналізу положень цивільного процесуального законодавства України та Закону України «Про електронну комерцію»³⁰ можна стверджувати про існування зв'язку між порядком укладання електронного договору та можливістю розгляду в порядку наказного провадження вимог про стягнення грошової заборгованості, що випливає із цього договору.

Також у порядку наказного провадження можуть бути розглянуті вимоги про стягнення заборгованості за електронним договором, укладеним лише як єдиний електронний документ, що містить умови договору та електронні підписи сторін, або шляхом обміну електронними повідомленнями. У разі укладання електронного договору іншим способом, передбаченим законом, такі вимоги можуть розглядатися лише у позовному провадженні.

Процесуальні обмеження наказного провадження є максимально спрощеним та скороченим видом судочинства. Це значно звужує можливості роботи з електронними доказами порівняно з позовним провадженням, де весь процес збирання доказів проходить до звернення до суду та здійснюється виключно заявником. Суд не бере активної участі у процесі збирання. Наказне провадження не передбачає можливості забезпечення доказів; витребування доказів судом (зокрема, витребування оригіналу електронного доказу для огляду суду); призначення експертизи.

Наказне провадження не передбачає можливості застосування процедури огляду доказів за їх місцезнаходженням. Суд не вправі вимагати надання оригіналу електронного доказу, якщо копія здалася йому недостовірною.

Електронні докази подаються в оригіналі або в електронній копії, яка має бути засвідчена електронним цифровим підписом, прирівняним до власноручного підпису. Учасники справи мають право подавати

³⁰ Pro elektronnu komertsiiu. Ofitsiinyi vebportal parlamentu Ukrainy. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-19#Text> (data zvernennia: 26.10.2025).

електронні докази у паперових копіях, посвідчених у встановленому порядку. Однак паперова копія електронного доказу не вважається письмовим доказом. У разі, коли електронний договір укладено шляхом підписання як єдиного документа електронними підписами сторін, доцільно, щоби до заяви про видачу судового наказу був доданий оригінал електронного договору на портативному електронному носії. Це необхідно, оскільки паперова копія не дозволить суду пересвідчитися у наявності електронних підписів обох сторін. Подання електронних доказів спрощується у разі використання системи «електронний суд».

Можливість розгляду вимоги про стягнення заборгованості в наказному провадженні залежить від способу укладання електронного договору. Наприклад, можуть бути розглянуті вимоги, що впливають лише з тих електронних договорів, які прирівнюються до письмової форми договору.

Це можливо лише у двох випадках: 1) договір укладено як єдиний електронний документ, що містить умови договору та електронні підписи сторін; 2) договір укладено шляхом обміну електронними повідомленнями (оферта та акцепт), які мають бути підписані електронним підписом сторін або іншим передбаченим законом способом.

Якщо ж електронний договір було укладено іншим способом, зокрема шляхом заповнення формуляра заяви (форми) про прийняття пропозиції в електронній формі (акцепт), то вимоги про стягнення заборгованості за таким договором можуть розглядатися лише у позовному провадженні.

Хоча у судовому наказі зазначається, що суд не розглядає обґрунтованість заявлених вимог по суті. Фактично суд здійснює дослідження та оцінку доказів, доданих до заяви, щоб перевірити, чи є грошова заборгованість безспірною.

Наприклад, у справах про стягнення заборгованості за електронним договором суд повинен установити на підставі наданих доказів факт укладання договору у письмовій (у тому числі електронній) формі між заявником та боржником. Якщо суд цього не зробить, подання доказів втрачає сенс.

Однією з ключових переваг наказного провадження визначено можливість оперативного вирішення справи без виклику сторін до суду, що є надзвичайно важливим для забезпечення прав та інтересів дитини.

Водночас специфіка цього провадження полягає в обмеженості застосування лише у випадках, коли вимога не підлягає запереченню. Це створює ситуації, коли навіть у незначно спірних питаннях стягувач

змушений звертатися до позову, що збільшує тривалість і складність процесу. Доцільність використання наказного провадження залежить від конкретних обставин справи, а також від готовності правової системи забезпечити ефективне і справедливе правозастосування.

Як зазначає О. Бортнік, наказне провадження має низку переваг: воно не передбачає виклику сторін до суду, рішення виноситься виключно на підставі поданих документів, що значно економить час і ресурси. Для справ, де вимоги є очевидними та безспірними, така процедура є найбільш ефективною. Саме тому вона активно використовується при зверненні одного з батьків за стягненням аліментів на утримання дитини³¹.

У сучасних умовах, особливо під час воєнного стану, швидкість прийняття судових рішень набуває особливого значення. Втрата або переміщення осіб, обмеження в роботі судів, проблеми з доступом до документів – усе це ускладнює розгляд цивільних справ.

Науковці також звертали увагу на специфіку застосування наказного провадження у справах про стягнення аліментів з урахуванням українських реалій. Зокрема, О. Гетманцев, І. Татулич, Л. Кондрат'єва, Л. Остафійчук, Л. Паскар акцентують на важливості збереження балансу між оперативністю розгляду справ та дотриманням принципу змагальності сторін. Хоча спрощена процедура є ефективною, вона іноді може призводити до недостатньо глибокого аналізу обставин. Через це суд може винести наказ, не маючи повної картини справи, що своєю чергою може загрожувати порушенням прав як платника, так і отримувача аліментів³².

Сучасне українське законодавство не передбачає врахування деяких джерел доходів, які сьогодні активно використовуються (доходи від фрилансу, онлайн-торгівлі чи криптовалют). У наказному провадженні суд не має можливості досліджувати справжній рівень доходів платника аліментів, орієнтуючись виключно на офіційні документи, які можуть спотворювати реальний фінансовий стан людини.

Видається, що в таких випадках слід застосовувати позовне

³¹ О. Г. Бортнік, О. Л. Зайцев, В. А. Кройтор. Цивільний процес: навч. посіб./ ред. В. А. Кройтор. Харків: ХНУВС, 2022. 336с. URL:https://fpk.in.ua/images/biblioteka/3bac_pravo/Tsyvilnyi-protses_navchalnyi-posibnyk_2022.pdf (дата звернення: 14.10.2025).

³² О. В. Гетманцев, Л. А. Кондрат'єва, Л. А. Остафійчук, А. Л. Паскар, І. Ю. Татулич. Цивільне процесуальне право України: підручник/ ред. О. В. Гетманцев. Чернівці: нац. ун-т ім. Ю. Федьков, 2022. 240 с. URL:[https://archer.chnu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/4459/Підручник%20ЦПП%20%20%20%20%203агальна%20частина%20\(1\).pdf?sequence=1&isAllowed=y](https://archer.chnu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/4459/Підручник%20ЦПП%20%20%20%20%203агальна%20частина%20(1).pdf?sequence=1&isAllowed=y) (дата звернення: 14.05.2025).

провадження, що дасть можливість долучити додаткові докази, які б показували реальний фінансовий стан особи, провести експертизу чи заслухати показання свідків. Застосування наказного провадження у справах про стягнення аліментів є важливою правовою процедурою, яка забезпечує оперативне поновлення порушених прав сторін, особливо в частині своєчасного утримання дитини.

Відповідно до статті 161 ЦПК України судовий наказ може бути виданий у випадку, коли вимога є безспірною, грошовою і підлягає стягненню на користь одержувача аліментів без виклику сторін до суду.

Саме тому суди повинні якомога частіше використовувати наказне провадження у справах про аліменти. Це дає змогу оперативно видати рішення і допомогти тим, хто цього дійсно потребує.

Тому наказне провадження у справах про стягнення аліментів є зручним і доцільним способом вирішення таких справ, особливо в умовах воєнного часу. Воно дозволяє отримати рішення без тривалих судових розглядів і допомагає швидко почати стягнення аліментів. Це важливо для батьків, які залишилися самі з дитиною і потребують негайної підтримки.

На відміну від позовного провадження, яке триває довше і вимагає участі сторін у суді, наказне провадження простіше і менш затратне за часом. Проте слід враховувати, що боржник може скасувати судовий наказ, і тоді справа все одно перейде у позовну форму. Попри це, саме наказне провадження варто використовувати в першу чергу у випадках, коли обставини справи не викликають спору.

1.3. Особливості розгляду цивільних справ у порядку наказного провадження

Процесуальна діяльність суду при видачі судового наказу є частиною наказного провадження – самостійного, спрощеного виду цивільного судочинства. Вона характеризується спрощеністю та документарністю.

Включення в Цивільний процесуальний кодекс України наказного провадження мало на меті прискорити роботу суду, забрати зайве процесуальне навантаження у справах, в яких не має необхідності встановлювати обставини через безспірність вимог, чим економити грошові кошти як судовій системі в цілому, так і кредиторам зокрема. Спочатку судовий наказ можна було видати лише за трьома видами вимог:

- вимога, яка ґрунтується на правочині, вчиненому у письмовій формі;
- про стягнення нарахованої, але не виплаченої працівникові суми заробітної плати;
- про компенсацію витрат на проведення розшуку відповідача, боржника, дитини або транспортних засобів боржника.

Однак за останні більш як 20 років наказне провадження декілька разів зазнавало змін як стосовно вимог, за якими може видаватись судовий наказ, так і порядку видачі судових наказів. Останні суттєві зміни мали місце у зв'язку із набранням чинності 15.12.2017 року нової редакції Цивільного процесуального кодексу України на підставі Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» від 03.10.2017 року № 2147-VIII. Вказані зміни розширили перелік вимог, за якими може видаватись судовий наказ, та повністю змінили процедуру видачі судового наказу і його оскарження.

Функція суду в наказному провадженні полягає не в дослідженні правовідносин сторін чи висловленні аргументів по суті справи, а у дослідженні доказів, що надані заявником, та достатньої обґрунтованості вимоги стягувача для видачі судового наказу.

Вимоги, за якими може бути виданий судовий наказ, підлягають судовому розгляду виключно у порядку наказного провадження, оскільки чинним законодавством встановлено, що позовна заява відносно вимог підвідомчих суду у порядку наказного провадження може бути подана тільки в разі відмови у прийнятті заяви про видачу судового наказу або скасування його судом.

Крім того, не допускається одночасне звернення до суду із заявою про видачу судового наказу та пред'явлення позову про той самий предмет і з тих самих підстав.

Оскільки структура цивільного процесуального кодексу та відсутність законодавчих застережень щодо порядку розгляду заяви про видачу судового наказу, крім вимоги про розгляд такої справи у судовому засіданні не створюють для наказного провадження якихось особливих відмінностей у процесуальній формі провадження по справі можна впевнено стверджувати про розвиток цивільного процесу у наказному провадженні на загальних засадах, що притаманні судочинству в цілому.

Водночас у чинному законодавстві, також, відсутні застереження про особливий порядок розгляду справ наказного провадження. Тому можливо погодитися, що процесуальна діяльність суду при видачі

судового наказу поділяється на кілька етапів:

1. Відкриття наказного провадження (прийняття заяви).
2. Видача судового наказу.
3. Набрання ним законної сили.
4. Скасування судового наказу (у разі подання боржником заяви).
5. Виконання судового наказу.

Етап відкриття наказного провадження був включений до процедури видачі судового наказу, що є історичним свідченням розвитку процесуального законодавства у тому спрямуванні, що цей етап, як і загальний розгляд справи, не є обов'язковим для наказного провадження, оскільки воно є спрощеною процедурою, що не потребує судового засідання та виклику сторін, а відбувається шляхом видачі судового наказу на підставі заяви стягувача та доданих документів згідно з чинними правилами судової процедури.

Окремі науковці з цього приводу зазначають, що перевірка всіх обставин, необхідних для виникнення і руху наказного провадження, здійснюється судом уже на стадії прийняття заяви. Тому при розгляді заяви про видачу судового наказу не потрібно виносити ухвалу про відкриття провадження у справі, про призначення справи до розгляду, не передбачена й можливість закриття чи зупинення провадження у справі³³.

Водночас якщо проведення порівняльного дослідження відмінностей позовного та наказного провадження, що використовувалося раніше у нашому дослідженні все ж вбачається виправданим, слід погодитися також і з тим, що логічна послідовність викладення судової процедури цивільного судочинства регулюється цивільним процесуальним законодавством, зокрема розділом III «Позовне провадження» Цивільного процесуального кодексу України, глава 8 якого врегульовує, зокрема, і форми закінчення розгляду цивільних справ без ухвалення рішення, а саме закриття провадження у справі та залишення заяви без розгляду.

Тому питання про можливість застосування норм цих інститутів в позовному провадженні не викликає сумнівів, але інші провадження цивільного судочинства, у нашому випадку – наказне, теж залишені без реалізації класичного уявлення про сутність процесуальної форми та повноважень суду під час розгляду справи.

У науковій літературі найбільш дискусійним виявилось питання про можливість застосування норм цих цивільно-процесуальних інститутів саме в наказному провадженні. У цьому питанні думки науковців

³³ Problemni pytannia shchodo vydachy sudovoho nakazu. *Informatsiia pro vydannia*. URL : http://lsej.org.ua/2_2015/24.pdf (data zvernennia: 02.11.2025).

розділились на дві групи. Так, одна група вчених, зокрема, В. Бобрик³⁴, М. Вербіцька³⁵, С. Сенік³⁶, вважають, що закінчення розгляду справи про видачу судового наказу може завершуватися як закриттям провадження у справі, так і залишенням такої справи без розгляду.

Інша група вважає, що застосування норм інститутів закриття провадження у справі та залишення заяви без розгляду в наказному провадженні неможливе.

Так, деякі автори обґрунтовують свою позицію тим, що наказне провадження – це провадження, в якому відсутня цивільна процесуальна форма, а вирішення справи здійснюється в межах правової процедури, спеціально передбаченої законодавством.

Д. Луспеник з цього приводу зазначає, що перевірка всіх обставин, необхідних для виникнення і руху наказного провадження, здійснюється судом уже на стадії прийняття заяви. Тому при розгляді заяви про видачу судового наказу не потрібно виносити ухвалу про відкриття провадження у справі, про призначення справи до розгляду, не передбачена й можливість закриття чи зупинення провадження у справі.

О. Куренкова вказує, що закінчення розгляду цивільних справ без ухвалення рішення по суті справи не можливе при розгляді категорії справ наказного провадження, оскільки судовий наказ ухвалюється без судового розгляду і виклику сторін одноособово суддею³⁷.

Є. Петров також зазначає, що характерною особливістю наказного провадження є неможливість застосування під час розгляду заяви про видачу судового наказу таких процесуальних інститутів як закриття провадження у справі та залишення заяви без розгляду³⁸.

Таку ж позицію у цьому питанні зайняв і Верховний Суд України, котрий в узагальненні практики розгляду судами цивільних справ у наказному провадженні вказав, що розділом II Цивільного

³⁴ Bychkova S. S., In. Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: naukovo-praktychnyi komentar / red. S. S. Bychkova. Kyiv : Atika, 2008. 840 s. c. 234.

³⁵ Verbitska M. V. Nakazne provadzhennia u tsyvilnomu protsesi Ukrainy. T. : Aston, 2012. 191 s. С. 142–144.

³⁶ Senyk S. V., lemyk R. Ya. tsyvilne protsesualne pravo : navchalnyi posibnyk. Iviv : vydavnychiy tsentr LNU imeni ivana franka, 2010. 424 s. *Arkhiv Vstupnoi kampanii LNU imeni Ivana Franka 2017 roku*. URL : http://admission2017.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/04/law_civil-process.pdf (data zvernennia: 02.11.2025).

³⁷ Vorobel U. B. Termination of injunctive proceedings without judgment per se the stated requirements. *Juridical scientific and electronic journal*. 2022. № 4. P. 115–120. URL : <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-4/24> (date of access: 02.11.2025).

³⁸ Петров Є. В. Наказне провадження: сучасний стан та перспективи розвитку. Порівняльно-аналітичне право. 2014. No 2. С. 123–126. URL : http://pap-journal.in.ua/wp-content/uploads/2020/09/2_2014.pdf (дата звернення: 25.10.2025).

процесуального кодексу України не передбачено можливості залишення заяви про видачу судового наказу без розгляду, а тому судам належить відмовляти у прийнятті заяви про видачу судового наказу у випадку наявності підстав, передбачених ст. 207 Цивільного процесуального кодексу України (в редакції станом на час здійснення узагальнення)³⁹.

Згодом цю позицію підтвердив і Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ. Він зазначив, що оскільки розділом II Цивільного процесуального кодексу України процедура розгляду заяви у наказному провадженні полягає у видачі судового наказу, то не може бути застосовано наступні процесуальні інститути, зокрема закриття провадження у справі та залишення заяви без розгляду (п. 11 постанови).

Видається, що такий діаметрально протилежний поділ поглядів зумовлений тим, що науковцями не було досягнуто однозначності у вирішенні іншого, не менш важливого питання: про можливість та доцільність винесення ухвали про відкриття наказного провадження.

Саме від відповіді на це запитання і залежала їх приналежність до тієї чи іншої групи у вирішенні питання щодо можливості застосування норм, що регулюють закінчення провадження без ухвалення рішення суду, у цьому виді провадження.

Так, ті вчені, які стверджують про можливість застосування цих норм у наказному провадженні, відповідно відстоюють думку про необхідність винесення ухвали про відкриття провадження у справі (ухвали про прийняття судом заяви про видачу судового наказу). Ті ж науковці, які не визнають можливості застосування інститутів закриття провадження у справі та залишення заяви без розгляду у наказному провадженні, зазначають про недоцільність винесення ухвали.

Відповідно до ч. 6 ст. 170 Цивільного процесуального кодексу України у разі подання неналежно оформленої заяви про скасування судового наказу суддя виносить ухвалу про її повернення без розгляду не пізніше двох днів від дня її надходження до суду.

Прикладом застосування ч. 6 ст. 170 Цивільного процесуального кодексу України може бути ухвала Жовтневого районного суду м. Харкова від 19.02.2019 року по справі № 639/7799/16-ц повернуто Особи 1 її заяву про скасування судового наказу без розгляду.

Ухвала мотивована тим, що судовий наказ виданий про стягнення з Особи 2 на користь КП «Харківводоканал» заборгованості за водопостачання. Однак до суду звернулась особа, яка не є боржником за

³⁹ Практика розгляду судами цивільних справ у наказному провадженні. *Відомості Верховного Суду України*. 2008. № 1 (89). С. 25–35.

наказом, тому суд на підставі ч. 6 ст. 170 Цивільного процесуального кодексу України залишив заяву без розгляду. У вказаній справі суд дійшов висновку, що заява про скасування судового наказу оформлена не належним чином, оскільки оформлена не боржником, а іншою особою, яка не має процесуального статусу у вказаному провадженні⁴⁰.

Відповідно до ч. 1 ст. 160 Цивільного процесуального кодексу України судовий наказ є особливою формою судового рішення, що видається судом за результатами розгляду вимог, передбачених статтею 161 Цивільного процесуального кодексу України.

Наказне провадження є спрощеною формою судового провадження при розгляді окремих категорій справ, у якому суддя в установлених законом випадках за заявою про видачу судового наказу особи, якій належить право вимоги, без судового засідання і виклику стягувача та боржника на основі доданих до заяви документів видає судовий наказ.

Згідно із ст. 161 Цивільного процесуального кодексу України судовий наказ може бути видано, якщо:

1) заявлено вимогу про стягнення нарахованої, але не виплаченої працівникові суми заробітної плати та середнього заробітку за час затримки розрахунку;

2) заявлено вимогу про компенсацію витрат на проведення розшуку відповідача, боржника, дитини або транспортних засобів боржника;

3) заявлено вимогу про стягнення заборгованості за оплату житлово-комунальних послуг, телекомунікаційних послуг, послуг телебачення та радіомовлення з урахуванням індексу інфляції та 3-х відсотків річних, нарахованих заявником на суму заборгованості;

4) заявлено вимогу про стягнення аліментів у розмірі на одну дитину – однієї чверті, на двох дітей – однієї третини, на трьох і більше дітей – половини заробітку (доходу) платника аліментів, але не більше десяти прожиткових мінімумів на дитину відповідного віку на кожну дитину, якщо ця вимога не пов'язана із встановленням чи оспорюванням батьківства (материнства) та необхідністю залучення інших заінтересованих осіб;

5) заявлено вимогу про стягнення аліментів на дитину у твердій грошовій сумі в розмірі 50 відсотків прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку, якщо ця вимога не пов'язана із встановленням чи оспорюванням батьківства (материнства) та необхідністю залучення інших заінтересованих осіб;

6) заявлено вимогу про повернення вартості товару неналежної

⁴⁰ Ukhvala Novobavarskoho raionnoho sudu m. Kharkova vid 19.02.2019 roku po spravi № ts. Iedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79946504> (data zvernennia: 02.11.2025).

якості, якщо є рішення суду, яке набрало законної сили, про встановлення факту продажу товару неналежної якості, ухвалене на користь невизначеного кола споживачів;

7) заявлено вимогу до юридичної особи або фізичної особи-підприємця про стягнення заборгованості за договором (іншим, ніж про надання житлово-комунальних послуг, телекомунікаційних послуг, послуг телебачення та радіомовлення), укладеним у письмовій (в тому числі електронній) формі, якщо сума вимоги не перевищує ста розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб.

Особа має право звернутися до суду з вимогами, визначеними у частині першій цієї статті, в наказному або в спрощеному позовному провадженні на свій вибір.

Як слушно зазначає Р. Ханік-Посполітак, Цивільний процесуальний кодекс України у чинній редакції нині, на перший погляд, не встановлює будь-яких обмежень щодо представництва по категоріях справ та видах провадження. Проте аналіз статей та застосування таких видів юридичного тлумачення, як філологічне (текстове) та системне, дає нам підстави сумніватися у можливості представництва у всіх видах проваджень у суді першої інстанції⁴¹.

Автор обґрунтовує це тим, що серед осіб, які можуть користуватися послугами представника, в чинному законодавстві закріплено сторону, третю особу, а також особу, якій законом надано право звертатися до суду в інтересах іншої особи (ч. 1 ст. 58 Цивільного процесуального кодексу України).

Тобто в зазначеній нормі нічого не вказано про заявників та заінтересованих осіб як учасників справ наказного провадження. Раніше науковці неодноразово також звертали увагу на недоліки в процесуальному законодавстві щодо закріплення участі представника у справах наказного провадження.

Через це було зроблено висновок, що ч. 1 ст. 58 Цивільного процесуального кодексу України треба викласти в такій редакції: «Сторона, третя особа, а також особа, якій законом надано право звертатися до суду в інтересах іншої особи, учасники справи наказного та окремого провадження можуть брати участь у судовому процесі особисто (самопредставництво) та (або) через представника»⁴².

⁴¹ Khanyk-Pospolitalak R. Predstavnytstvo v tsyvilnomu protsesi za novym tsyvilnym protsesualnym kodeksom Ukrainy. *Naukovi zapysky NaUKMA. Yurydychni nauky*. 2018. T. 1. S. 50–54. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMAun_2018_1_11.

⁴² Tatulych I. Y. Participation of a lawyer in cases of forced performance of certain legal actions in civil proceedings. Baltija Publishing, 2025. URL : <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/view/576/15517/32758-1> (date of access: 01.11.2025).

Така пропозиція підтверджується прикладами з судової практики. Ілюстрацією відмови у видачі судового наказу з підстави, передбаченої п. 7 ч. 1 ст. 165 Цивільного процесуального кодексу України, може бути ухвала Холодногірського районного суду м. Харкова від 16.01.2019 року по справі №642/215/19, якою відмовлено у видачі судового наказу про стягнення з ХНДІСЕ ім. засл. проф. М. С. Бокаріуса суми, сплаченої за послуги з проведення експертного дослідження в розмірі 6864 грн. Ухвала мотивована тим, що відповідно до п. 7 ч. 1 ст. 161 Цивільного процесуального кодексу України судовий наказ може бути виданий, якщо заявлено вимогу до юридичної особи про стягнення заборгованості за договором, укладеним у письмовій формі, якщо сума вимоги не перевищує ста розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, однак оригінал договору заявник до суду не надав. Крім того, із вказаною вимогою звернувся адвокат Особа 1, а договір укладено з Особою 2 та боржником. Хоча адвокат Особа 1 і був представником Особи 2, але не зрозуміло, чому він просить стягнути грошові кошти на своє ім'я, а не на користь Особи 2, що укладала договір. Із поданої заяви не вбачається виникнення або порушення права грошової вимоги, за якою заявником подано заяву про видачу судового наказу та заяву подано з порушенням правил підсудності⁴³.

Відповідно до ст. 167 Цивільного процесуального кодексу України суд розглядає заяву про видачу судового наказу протягом п'яти днів від дня її надходження, а якщо боржником у заяві про видачу судового наказу вказана фізична особа, яка не має статусу підприємця, – то протягом п'яти днів з дня отримання судом у порядку, передбаченому ч.ч. 5, 6 ст. 165 цього Кодексу, інформації про зареєстроване у встановленому законом порядку місце проживання (перебування) фізичної особи-боржника.

Разом із тим не завжди є можливість вчасно отримати відомості про зареєстроване у встановленому законом порядку місце проживання (перебування) фізичної особи-боржника. Так, прикладом відмови у видачі судового наказу з підстави, передбаченої п. 9 ч. 1 ст. 165 Цивільного процесуального кодексу України, може бути ухвала Люботинського міського суду Харківської області від 27.08.2019 року по справі № 630/402/19, якою відмовлено у видачі судового наказу Особі 1 про стягнення аліментів на неповнолітню дитину⁴⁴. Ухвала мотивована

⁴³ Ukhvala Kholodnohirskoho raionnoho sudu m. Kharkova vid 16.01.2019 roku po spravi № 642/215/19. *Iedynyi derzhavnyi reistr sudovykh rishen*. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79211544> (data zvernennia: 02.11.2025).

⁴⁴ Ukhvala Liubotynskoho miskoho sud Kharkivskoi oblasti vid 27.08.2019 roku po spravi № 630/402/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83860808>.

тим, що отримана інформація не дає можливості встановити зареєстроване місце проживання боржника, тому на підставі ч. 9 ст. 165 Цивільного процесуального кодексу України суд відмовив у видачі судового наказу.

В іншій справі, ухвалою Ізюмського міськрайонного суду Харківської області від 12.06.2019 року по справі № 623/2066/19, що у подальшому була залишена без змін постановою Харківського апеляційного суду від 19.08.2019 року, відмовлено у видачі судового наказу про стягнення аліментів.

Ухвала суду першої інстанції мотивована тим, що стягувач у заяві зазначив останнє відоме місце проживання боржника, однак приписи п. 9 ч. 1 ст. 165 Цивільного процесуального кодексу України є спеціальною нормою, якою встановлена окрема імперативна підстава для відмови у видачі судового наказу, що не суперечить положенням ст. 162 Цивільного процесуального кодексу України, оскільки йдеться не про порушення правил підсудності (п. 9 ч. 1 ст. 165 Цивільного процесуального кодексу України), а про неможливість отримання інформації щодо зареєстрованого місця проживання (перебування) боржника (фізичної особи).

Отже, зважаючи на визначений процесуальним законом порядок розгляду та звернення до виконання судового наказу, обов'язковою умовою для його видачі є встановлення зареєстрованого місця проживання фізичної особи-боржника⁴⁵.

Наступною особливістю розгляду судом справ у порядку наказного провадження доцільно зазначити, що заявник, як і суд на стадії відкриття наказного провадження, дискусійний характер наявності якого був визначений вище, все ж повинен діяти послідовно, адже процесуальна форма цивільного судочинства передбачає певний «алгоритм дій».

Законодавець прямо визначив для суду порядок дій, спрямований на визначення допустимості позову: «за відсутності підстав для залишення позовної заяви без руху, повернення позовної заяви чи відмови у відкритті провадження суд відкриває провадження у справі» (ч. 1 ст. 187 Цивільного процесуального кодексу України).

Науковці за назвами ухвал суду, які не передбачають відкриття провадження у цивільній справі, виділяють форми неприйняття позовної заяви. Зокрема, неприйняття позовної заяви на стадії відкриття позовного провадження може відбуватися у формі відмови у відкритті провадження зі справи, у формі повернення позовної заяви, у формі залишення

⁴⁵ Postanova Kharkivskoho apeliatsiinoho sudu vid 19.08.2019 roku. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83720162> (data zvernennia: 15.10.2025).

позовної заяви без руху та у формі передачі справи на розгляд до іншого суду.

Повністю погодитися з такою позицією не можемо, оскільки залишення позовної заяви без руху не вказує на кінцевий висновок суду щодо неприйняття позовної заяви.

За такою ухвалою суду може піти ухвала про відкриття провадження у справі. Щодо передачі цивільної справи на розгляд іншого суду, то має місце неприйняття позовної заяви в тому суді, куди вона була подана, тоді як така можливість зберігається для суду, куди направили позовну заяву відповідно до правил територіальної юрисдикції.

На нашу думку, варто говорити не про форми неприйняття позовної заяви, а про обов'язки суду вчинити певну поведінку. Це більше відповідає природі цивільних процесуальних відносин на стадії відкриття позовного провадження, де праву учасника процесу протистоїть обов'язок суду діяти певним чином.

Характерно, але праву пред'явлення позову протистоїть сукупність обов'язків суду: він може відмовити у відкритті провадження у справі, повернути позовну заяву, залишити її без руху, спрямувати до належного суду або відкрити позовне провадження.

Навіть відкриття позовного провадження виступає не правом, а обов'язком суду, на що прямо вказує ч. 1 ст. 187 Цивільного процесуального кодексу України, яка передбачає саме такі дії для суду, якщо не можливо вчинити інші дії: залишити позовну заяву без руху, повернути її чи відмовити у відкритті провадження по справі. Ось чому не можемо погодитися з доволі поширеною думкою в теорії цивільного процесу, що суд не зобов'язаний відкрити провадження у справі, а це його можливість⁴⁶.

Можливість вказує на право, а повинність – на обов'язок. Не може процесуальному праву позивача протистояти право суду, оскільки це не відповідає загальноприйнятим уявленням про кореспондуючий зв'язок прав та обов'язків. Виконання обов'язку виступає умовою реалізації певного права. Реалізувавши право на пред'явлення позову, позивач поставив суд перед необхідністю виконати певний цивільний процесуальний обов'язок, залежно від того, які підстави суд встановить⁴⁷.

Прикладом відмови у видачі судового наказу з підстави,

⁴⁶ Позовне провадження: монографія / В. В. Комаров, Д. Д. Луспеник, П. І. Радченко та ін.; за ред. В. В. Комарова. Харків: Право, 2011. 552 с. С. 227.

⁴⁷ Kholmogorova L. V. Refusal to open a lawsuit in a civil process. *Uzhhorod national university herald. series: law*. 2024. Vol. 1, no. 82. P. 335–340. URL : <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.82.1.53> (date of access: 02.11.2025).

передбаченої п. 4 ч. 1 ст. 165 Цивільного процесуального кодексу України, може бути ухвала Шевченківського районного суду Харківської області від 17.12.2018 року по справі № 637/1433/18, якою відмовлено у видачі судового наказу за заявою ЗАТ «Харківобленерго» про стягнення з Особи 1 заборгованості за спожиту енергію. Ухвала мотивована тим, що відповідно до актового запису Особа 1 померла 06.04.2018 року. Відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 165 Цивільного процесуального кодексу України суддя відмовляє у видачі судового наказу, якщо наявні обставини, передбачені ч. 1 ст. 186 Цивільного процесуального кодексу України.

Згідно з п. 6 ч. 1 ст. 186 Цивільного процесуального кодексу України суддя відмовляє у відкритті провадження у справі, якщо настала смерть фізичної особи або оголошено її померлою чи припинено юридичну особу, які звернулися із позовною заявою або до яких пред'явлено позов, якщо спірні правовідносини не допускають правонаступництва⁴⁸.

Розгляд заяви про видачу судового наказу у порядку цивільного процесу проводиться без судового засідання та повідомлення заявника і боржника. За результатами розгляду заяви про видачу судового наказу суд видає судовий наказ або виносить ухвалу про відмову у видачі судового наказу.

За результатами розгляду заяви про видачу судового наказу суд видає судовий наказ або виносить ухвалу про відмову у видачі судового наказу. Судовий наказ оскарженню в апеляційному порядку не підлягає, проте може бути скасований у порядку, передбаченому цим розділом.

Для порівняння процедури розгляду заяви про видачу судового наказу у різних процесуальних юрисдикціях доцільно навести приклад про застосування процедури надання правової допомоги у Сполучених штатах Америки, а саме, при розгляді справ так званих «дрібних позовів», для підготовки матеріалів справ по яких при судових установах запроваджені спеціальні консультанти з дрібних позовів, які безкоштовно надають юридичну інформацію у справах про дрібні позови. Види зазначених послуг не стандартизовані, отже можуть відрізнятися в залежності від штату та наявності персоналу у конкретному суді.

Також враховуючи тип правової системи, доступність відповідної спрощеної процедури, для чого вона й передбачена, забезпечується тим, що в «Інструкції для користувачів послугами судової системи штату» передбачено перелік позовів, за якими процедура застосовується або відміняється.

Приклади справ, які можуть бути прийнятними для суду за процедурою дрібних позовів, становлять вимоги про стягнення

⁴⁸ Ukhvala Shevchenkivskoho raionnoho sudu Kharkivskoi oblasti vid 17.12.2018 roku po spravi № 637/1433/18. *Iedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen*. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78628738> (data zvernennia: 02.11.2025).

заборгованості за товари чи послуги, що належать фізичним особам або підприємствам, майнові позови про захист прав споживачів, зокрема фінансових послуг, вимоги на підставі договору найму (зокрема необґрунтована вимога орендодавця повернути заставу, стягнення збитків з орендаря за пошкодження орендованого майна), витребування майна з чужого незаконного володіння.

Приклади справ, які можуть бути прийнятними для суду за процедурою дрібних позовів, становлять вимоги про стягнення заборгованості за товари чи послуги, що належать фізичним особам або підприємствам, майнові позови про захист прав споживачів, зокрема, фінансових послуг, вимоги на підставі договору найму (зокрема, необґрунтована вимога орендодавця повернути заставу, стягнення збитків з орендаря за пошкодження орендованого майна), витребування майна з чужого незаконного володіння.

Водночас процедура розгляду дрібних позовів про стягнення шкоди, завданої здоров'ю (тілесні ушкодження), проти міста чи селища, про стягнення боргу споживача, обмежує можливість застосування процедури скороченого судочинства по так званих «дрібних позовах»⁴⁹.

Згідно з правилами процедури дрібних позовів штату Мен позовна заява не має жорстких формальних вимог. Вона має містити короткий та зрозумілий виклад обставин, які свідчать про право на судовий захист позивача, та прохання ухвалити рішення суду про відповідний судовий захист.

Відповідач не зобов'язаний подавати заяву на свій захист, але має право подати її у будь-який момент до початку судового слухання. У випадку неподання відповідачем заяви у письмовій формі всі факти, що викладені в позовній заяві, вважаються спірними, а будь-які дані на користь захисту відповідача можуть бути предметом судового слухання⁵⁰.

Застосування строків для звернення до суду також має важливе значення для характеристики особливостей розгляду справ у порядку наказного провадження у цивільному процесі.

При цьому варто звернути увагу на положення застосування позовної давності в контексті Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики Європейського Суду з прав людини. Дана Конвенція гарантує виконання принципу верховенства права в

⁴⁹ A Guide to Small Claims Cases. Maine Judicial Branch Administrative Office of the Courts. URL : <https://www.courts.maine.gov/help/guides/sc-guide.pdf> (дата звернення: 09.10.2024).

⁵⁰ Dovbenko M. United States of America small claims rules of civil procedure. *Iurydychnyi visnyk*. 2024. No. 5. P. 229–238. URL: <https://doi.org/10.32782/yuv.v5.2024.25> (date of access: 02.11.2025).

національній правовій системі, де ключовою є правова визначеність⁵¹.

Згідно з практикою Європейського суду з прав людини, щоб будь-яке обмеження права на суд (включаючи обмеження за часовими рамками) було виправданим, необхідно виконати такі умови: обмеження не повинно перешкоджати доступу до суду настільки, щоб це підірвало сутність цього права; обмеження повинно мати законну мету; має існувати належне пропорційне співвідношення між засобами та метою обмеження.

Особливо важливо, щоб застосування позовної давності було передбачуваним; механізм застосування позовної давності був достатньо гнучким, щоб допускати зупинення, переривання та поновлення строку позовної давності, а також враховував суб'єктивний фактор, такий як обізнаність потенційного позивача про порушення його права⁵².

Для справ наказного провадження показовим прикладом застосування позовної давності є кейс, у якому з моменту виникнення права вимоги пройшов строк, який перевищує позовну давність, встановлену законом для такої вимоги, або пройшов строк, встановлений законом для пред'явлення позову в суд за такою вимогою. Прикладом відмови у видачі судового наказу з підстави, передбаченої п. 5 ч. 1 ст. 165 Цивільного процесуального кодексу України, може бути ухвала Жовтневого районного суду м. Харкова від 14.08.2019 року по справі № 639/5258/19, якою відмовлено у видачі судового наказу про стягнення з Особи 1 на користь Квартирно-експлуатаційного відділу м. Харкова заборгованості за послуги з утримання будинків в розмірі 86642,35 грн. Ухвала мотивована тим, що розмір заборгованості виходить за межі трирічного терміну позовної давності, а тому, відповідно до п. 5 ч. 1 ст. 165 Цивільного процесуального кодексу України, відмовлено у видачі судового наказу, оскільки ця вимога може розглядатись тільки в позовному провадженні⁵³.

Згідно з ч. ч. 1, 6, 7, 8 ст. 170 Цивільного процесуального кодексу України боржник має право протягом п'ятнадцяти днів з дня вручення копії судового наказу та доданих до неї документів подати заяву про його скасування до суду, який його видав, крім випадків видачі судового наказу відповідно до пунктів 4, 5 частини першої статті 161 Цивільного

⁵¹ Kochyna O., Kot V. Application of statutes of limitations in conditions of martial law. *Analytical and comparative jurisprudence*. 2024. №. 2. P. 215–219. URL : <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.02.37> (date of access: 02.11.2025).

⁵² Рішення Господарського суду міста Києва від 11.04.2023 р. по справі No 910/14698/22. URL : <https://opendatabot.ua/court/110173654-a936fbb90c08a4cb9e17eb5cdfc76b4e> (дата звернення: 17.10.2025 р.)

⁵³ Ukhvala Zhovtnevoho raionnoho sudu m. Kharkova vid 14.08.2019 roku po spravi № 639/5258/19. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83636323> (data zvernennia: 17.10.2025).

процесуального кодексу України.

Заява про скасування судового наказу може також бути подана органами та особами, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб. У разі подання неналежно оформленої заяви про скасування судового наказу суддя виносить ухвалу про її повернення без розгляду не пізніше двох днів з дня її надходження до суду. У разі видачі судового наказу, відповідно до пункту 4 частини першої статті 161 Цивільного процесуального кодексу України, боржник має право звернутися до суду з позовом про зменшення розміру аліментів.

У разі видачі судового наказу відповідно до пунктів 4 і 5 частини першої статті 161 Цивільного процесуального кодексу України, цей наказ може бути переглянутий за нововиявленими обставинами.

Прикладом скасування судового наказу може бути ухвала Барвінківського районного суду від 06.08.2019 року по справі № 611/740/19, якою скасовано судовий наказ від 24.07.2019 року про стягнення заборгованості за послуги, надані з постачання природного газу, 3 відсотків річних, інфляційних витрат та сплаченого судового збору за типовим письмовим договором про постачання природного газу побутовим споживачам.

Роз'яснено стягувачу його право звернутись до суду з тією самою вимогою у позовному порядку. Ухвала мотивована тим, що наказне провадження є безспірним, тобто в його порядку задовольняються тільки ті вимоги заявника, що мають безспірний характер. Заперечення боржника проти вимог стягувача означає наявність спору про право, та якщо при цьому закон не зобов'язує перевіряти наявні матеріали справи, то відповідна заява є єдиною підставою для скасування судового наказу. Із заяви боржника вбачається, що він не згоден зі стягненням з нього заборгованості та вважає вимоги стягувача необґрунтованими. Враховуючи, що підстав для повернення заяви про скасування судового наказу не встановлено, зазначені у заяві про скасування судового наказу доводи боржника можуть бути перевірені судом лише під час розгляду справи в порядку позовного провадження. Тому у відповідності до ч. 3 ст. 171 Цивільного процесуального кодексу України суд задовольнив заяву боржника та скасував судовий наказ.

Таким чином, наприкінці висвітлення особливостей судового розгляду цивільних справ про видачу судового наказу та всього наказного провадження у цілому доцільно навести приклад процесуального засобу захисту прав боржника у цьому виді спрощеного провадження – зразок заяви про скасування судового наказу:

Зарічний районний суд м. Суми

Боржник _____

(повне найменування (для юридичних осіб) або ім'я (прізвище, ім'я та по батькові) (для фізичних осіб), їх місцезнаходження (для юридичних осіб) або місце проживання, ідентифікаційний код юридичної особи в Єдиному державному реєстрі підприємств і організацій України заявника та боржника, реєстраційний номер облікової картки платника податків (для фізичних осіб) за його наявності або номер і серію для фізичних осіб-громадян України)

Стягувач _____

(повне найменування (для юридичних осіб) або ім'я (прізвище, ім'я та по батькові) (для фізичних осіб), їх місцезнаходження (для юридичних осіб) або місце проживання, ідентифікаційний код юридичної особи в Єдиному державному реєстрі підприємств і організацій України заявника та боржника, реєстраційний номер облікової картки платника податків (для фізичних осіб) за його наявності або номер і серію для фізичних осіб-громадян України)

ЗАЯВА

про скасування судового наказу № _____ від

_____, виданого Зарічним районним судом м. Суми

«____» _____ року Зарічним районним судом м. Суми видано судовий наказ за заявою _____ (ім'я, найменування стягувача) про стягнення з мене (нас) на користь стягувача коштів (заборгованості) за _____ в сумі _____ грн _____ коп. та судового збору в сумі _____ грн.

Судовий наказ отримав «____» _____ року (якщо пропущено п'ятнадцятиденний строк з дня отримання судового наказу для подання заяви про його скасування – зазначення підстав для поновлення такого строку).

Вважаю, що наказ підлягає скасуванню, оскільки _____ (посилання на обставини, які свідчать про повну або часткову необґрунтованість вимог стягувача).

Доказами, що підтверджують необґрунтованість вимог стягувача та правомірність скасування судового наказу, є _____ (посилання на докази, якими боржник обґрунтовує свої заперечення проти вимог стягувача).

На підставі викладеного, керуючись ст. ст. 170, 171 ЦПК України,

ПРОШУ:

Поновити строк для подання заяви про скасування судового наказу № _____ від _____, виданого Зарічним районним судом м. Суми (якщо пропущено п'ятнадцятиденний строк з дня отримання судового наказу для подання заяви про його скасування).

Скасувати судовий наказ № _____ від _____, виданий Зарічним районним судом м. Суми про стягнення з мене (нас) коштів (заборгованості за) _____ в сумі _____ на користь _____ (ім'я, найменування стягувача).

***Додаток :** (перелік документів , що додаються)*

- 1) документ, що підтверджує сплату судового збору;*
- 2) документ, що підтверджує повноваження представника боржника, якщо заява подається таким представником;*
- 3) клопотання про поновлення пропущеного строку, якщо заява подається після спливу строку, передбаченого частиною першою цієї статті.*

Дата

Підпис

Прим. Заява підписується боржником або його представником. До неналежно оформленої заяви про скасування судового наказу застосовуються норми ч. 6 статті 170 ЦПК України⁵⁴.

⁵⁴ Zrazok zaiavy pro skasuvannia sudovoho nakazu. Zarichnyi raionnyi sud m. Sumy. URL : <https://zr.su.court.gov.ua/sud1805/gromadyanam/zayvu/48> (data zvernennia: 21.10.2025).

1.4. Питання та завдання для самостійного опрацювання розділу

Наведіть поняття та особливості наказного провадження.

Що ви можете сказати щодо форми і змісту заяви про видачу судового наказу. Які існують підстави та наслідки для відмови у прийнятті заяви про видачу судового наказу?

Розкрийте поняття та зміст судового наказу.

Наведіть останні доктринальні погляди на сутність наказного провадження (з наданням відповідних посилань).

Які категорії цивільних справ розглядалися у порядку наказного провадження Шевченківським районним судом м. Дніпро за останні 3 роки (відповідь обґрунтувати посиланнями на ЄДРСР)?

Наведіть приклади (складіть дайджест) практики розгляду однієї категорії справ у порядку наказного провадження на прикладі даних п'яти різних районних судів Дніпропетровської області.

Складіть схему та наведіть ознаки, що розрізняють рішення суду та судовий наказ, як процесуальні документи.

Надайте поетапну схему виконання судового наказу в цивільному процесі України.

Визначте особливості процесу доказування в наказному провадженні.

Особливості процесуальної форми наказного провадження у цивільному судочинстві.

Практичне завдання № 1. До районного суду м. Дніпра в інтересах держави звернувся прокурор із заявою про видачу судового наказу про компенсацію витрат на проведення розшуку боржника (він же відповідач у справі) та дитини.

Суддя повернув прокурору заяву та в ухвалі зазначив, що таку заяву має подавати орган, який здійснював розшук, тобто органи Національної поліції, а не прокурор.

Чи правомірні дії судді? Чи може прокурор в інтересах стягувача звертатися до суду із заявою про видачу судового наказу?

Практичне завдання № 2. Суддею Шевченківського районного суду м. Дніпро було видано судовий наказ. Його копію у передбачені

ЦПК України строки було надіслано боржникові рекомендованим листом з повідомленням. Проте повідомлення про отримання боржником копії судового наказу не повернулося до суду. Не надійшла до суду й заява боржника про скасування судового наказу. Минуло майже 20 днів, тому стягувач наполягав на видачі йому судового наказу для пред'явлення його до виконання. Суд видав судовий наказ.

Чи правомірні дії суду? Які дії суду, якщо заява про скасування судового наказу надійде з пропуском строку, на звернення з такою заявою?

Практичне завдання № 3. У квітні 2024 року Довбенко О. В. звернулася до суду із заявою про видачу судового наказу про стягнення аліментів з Довбенка В. О. на утримання доньки. Судовим наказом Марганецького міськрайонного суду Дніпропетровської області від 11 травня 2024 року заяву Довбенко О. В. задоволено та стягнуто на її користь аліменти на утримання дочки у розмірі 1/4 частини від усіх видів заробітку (доходу), але не менше ніж 50% від прожиткового мінімуму на дитину відповідного віку, починаючи з 20 квітня 2024 року до досягнення дитиною повноліття. У травні 2024 року адвокат Довбенка В.О. звернувся до суду з апеляційною скаргою на судовий наказ, яка вмотивована тим, що ст. 161 ЦПК України не передбачено стягнення аліментів у розмірі на одну дитину однієї чверті доходів боржника, однак не менше 50 відсотків прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку. Отже, судом видано судовий наказ щодо вимоги, яка не може бути заявлена у наказному провадженні. Ухвалою Апеляційного суду Дніпропетровської області від 07 червня 2024 року апеляційне провадження було відкрите, за результатами розгляду справи в суді апеляційної інстанції судовий наказ було скасовано, роз'яснено стягувачу про можливість пред'явлення зазначених вимог у порядку загального позовного провадження.

Дайте оцінку діяльності суду першої та апеляційної інстанції.

Практичне завдання № 4. Після видачі судового наказу до суду звернувся стягувач з проханням скасувати судовий наказ, який був виданий на підставі вимоги про виплату нарахованої, але не виплаченої зарплати. Своє звернення він мотивував тим, що на роботі його попросили підписати відомість про те, що він отримав зарплату, оскільки діяльність підприємства перевіряється прокуратурою, та пообіцяли, що при покращенні фінансового стану підприємства вони виплатять йому

зарплату у подвійному розмірі. Суд відмовив стягувачеві у прийнятті заяви про скасування судового наказу.

Чи правомірні дії суду? Аргументуйте свою відповідь посиланням на норми ЦПК України.

Практичне завдання № 5. До Магдалинівського районного суду Дніпропетровської області надійшла заява Сиротка О. Д. про видачу судового наказу про стягнення нарахованої, але не виплаченої суми заробітної плати, середнього заробітку за час затримки розрахунку та моральної шкоди, завданої йому невикплатою заробітної плати. Суддя ухвалою повернув заяву про видачу судового наказу стягувачу у частині несплати стягнення моральної шкоди через ненадання останнім документів, які підтверджують заявлені вимоги та несплату судового збору, в іншій частині – виніс ухвалу про відкриття наказного провадження.

Надайте коментар діяльності судді. За якими вимогами може бути виданий судовий наказ? Який порядок оскарження ухвали суду в наказному провадженні?

РОЗДІЛ 2. ОКРЕМЕ ПРОВАДЖЕННЯ

2.1. Загальна характеристика окремого провадження

За сучасних умов функціонування правосуддя, яке має забезпечити права, свободи суб'єктів права і правові цінності демократичного суспільства, найбільш актуального значення набуває дослідження справ окремого провадження у цивільному процесі як складової частини цивільного процесу України.

В окремому провадженні здійснюється захист інтересів найбільш незахищених верств населення: дітей, недієздатних чи обмежено дієздатних осіб, осіб, які можуть бути визнані безвісно зниклими чи оголошені померлими, та осіб, які мають психічні захворювання.

Знання особливостей розгляду групи справ, які входять в окреме провадження, є обов'язком кожного здобувача вищої освіти. Залежно від напряму професіональної діяльності обсяг цих знань може бути різним, але фахівець у галузі права повинен знати і розуміти загальну модель (конструкцію) судового захисту як спірних правовідносин, так і правовідносин, в яких необхідно підтвердити наявність або відсутність юридичних фактів.

На основі комплексного аналізу чинного законодавства, процесуальних процедур та судової практики ми намагаємося сформулювати у здобувачів вищої освіти системний підхід у підготовці і розгляді справ в порядку окремого провадження з урахуванням специфіки кожної окремої справи.

Кожна справа, яка розглядається в окремому провадженні, є індивідуальною, і її аналіз та дослідження потребують знань з різних галузей права: медичного, банківського, цивільного, житлового та інших. Для правильного застосування цих норм виникає необхідність в урахуванні певної специфіки процесуального характеру і можливості встановлення загальної процесуальної формули, яку можна використовувати для підготовки та розгляду відповідної групи цивільних справ. Групи справ окремого провадження характеризуються самостійними вимогами та метою, суб'єктивним складом, предметом доказування, обсягом засобів доказування, розміром судових витрат, підсудністю, нормативно-правовим регулюванням тощо.

За час дії Цивільного процесуального кодексу України

напрацьовується судова практика розгляду справ окремого провадження. Підвищений практичний та теоретичний інтерес науковців позитивно впливає на ступінь розробки проблем окремого провадження як в Україні, так і країнах СНД. Характер судової діяльності в окремому провадженні з точки зору юрисдикційності визначається тим, що законодавець покладає на суд не притаманну йому функцію встановлення тих чи інших обставин без розв'язання спору про право, тобто здійснення, так би мовити, «судового управління».

В основі такого рішення можуть бути лише припущення, оскільки розгляд справ «судового управління» суддею як суб'єктом судової влади в межах процедур судочинства засновується на презумпції належного розгляду справи за умов гарантій незалежності та справедливості.

На сьогодні Цивільний процесуальний кодекс України використовує термін «провадження», виокремлюючи кілька його різновидів, серед яких – окреме провадження.

Концептуальні характеристики поняття «вид провадження» включають:

- наявність особливої процесуальної процедури розгляду справ, що являє собою врегульований законом порядок і визначену послідовність дій;
- специфічний перелік категорій справ, які розглядаються та вирішуються судом із застосуванням цієї процедури;
- провадженням у цивільному процесі є унікальна конструкція або морфологічна модель розгляду цивільної справи. Вона відображає предметну сутність цивільного судочинства з позицій матеріально-правової природи справ, що розглядаються, особливості доказування фактів як юридичної та фактологічної основи, а також кінцевих результатів розгляду, які фіксуються у процесуальних актах (за В. В. Комаровим та ін.).

Протягом останнього десятиліття розвиток окремого провадження як самостійного виду цивільного судочинства відбувався за двома основними спрямуваннями: удосконалення процесуального порядку розгляду існуючих категорій справ та запровадження нових категорій, що відображають зміни у цивільному матеріальному праві.

Окреме провадження у системі цивільного судочинства являє собою спеціальний вид цивільного провадження, де розглядаються, зокрема, справи про встановлення наявності чи відсутності юридичних фактів, усиновлення, підтвердження належності документів, встановлення опіки та піклування. Рішення, прийняте за результатами розгляду таких справ, необхідне заявнику для офіційного підтвердження

певних обставин, які не можуть бути підтверджені іншим шляхом.

Згідно зі статтею 293 Цивільного процесуального кодексу України окреме провадження визначено як вид неповного цивільного судочинства, у межах якого вирішуються цивільні справи щодо підтвердження існування або відсутності юридичних фактів, які є значущими для захисту прав та інтересів особи, створення умов для реалізації нею особистих немайнових чи майнових прав, або ж для засвідчення наявності чи відсутності неоспорюваних прав.

Головними ознаками окремого провадження є:

- відсутність спору про право;
- відсутність сторін із протилежними (антагоністичними) інтересами;
- своєрідність прояву окремих засад цивільного процесу (зокрема, принципів диспозитивності, змагальності, одноособового та колегіального розгляду, процесуальної рівності тощо).

Необхідність розуміння такої ознаки, як відсутність спору про право, має важливе практичне значення. Відповідно до частини 6 статті 294 Цивільного процесуального кодексу України, якщо під час розгляду справи в порядку окремого провадження виникає спір про право, який має вирішуватися в порядку позовного провадження, суд зобов'язаний залишити подану заяву без розгляду та роз'яснити заінтересованим особам, що вони мають право подати позов на загальних підставах.

Спір про право виникає, коли існують або можуть виникнути сторони з протилежними правовими інтересами. Зміст спору про право може бути різноманітним, а його причиною є невизнання, оспорювання чи порушення права. Судова практика свідчить, що наявність спору про право може бути встановлена як самим судом (на підставі змісту заяви та доданих документів), так і за заявою заінтересованої особи чи її представника. Водночас не вважається спором про право протистояння між заявником та особою, яку визнають недієздатною чи дієздатність якої обмежують, а також між неповнолітньою особою та її батьками у справах щодо надання повної цивільної дієздатності.

Досвід судової практики свідчить, що у разі надходження заяви про наявність спору про право суди зазвичай приймають позитивне рішення, залишаючи відповідні заяви без розгляду в порядку окремого провадження.

Показовим прикладом є справа, розглянута Солом'янським районним судом м. Києва. Заінтересована особа заперечувала проти визнання особи недієздатною на підставі того, що між нею та особою, щодо якої подано заяву, було укладено договір довічного утримання.

Важливо, що в цьому договорі нотаріусом було засвідчено перевірку дієздатності сторін на момент його посвідчення. З огляду на ці обставини суд дійшов висновку про наявність спору про право, який стосується обґрунтованості підстав та мети визнання особи недієздатною і призначення їй опікуна. В деяких категоріях справ, що розглядаються в окремому провадженні, має місце своя специфіка виявлення та встановлення спору про право.

Виявлення спору про право на різних етапах судового процесу має відмінні процесуальні наслідки. Відповідно до загального правила, закріпленого у статті 235 Цивільного процесуального кодексу України, якщо спір про право виявляється під час розгляду справи, суд залишає заяву без розгляду.

Проте у справах про встановлення факту, що має юридичне значення, Цивільний процесуальний кодекс України прямо передбачає можливість встановлення наявності спору вже на стадії відкриття провадження. У таких випадках, згідно зі статтею 186 Цивільного процесуального кодексу України, суддя постановляє ухвалу про відмову у відкритті провадження у справі. Щодо інших категорій справ окремого провадження, то Цивільний процесуальний кодекс України не містить таких спеціальних норм. Однак судова практика свідчить про випадки відмови у відкритті провадження на цій підставі.

Як приклад, можна навести ухвалу Вільнянського районного суду Запорізької області, яким було відмовлено у відкритті провадження за заявою про визнання спадщини відумерлою з посиланням на статтю 186 Цивільного процесуального кодексу України. Ухвала суду містила такі факти: заявник звернувся з вимогою визнати спадщину (житловий будинок) відумерлою після смерті Особи_2, оскільки спадщина досі ніким не прийнята. Водночас у померлої особи є недієздатний син (1968 р.н.), який з 1998 року перебуває в будинку інвалідів і щодо якого існує рішення виконавчого комітету Вільнянської міської ради (від 10 лютого 1998 року № 46) про призначення опікуна. Додатково, син померлої особи зареєстрований у спірному житловому будинку.

Керуючись статтями 234 та 256 Цивільного процесуального кодексу України, суд ухвалив відмову у відкритті провадження у справі за заявою виконавчого комітету Вільнянської міської ради про визнання спадщини відумерлою. Суд постановив, що справа не підлягає розгляду в порядку окремого провадження, а спір повинен вирішуватися в порядку позовного провадження. Така ситуація є фактично виправданою, оскільки суддя справді може встановити наявність спору, виходячи з документів, що подаються заявником.

Існує думка, що в окремому провадженні відсутній спір про право, але присутній спір про охоронюваний законом інтерес. Сучасними вченими констатується факт, що науці не вдалося відійти від «спірності» в окремому провадженні, а тому актуальним залишається питання про пошук інших критеріїв, що дозволяє виявити сутність окремого провадження і відмежувати його від інших видів цивільного судочинства.

Українськими науковцями проголошується, що відносини, які складаються в окремому провадженні, мають специфічний характер – не спір про право, а спір про стан, факт, обставину. На нашу думку, про спір в окремому провадженні мова не йде. Суд в окремому провадженні виконує фактофіксуючу діяльність. Розгляд судом справ окремого провадження не є здійсненням судочинства з цивільних справ, а є здійсненням, так би мовити, «судового управління» у випадках, коли законодавець покладає на суд невластиву йому функцію встановлення тих чи інших обставин без вирішення спору про право. При цьому законодавець виходить із доцільності такого вирішення питання. З точки зору юридичної природи окреме провадження виступає унікальним явищем в правовій регламентації встановлення юридичних фактів судом і представляє собою сурогат судового процесу, оскільки ця діяльність суду за своїм змістом не має судочинного характеру.

Відсутність сторін із протилежними інтересами унеможливорює виникнення спору. Проте слід визнати, що ознаки спірності можуть бути присутніми в деяких категоріях справ, зокрема тих, що стосуються встановлення правового статусу особи. Відносини між заявником і судом не слід розглядати як спірні, оскільки їхня діяльність у справах окремого провадження має єдину мету: повне та об'єктивне встановлення всіх обставин, необхідних для прийняття рішення.

Аналіз юридичної літератури підтверджує, що кожному процесуальному провадженню притаманні такі характерні риси:

- 1) специфіка суб'єктного складу;
- 2) специфіка об'єкта захисту;
- 3) особливості дії принципів цивільного процесу;
- 4) специфіка здійснення доказової діяльності (щодо предмета доказування, суб'єктів доказування тощо).

Специфіка суб'єктного складу справ окремого провадження полягає у відсутності сторін із протилежними інтересами. Згідно з частиною 2 статті 26 Цивільного процесуального кодексу України, учасниками справ окремого провадження є заявники, інші заінтересовані особи та їхні

представники. Крім того, у таких справах можуть брати участь органи та особи, яким закон надає право захищати права, свободи та інтереси інших осіб.

Таким чином, можна виділити три групи осіб, які беруть участь у справах окремого провадження:

- заявник та його представники;
- заінтересовані особи та їхні представники;
- органи та особи, уповноважені законом захищати права, свободи та інтереси інших осіб.

Цивільна процесуальна правоздатність і цивільна процесуальна дієздатність цих осіб визначаються загальними нормами, встановленими статтями 28 та 29 Цивільного процесуального кодексу України. У законодавстві щодо деяких видів справ чітко визначені особи, які можуть бути заявниками. Наприклад, заяву про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи можуть подати члени її сім'ї, орган опіки та піклування, а також наркологічний чи психіатричний заклад (ч. 1 ст. 237 Цивільного процесуального кодексу України). Однак для окремих категорій справ існує проблема невизначеності суб'єкта звернення (наприклад, у справах про примусову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу).

Питання заінтересованих осіб в окремому провадженні залишається недостатньо вивченим. Заінтересованими особами вважаються всі суб'єкти, на права, свободи та інтереси яких може вплинути рішення, ухвалене у справі окремого провадження. Оскільки окреме провадження не пов'язане з вирішенням матеріально-правового спору, заявники та інші заінтересовані особи не протистоять один одному і, відповідно, не є сторонами цивільної справи.

Як заінтересовані особи до участі у справах окремого провадження залучаються, зокрема, органи реєстрації актів цивільного стану, якщо вони відмовили у внесенні виправлень чи змін до відповідного актового запису; нотаріуси або інші посадові особи, які вчинили нотаріальну дію чи відмовилися її вчинити, а також органи опіки та піклування.

Слід зазначити, що у справах окремого провадження заявник визначає коло можливих заінтересованих осіб. Водночас суд має право залучити до справи й інші сторони, інтереси яких можуть бути порушені або стосуються предмета розгляду. Ця позиція підтверджена, зокрема, у пункті 5 Постанови Пленуму Верховного Суду України № 5 від 31.03.1995 року «Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення». Згідно з цією Постановою, для забезпечення правильного та своєчасного розгляду таких справ суддя

після відкриття провадження зобов'язаний провести підготовчі дії, передбачені Цивільним процесуальним кодексом України, зокрема, з'ясувати, які саме фізичні особи та організації є заінтересованими у вирішенні справи та підлягають виклику до судового засідання.

Неправильне визначення суб'єктного складу учасників судового розгляду є суттєвим порушенням, оскільки це позбавляє належну заінтересовану особу можливості брати повноцінну участь у процесі, зокрема досліджувати та подавати докази, спрямовані на встановлення і перевірку фактичних обставин справи. Як наслідок, таке порушення може стати підставою для скасування судового рішення.

Характер зацікавленості осіб у справах окремого провадження відрізняється від заінтересованості у позовному провадженні. Оскільки в окремому провадженні немає матеріально-правової вимоги до протилежної сторони, а також відсутня сама така сторона, поняття матеріальної заінтересованості у класичному розумінні не застосовується. Проте матеріальна заінтересованість може виникнути у разі наявності спору про право, але в такій ситуації справа перестає бути предметом окремого провадження. Коло заінтересованих осіб визначається їхніми взаємовідносинами із заявником, які пов'язані з обставинами, що підлягають встановленню, і можуть вплинути на їхні права та обов'язки.

Інтерес як психологічна складова в одних випадках виникає з особистих потреб особи, в деяких – з інтересів держави, в інших – із трудових обов'язків. Заінтересованість осіб може мати джерело як в особистих потребах, так і у виконанні функціональних обов'язків. З огляду на це, слід розрізняти особисту та функціональну заінтересованість. Наприклад, особиста заінтересованість у справах про визнання особи недієздатною або обмеження її цивільної дієздатності властива не лише заявнику, а й іншим членам родини особи, стосовно якої розглядається справа. У свою чергу функціональна заінтересованість притаманна органам державної влади, оскільки вирішення питань у справі або їх безпосередній зв'язок входять до їхньої компетенції.

Учасники справ окремого провадження – заявник та заінтересовані особи – наділені правами й обов'язками сторін, крім винятків, визначених Розділом IV Цивільного процесуального кодексу України.

Відповідно до статті 27 Цивільного процесуального кодексу України ці особи мають широкий спектр процесуальних прав. Вони можуть: знайомитися з усіма матеріалами справи, робити витяги та копії з документів і рішень; брати участь у судових засіданнях; подавати докази та брати участь у їх дослідженні; ставити питання іншим

учасникам, свідкам, експертам та спеціалістам; заявляти клопотання та відводи; надавати усні й письмові пояснення; висловлювати свої доводи, міркування та заперечення; користуватися правовою допомогою; ознайомлюватися з журналом судового засідання, робити з нього копії, прослуховувати технічний запис засідання та подавати щодо них зауваження; а також оскаржувати судові рішення та ухвали й користуватися іншими процесуальними правами, передбаченими законодавством.

Органи та особи, уповноважені законом захищати інтереси інших осіб, також є учасниками справи. Стаття 45 Цивільного процесуального кодексу України встановлює дві основні форми їх залучення (участі):

– у випадках, визначених законом, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, фізичні та юридичні особи мають право звертатися до суду із заявами для захисту прав, свобод та інтересів інших осіб, або державних чи суспільних інтересів, а також брати участь у цих справах. При цьому уповноважені органи (Уповноважений ВРУ з прав людини, органи державної влади та місцевого самоврядування) зобов'язані документально підтвердити суду наявність вагомих причин, які унеможливають самотійне звернення цих осіб до суду;

– органи державної влади та органи місцевого самоврядування можуть бути залучені судом до участі у справі або взяти участь за власною ініціативою з метою подання висновків, що відповідають їхнім повноваженням. Участь цих органів для надання висновків є обов'язковою, якщо це прямо встановлено законом, або якщо суд вважає це необхідним.

Друга форма участі фактично передбачає набуття статусу заінтересованої особи. Зважаючи на практику окремого провадження, де заявники часто самотійно зазначають органи державної влади як заінтересованих осіб, доцільно вважати, що ці органи можуть залучатися до участі у справі не лише за власною ініціативою чи за рішенням суду, а й у випадках, коли їх вказано як заінтересованих осіб самим заявником.

Органи та інші особи, які звернулися до суду в інтересах інших осіб (або державних/суспільних інтересах), користуються процесуальними правами й обов'язками тієї особи, чиї інтереси вони захищають. Важливо, що відмова цих органів чи осіб від поданої заяви або зміна ними вимог не позбавляє особу, на захист якої подано заяву, права вимагати від суду повного розгляду справи та вирішення вимоги у первісному обсязі.

Органи державної влади та місцевого самоврядування, що беруть участь у справі виключно для подання висновку, мають усі процесуальні

права та обов'язки, встановлені статтею 46 Цивільного процесуального кодексу України, а також додаткове право висловлювати свою думку щодо вирішення справи по суті.

Однією з проблемних точок є те, що згідно з частиною 2 статті 57 Цивільного процесуального кодексу України до засобів доказування віднесені пояснення сторін, третіх осіб, їхніх представників (допитаних як свідки), показання свідків, письмові та речові докази (включаючи звуко- і відеозаписи), а також висновки експертів. При цьому пояснення заінтересованих осіб як засіб доказування не згадуються. Додатково, відповідно до частини 5 статті 46 Цивільного процесуального кодексу України, органи державної влади та органи місцевого самоврядування, які залучаються до справи для надання висновку, мають право висловити свою позицію щодо вирішення справи по суті. Однак Цивільний процесуальний кодекс України не визначає процесуального значення такої висловленої думки.

Об'єктом захисту у справах окремого провадження є охоронюваний законом інтерес. Деякі науковці радянського періоду поряд із інтересом включали до змісту предмета судового захисту в окремому провадженні і безспірне суб'єктивне право. Ключова відмінність інтересу від суб'єктивного права полягає в тому, що інтересу не протистоїть юридичний обов'язок іншої особи. Крім того, хоча інтереси можуть мати конкретну форму вираження, вони прямо не передбачені законом. Інтерес заявника може виражатися в необхідності усунення перешкод для реалізації його права, у створенні сприятливих умов для нормального здійснення та захисту прав, або у встановленні правового статусу.

Принципи цивільного процесуального права – це фундаментальні нормативні засади, які визначають структуру процесу, його сутність та методи здійснення правосуддя у цивільних справах. Система принципів цивільного процесу охоплює загальноправові, міжгалузеві та галузеві принципи цивільного судочинства. До галузевих принципів належать принцип змагальності (ст. 10 Цивільного процесуального кодексу України), диспозитивності (ст. 11 Цивільного процесуального кодексу України), одноособовості та колегіальності розгляду справи, а також здійснення правосуддя на засадах поваги до честі та гідності, рівності перед законом і судом тощо.

Важливо, що згідно з частиною 3 статті 235 Цивільного процесуального кодексу України справи окремого провадження розглядаються судом із дотриманням загальних правил Цивільного процесуального кодексу України, за винятком положень щодо змагальності та меж судового розгляду. Щодо принципу

диспозитивності, його дія в окремому провадженні має специфічні особливості. Водночас ми вважаємо, що дія принципів одноособовості та колегіальності, здійснення правосуддя на засадах поваги до честі та гідності, а також рівності перед законом і судом не повинна мати жодних обмежень у будь-якому виді провадження в цивільному судочинстві.

Відповідно до частини 1 статті 11 Цивільного процесуального кодексу України суд розглядає цивільні справи виключно за зверненнями фізичних чи юридичних осіб, поданими згідно з Кодексом, в межах заявлених вимог і на підставі доказів сторін та інших учасників справи. При цьому частина 2 статті 235 Цивільного процесуального кодексу України встановлює, що з метою повного з'ясування обставин суд може за власною ініціативою витребувати необхідні докази.

До особливостей стадій провадження до судового розгляду належить встановлення спеціальних правил підсудності. Специфіка підготовки справи до судового розгляду зумовлена матеріально-правовою особливістю справ окремого провадження, що відображено у відповідних нормах ЦПК України та постановах Пленуму Верховного Суду України.

Підготовка справи до розгляду – це обов'язкова стадія цивільного процесу у справах будь-якого провадження. Для справ окремого провадження, виходячи з особливостей провадження, метою стадії підготовки справи до розгляду можна визначити забезпечення правильного, повного, всебічного та швидкого з'ясування всіх обставин, що мають значення для справи. Така мета підготовки розгляду справ як з'ясування можливості досудового врегулювання спору не буде наявною в окремому провадженні.

У справах окремого провадження підготовка до судового розгляду здійснюється у формі одноособової діяльності судді суду першої інстанції, виходячи з активності суду у цих справах та недоцільності проведення попереднього засідання, яке в свою чергу спрямоване на підтримання публічності та змагальності.

Процесуальні норми, визначені статтями 209, 215 та 218 Цивільного процесуального кодексу України, які стосуються порядку ухвалення судового рішення, його змісту та проголошення як єдиної форми вирішення справи, є імперативними (обов'язковими) і поширюються на порядок розгляду справ у межах окремого провадження.

Справи, що розглядаються у порядку окремого провадження, традиційно поділяються на три основні групи відповідно до джерела та обсягу їх правового регулювання.

1. Справи, детально регламентовані ч. 2 ст. 234 Цивільного

процесуального кодексу України. Ця група охоплює справи, для яких цивільне процесуальне законодавство встановлює як порядок розгляду, так і порядок вирішення. До них належать справи про:

- обмеження/поновлення цивільної дієздатності фізичної особи або визнання її недієздатною;
- надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності;
- визнання особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою;
- усиновлення;
- встановлення фактів, що мають юридичне значення;
- відновлення прав на втрачені цінні папери на пред'явника та векселі;
- передачу безхазяйної нерухомої речі у комунальну власність та визнання спадщини відумерлою;
- примусове надання особі психіатричної допомоги або обов'язкову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу;
- розкриття банком інформації, яка містить банківську таємницю, щодо юридичних та фізичних осіб.

2. Справи, лише названі в Цивільному процесуальному кодексі України, але регульовані іншими законами (ч. 3 ст. 234 Цивільного процесуального кодексу України). Особливості розгляду і вирішення цих справ встановлюються іншими актами законодавства. До них відносять справи про:

- надання права на шлюб (ст. 23 Сімейного кодексу України);
- розірвання шлюбу за спільною заявою подружжя, яке має дітей (ст. 109 Сімейного кодексу України);
- поновлення шлюбу після його розірвання (ст. 117 Сімейного кодексу України);
- встановлення режиму окремого проживання за заявою подружжя (ст. 119 Сімейного кодексу України).

3. Справи, що можуть розглядатися у порядку окремого провадження за умови їх віднесення до цивільної юрисдикції іншими актами законодавства (непоіменовані справи). На підставі аналізу законодавчих конструкцій С. Бичкова відносить до цієї групи такі справи:

- визнання шлюбу неукладеним (ст. 48 Сімейного кодексу України), визнання розірвання шлюбу фіктивним, а також припинення режиму окремого проживання подружжя;
- надання права на побачення з дитиною матері, батькові, які позбавлені батьківських прав, та повернення дитини батькам чи іншим

особам;

- визначення розміру аліментів у твердій грошовій сумі (ч. 1 ст. 184 Сімейного кодексу України);
- звільнення опікуна та піклувальника (ст. 75 Цивільного кодексу України);
- зміна мети установи та структури управління (ч. 1 ст. 103 Цивільного кодексу України);
- встановлення факту недостовірності інформації, поширеної стосовно фізичної особи та (або) членів її сім'ї, і спростування такої інформації (ч. 4 ст. 277 Цивільного кодексу України);
- зміна мети використання пожертви (ч. 2 ст. 730 Цивільного кодексу України);
- індексація чи збільшення розміру відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю, на підставах, визначених у ст. 1208 Цивільного кодексу України.

Оскільки питання, що вирішуються в окремому провадженні, є надзвичайно різноманітними, це зумовлює варіативність їх підсудності. Хоча Цивільний процесуальний кодекс України загалом чітко регламентує підсудність для цієї категорії справ, на практиці заяви найчастіше подаються:

- за місцем реєстрації/проживання заявника (переважна більшість справ);
- за місцем знаходження дитини або її тимчасового проживання (справи про усиновлення);
- за місцем проживання особи, щодо якої вирішується питання (наприклад, про визнання недієздатною);
- в окремих випадках – за місцем знаходження майна.

Знання права та судової практики щодо підсудності є необхідним для особи, яка готує та подає документи до суду.

2.2. Справи, що стосуються статусу фізичних осіб

Процесуальний порядок розгляду окремих категорій справ:

1) обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи: а) заява про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи може бути подана членами її сім'ї, органом опіки та піклування, наркологічним або психіатричним закладом. У цій заяві повинні бути викладені обставини, що свідчать про психічний розлад, істотно

впливають на її здатність усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними, чи обставини, що підтверджують дії, внаслідок яких фізична особа, яка зловживає спиртними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами тощо, поставила себе чи свою сім'ю, а також інших осіб, яких вона за законом зобов'язана утримувати, у скрутне матеріальне становище; б) заява про обмеження права неповнолітньої особи самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією чи іншими доходами або позбавлення її цього права може бути подана батьками (усиновлювачами), піклувальниками, органом опіки та піклування. У цій заяві повинні бути викладені обставини, що свідчать про негативні матеріальні, психічні чи інші наслідки для неповнолітнього здійснення ним цього права; в) заява про визнання фізичної особи недієздатною може бути подана членами її сім'ї, близькими родичами, незалежно від їх спільного проживання, органом опіки та піклування, психіатричним закладом. У цій заяві повинні бути викладені обставини, що свідчать про хронічний, стійкий психічний розлад, внаслідок чого особа не здатна усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними;

2) у заяві про надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності повинні бути викладені дані про те, що неповнолітня особа працює за трудовим договором або є матір'ю чи батьком дитини відповідно до актового запису цивільного стану;

3) у заяві про визнання фізичної особи безвісно зниклою або оголошення її померлою повинно бути зазначено: для якої мети необхідно заявникові визнати фізичну особу безвісно зниклою або оголосити її померлою; обставини, що підтверджують безвісно зниклу фізичну особу, або обставини, що загрожували смертю фізичній особі, яка зникла безвісти, або обставини, що дають підставу припускати її загибель від певного нещасного випадку;

4) у заяві про усиновлення дитини повинна міститись наступна інформація: 1) найменування суду, до якого подається заява; 2) ім'я, місце проживання заявника, а також прізвище, ім'я, по батькові; 3) вік усиновлюваної дитини, її місце проживання, відомості про стан здоров'я дитини. Заява про усиновлення дитини може також містити клопотання про зміну прізвища, імені, по батькові, дати, місця народження дитини, про запис заявника матір'ю або батьком дитини. До заяви за наявності мають бути додані такі документи: 1) копія свідоцтва про шлюб, а також письмова згода на це другого з подружжя, засвідчена нотаріально, – при усиновленні дитини одним із подружжя; 2) медичний висновок про стан здоров'я заявника; 3) довідка з місця роботи із зазначенням заробітної

плати або копія декларації про доходи; 4) документ, що підтверджує право власності або користування жилим приміщенням; 5) інші документи, визначені законом;

5) суди розглядають справи про встановлення таких фактів: 1) родинних відносин між фізичними особами; 2) перебування фізичної особи на утриманні; 3) каліцтва, якщо це потрібно для призначення пенсії або одержання допомоги по загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню; 4) реєстрації шлюбу, розірвання шлюбу, усиновлення; 5) проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу; 6) належності правовстановлюючих документів особі, прізвище, ім'я, по батькові, місце і час народження якої, що зазначені в документі, не збігаються з ім'ям, по батькові, прізвищем, місцем і часом народження цієї особи, зазначеним у свідоцтві про народження або в паспорті; 7) народження особи в певний час у разі неможливості реєстрації органом державної реєстрації актів цивільного стану факту народження; 8) смерті особи в певний час у разі неможливості реєстрації органом державної реєстрації актів цивільного стану факту смерті. У судовому порядку можуть бути встановлені також інші факти, від яких залежить виникнення, зміна або припинення особистих чи майнових прав фізичних осіб, якщо законом не визначено іншого порядку їх встановлення. У заяві повинно бути зазначено: 1) який факт заявник просить встановити та з якою метою; 2) причини неможливості одержання або відновлення документів, що посвідчують цей факт; 3) докази, що підтверджують факт. До заяви додаються докази, що підтверджують викладені в заяві обставини, і довідка про неможливість відновлення втрачених документів;

б) у заяві до суду про визнання втраченого цінного папера на пред'явника або векселя недійсним та відновлення прав на них повинно бути зазначено: 1) ім'я і місце проживання заявника, найменування та місцезнаходження юридичної особи – заявника; 2) обставини, за яких втрачено цінний папір на пред'явника або вексель; 3) повну і точну назву емітента втраченого цінного папера на пред'явника і його реквізити, а для векселя – вид, номер бланка, суму векселя, дату і місце складання, строк та місце платежу, найменування векселедавця та інших, відомих заявнику, зобов'язаних за векселем осіб, а також першого векселедержателя;

7) заява про передачу безхазяйної нерухомої речі у власність територіальної громади за умов, визначених Цивільним кодексом України, подається до суду за місцезнаходженням цієї речі органом, уповноваженим управляти майном відповідної територіальної громади.

У цій заяві повинно бути зазначено, яку нерухому річ заявник просить передати у власність територіальної громади, основні характеристики нерухомої речі, посилення на документи про взяття безхазяйної нерухомої речі на облік органом, що здійснює державну реєстрацію прав на нерухоме майно, друковані засоби масової інформації, в яких було зроблено оголошення про взяття відповідної нерухомої речі на облік;

8) заява про визнання спадщини відумерлою у випадках, встановлених Цивільним кодексом України, подається до суду органом місцевого самоврядування за місцем відкриття спадщини. У цій заяві про визнання спадщини відумерлою повинно бути наведено відомості про час і місце відкриття спадщини, про майно, що становить спадщину, а також докази, які свідчать про належність цього майна спадкодавцю, про відсутність спадкоємців за заповітом і за законом, або про усунення їх від права на спадкування, або про неприйняття ними спадщини, або про відмову від її прийняття;

9) надання особі психіатричної допомоги в примусовому порядку: 1) заява лікаря-психіатра про проведення психіатричного огляду особи у примусовому порядку, про надання особі амбулаторної психіатричної допомоги та її продовження в примусовому порядку подається до суду за місцем проживання особи; 2) заява представника психіатричного закладу про госпіталізацію особи до психіатричного закладу у примусовому порядку; 3) заява про продовження такої госпіталізації подається до суду за місцезнаходженням зазначеного закладу. У цих заявах повинні бути зазначені підстави для надання психіатричної допомоги у примусовому порядку, встановлені законом. До них додаються висновок комісії лікарів-психіатрів та інші відповідні матеріали;

10) заява про обов'язкову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу хворого на заразну форму туберкульозу, який ухиляється від лікування, подається до суду за місцезнаходженням протитуберкульозного закладу, який здійснює медичний (диспансерний) нагляд за цим хворим, або до суду за місцем виявлення такого хворого. У цій заяві повинні бути зазначені встановлені законом підстави для такої госпіталізації. До заяви додається мотивований висновок лікарської комісії про необхідність обов'язкової госпіталізації до протитуберкульозного закладу або про продовження лікування, в якому зазначається строк, протягом якого буде проведено лікування. Така заява подається протягом 24-х годин з часу виявлення в особи загрозової форми туберкульозу;

11) заява про розкриття банком інформації, яка містить банківську таємницю, щодо юридичної або фізичної особи у випадках, встановлених

законом, подається до суду за місцезнаходженням банку, що обслуговує таку юридичну або фізичну особу. У цій заяві має бути зазначено: 1) найменування суду, до якого подається заява; 2) ім'я (найменування) заявника та особи, щодо якої вимагається розкриття інформації, яка містить банківську таємницю, їх місце проживання або місцезнаходження, а також ім'я представника заявника, коли заява подається представником; 3) найменування та місцезнаходження банку, що обслуговує особу, щодо якої необхідно розкрити банківську таємницю; 4) обґрунтування необхідності та обставини, за яких вимагається розкрити інформацію, що містить банківську таємницю, щодо особи, із зазначенням положень законів, які надають відповідні повноваження, або прав та інтересів, які порушено; 5) обсяги (межі розкриття) інформації, яка містить банківську таємницю, щодо особи та мету її використання.

Справа про розкриття банком інформації, яка містить банківську таємницю, розглядається у п'ятиденний строк з дня надходження заяви у закритому судовому засіданні з повідомленням заявника, особи, щодо якої вимагається розкриття банківської таємниці, та банку, а у випадках, коли справа розглядається з метою охорони державних інтересів та національної безпеки, – з повідомленням тільки заявника.

2.3. Справи, що стосуються сімейних відносин

Відповідно до ч. 1 ст. 19 Цивільного процесуального кодексу України у порядку цивільного судочинства суди розглядають справи, що виникають з сімейних правовідносин. Цивільне судочинство здійснюється у порядку позовного (загального або спрощеного), окремого та наказного провадженнях. Тому справи, що виникають з сімейних правовідносин, можуть розглядатися за правилами будь-якого виду провадження: наказного, позовного чи окремого.

Основним критерієм, що розмежовує види цивільного судочинства, є спір про право.

Загальне позовне провадження призначене для розгляду справ, які через складність або інші обставини недоцільно розглядати у спрощеному позовному провадженні (ч. 4 ст. 19 Цивільного процесуального кодексу України).

Спрощене позовне провадження призначене для розгляду малозначних справ, справ, що виникають з трудових відносин, справ незначної складності та інших справ, для яких пріоритетним є швидке

вирішення справи.

Відповідно до п. 1 ч. 4 ст. 274 Цивільного процесуального кодексу України в порядку спрощеного позовного провадження не можуть бути розглянуті справи у спорах, що виникають з сімейних відносин, крім спорів про стягнення аліментів та поділу майна подружжя.

З вищенаведеної норми вбачається, що всі справи, які виникають з сімейних відносин та у яких наявний спір про право, відносяться до справ, які розглядаються у загальному позовному провадженні, крім справ про стягнення аліментів, за умови, що справи про стягнення аліментів не об'єднані з вимогами, які виникають з сімейних правовідносин (п. 6 ч. 4 ст. 274 Цивільного процесуального кодексу України).

До прикладу, якщо справа про стягнення аліментів об'єднана з вимогою про розірвання шлюбу тощо, то вона буде розглядатись за правилами загального позовного провадження.

Проте якщо заявлено вимогу про стягнення аліментів, і якщо ця вимога не пов'язана із встановленням чи оспорюванням батьківства (материнства) та необхідністю залучення інших заінтересованих осіб, може бути видано судовий наказ (п.п. 4 – 5 ч. 1 ст. 161 Цивільного процесуального кодексу України).

Можливість розгляду справ про стягнення аліментів у наказному провадженні передбачена ст. 161 Цивільного процесуального кодексу України:

- якщо заявлено вимогу про стягнення аліментів у розмірі на одну дитину – однієї чверті, на двох дітей – однієї третини, на трьох і більше дітей – половини заробітку (доходу) платника аліментів, але не більше десяти прожиткових мінімумів на дитину відповідного віку на кожну дитину;

- якщо заявлено вимогу про стягнення аліментів на дитину у твердій грошовій сумі в розмірі 50 відсотків прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку, якщо ця вимога не пов'язана із встановленням чи оспорюванням батьківства (материнства) та необхідністю залучення інших заінтересованих осіб;

- якщо при стягненні аліментів на дитину не ставиться також питання про встановлення батьківства (материнства) й не оспорується це право, оскільки в наказному провадженні розгляд спорів про право не допускається;

- якщо немає необхідності залучення до розгляду справи інших заінтересованих осіб.

В окремому провадженні розглядаються справи про захист

сімейних прав та інтересів дитини у випадку відсутності спору про право.

Відповідно до ч. 1 ст. 293 Цивільного процесуального кодексу України, «окреме провадження – це вид непозовного цивільного судочинства, в порядку якого розглядаються цивільні справи про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав, свобод та інтересів особи або створення умов здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав».

Відповідно до ст. 293 Цивільного процесуального кодексу України в порядку окремого провадження суд розглядає справи про усиновлення, встановлення фактів, що мають юридичне значення, про надання права на шлюб, про розірвання шлюбу за заявою подружжя, яке має дітей, за заявою будь-кого з подружжя, якщо один з нього засуджений до позбавлення волі, про встановлення режиму окремого проживання за заявою подружжя.

З аналізу судової практики вбачається, що більшість справ розглядається в порядку позовного провадження, оскільки наявний спір про право. До таких справ можна віднести: справи про визначення місця проживання малолітньої дитини, про розірвання шлюбу, про оспорювання батьківства, про визнання батьківства/материнства, про позбавлення батьківських прав тощо.

Пропонуємо розглянути одну з категорій справ сімейних правовідносин – розірвання шлюбу в судовому порядку, способи та особливості з огляду судової практики.

Є два варіанти розірвання шлюбу в суді: у порядку позовного провадження та порядку окремого провадження за спільною заявою подружжя.

Справу про розірвання шлюбу суди можуть розглядати в порядку спрощеного позовного провадження (ст. 274 Цивільного процесуального кодексу України). У цьому є свої переваги: скорочені строки (справу має бути розглянуто в строк, що не перевищує шістдесяті днів із дня відкриття провадження у справі); можливість розглядати справу без повідомлення сторін за наявними у справі матеріалами (за відсутності клопотання будь-якої зі сторін про інше).

Під час розгляду справи в порядку позовного провадження – спрощеного чи загального – відповідач завжди може вимагати примирення (ч. 7 ст. 240 Цивільного процесуального кодексу України), крім того, рішення суду може бути оскаржено.

Якщо розірвання шлюбу в порядку позовного провадження є більш зрозумілим, то із розірванням шлюбу за спільною заявою

подружжя є певні нюанси.

Розірвання шлюбу судом за спільною заявою подружжя, яке має дітей (ст. 109 Сімейного кодексу), провадиться в окремому провадженні у випадку, якщо існує взаємна згода подружжя щодо розірвання шлюбу. Заява подружжя про розірвання шлюбу подається до суду разом із письмовим договором про те, з ким із них проживатимуть діти, яку участь у забезпеченні умов їхнього життя братиме той із батьків, хто проживатиме окремо, а також про умови здійснення ним права на особисте виховання дітей. При розгляді справи суд встановлює, чи відповідає заява про розірвання шлюбу дійсній волі дружини та чоловіка та чи не будуть після розірвання шлюбу порушені їх особисті та майнові права, а також права їхніх дітей. Рішення має прийняти суд після спливу одного місяця від дня подання заяви. До закінчення цього строку дружина і чоловік мають право відкликати заяву про розірвання шлюбу. Також суд не вправі вживати заходи для примирення подружжя, що може бути застосоване в позовному провадженні та значно затягнути процес розлучення.

Такий спосіб розірвання шлюбу підходить подружжям, які мають дітей, спільну волю на розірвання шлюбу та бажають розірвати шлюб якомога швидше.

До прикладу, у справі №758/15575/19 судом першої інстанції заява подружжя про розірвання шлюбу в порядку окремого провадження задоволена.

Суд встановив, що між заявниками досягнуто згоди щодо здійснення ними батьківських прав та визначення місця проживання неповнолітньої дитини. Отже, спорів щодо порядку виховання та утримання дитини між заявниками немає. Судом доведено, що шлюб носить формальний характер і подальше спільне життя подружжя і збереження шлюбу суперечило б інтересам сторін (рішення Подільського районного суду міста Києва від 25.01.2021 року по справі №758/15575/19, ознайомитись з текстом рішення можна за цим посиланням <http://surl.li/khdit>).

Натомість у справі №204/5391/22 суд першої інстанції відмовив у відкритті провадження у справі. Суд виходив з того, що «оскільки жоден із заявників не є особою, засудженою до позбавлення волі, то справа про розірвання шлюбу між ними повинна розглядатися в порядку позовного провадження». Суд апеляційної інстанції рішення суду першої інстанції скасував, зазначивши, що висновки суду першої інстанції не відповідають вимогам закону та фактичним обставинам справи, що згідно із ст. 109 Сімейного кодексу України розірвання шлюбу за

рішенням суду за спільною заявою подружжя, яке має дітей, можливе. Ч. 3 ст. 293 Цивільного процесуального кодексу України не містить обмежень для подання спільної заяви про розірвання шлюбу при наявності дітей. Більше того, в такий спосіб законодавець реалізує право на свободу вибору, гарантоване громадянам Конституцією України, при цьому забезпечивши збереження прав дитини та кожного з подружжя шляхом викладення відповідних умов у нотаріально посвідченому договорі, що є обов'язковою умовою при поданні спільної заяви. Справа направлена для продовження розгляду до суду першої інстанції (ухвала Красногвардійського районного суду м. Дніпропетровська від 05.08.2022 року по справі №204/5391/22, ознайомитись з текстом можна за цим посиланням <http://surl.li/khdjff>; Постанова Дніпровського апеляційного суду від 12.10.2022 року по справі №204/5391/22, ознайомитись з текстом можна за цим посиланням <http://surl.li/khdjn>).

Підсумовуючи усе вищенаведене, необхідно зазначити, що більшість справ, що виникають з сімейних правовідносин, розглядається у цивільному судочинстві в порядку загального позовного провадження. Тоді як в спрощеному позовному та у наказному провадженні розглядаються лише справи про стягнення аліментів – відповідно до вимог, визначених цивільним процесуальним законодавством України. Щодо окремого провадження, то справи стосовно нього розглядаються у випадку відсутності спору про право.

2.4. Справи про визнання та відновлення безспірних майнових прав

У межах окремого провадження важливе місце посідають справи про визнання або відновлення безспірних (неоспорюваних) майнових прав. Такі справи спрямовані на підтвердження існування чи поновлення прав, які не підлягають оспорюванню з боку інших осіб, але втрата або відсутність документального підтвердження перешкоджають їх реалізації. Розгляд подібних справ має на меті забезпечення стабільності цивільного обігу та гарантування захисту прав осіб у випадках, коли позовна форма судочинства є недоцільною або неможливою.

Справи цієї категорії стосуються, зокрема, встановлення належності права власності, права користування майном або відновлення документів, що підтверджують ці права. Основною ознакою таких справ є те, що наявність права не заперечується іншими особами, а отже, відсутній спір про право у матеріально-правовому сенсі. До таких

категорій справ, які розглядаються в порядку окремого провадження, належать, зокрема, справи про відновлення прав на втрачені цінні папери на пред'явника та векселі, про передачу безхазяйної нерухомої речі у комунальну власність, про визнання спадщини відумерлою. У цьому підрозділі будуть розглянуті особливості судового розгляду кожної з цих категорій справ.

Перша категорія справ – це справи про відновлення прав на втрачені цінні папери на пред'явника та векселі. Цінні папери є інструментом реалізації певних суб'єктивних майнових прав. Втрата цінних паперів або втрата ними ознак платоспроможності унеможливило здійснення суб'єктивних майнових прав, що належать власникам цих паперів, та зумовлює необхідність їх відновлення власником. Механізм відновлення прав за втраченими цінними паперами визначено у главі 7 розділу IV (ст.ст. 320-328) Цивільного процесуального кодексу України, яка встановлює специфічні правила розгляду цієї категорії справ. Відновлення прав допускається лише щодо тих документів, які за своїми ознаками визнаються цінними паперами – зокрема, цінних паперів на пред'явника та векселів.

Особливістю цінних паперів на пред'явника є те, що суб'єктом права визнається особа, яка фактично володіє таким документом, тобто легітимація ґрунтується на фізичному володінні цінним папером. Боржник за таким папером зобов'язаний виконати свої обов'язки перед його пред'явником без необхідності подання будь-яких додаткових доказів правомірності володіння, окрім самого документа. Прикладом таких цінних паперів можуть бути акції на пред'явника, векселі на пред'явника тощо. Вексель в свою чергу – це особливий вид цінного папера, який підтверджує безумовне грошове зобов'язання векселедавця сплатити у визначений строк певну суму коштів законному держателю векселя. Захист прав власника у разі втрати цінного папера може здійснюватися шляхом звернення до суду. Якщо власнику відомо, у кого знаходиться втрачений цінний папір на пред'явника, він має право подати позов про його витребування. У випадку ж, коли особа не знає, хто є фактичним держателем такого папера, її права та інтереси можуть бути відновлені в порядку окремого провадження – через подання заяви про визнання цінного папера недійсним та відновлення прав за ним. Водночас відновлення прав можливе не лише у разі фактичної втрати документа, але й тоді, коли він втратив ознаки платіжності через пошкодження, неналежне зберігання чи інші обставини, що унеможливають його використання, наприклад, коли фінансова установа відмовляє у проведенні операції через відсутність необхідних

реквізитів у документі⁵⁵.

Таким чином, якщо цінний папір вибув з володіння власника поза його волею та потрапив у володіння іншої особи, яка відома власнику, то останній може захистити свої права у судовому порядку у позовному провадженні. Якщо ж особа утримувача втраченого цінного папера невідома, то відновлення права на втрачені цінні папери на пред'явника відбувається в порядку окремого провадження, адже пред'явити позов до невідомої особи неможливо.

Матеріально-правовою підставою для звернення до суду із заявою про відновлення прав на втрачений цінний папір на пред'явника є факт його втрати або пошкодження, внаслідок чого документ втратив ознаки достовірності. Під втратою слід розуміти загублення, випадкове знищення (наприклад, унаслідок пожежі чи повені) або інше істотне пошкодження, що унеможливорює його використання. Та якщо йдеться про пошкоджений документ, до звернення в суд заявник повинен спочатку звернутися до установи, яка видала цінний папір, із метою з'ясування можливості його відновлення у позасудовому порядку. У будь-якому разі під час судового розгляду необхідно встановити, що право вимоги, закріплене у цінному папері, не було реалізоване⁵⁶.

Згідно зі статтею 320 Цивільного процесуального кодексу України, особа, яка втратила цінний папір на пред'явника або вексель, має право звернутися до суду з заявою про визнання документа недійсним та відновлення своїх прав. Таку заяву слід подавати за місцем знаходження емітента цінного папера або за місцем здійснення платежу за векселем.

Відповідно до ст. 2 Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» емітент фінансового інструменту – це суб'єкт, який здійснює випуск або розміщення цінних паперів від свого імені та бере на себе зобов'язання, що впливають із умов такого випуску. До емітентів належать емітенти емісійних цінних паперів, особи, які видали неемісійні цінні папери, а також ті, хто зробив пропозицію укласти деривативний контракт чи безпосередньо уклав його⁵⁷. Тобто це особа, яка від свого імені розміщує (випускає) цінні папери і зобов'язується виконувати обов'язки, що впливають з умов їх випуску.

Відповідно до статті 6 Закону України «Про обіг векселів в Україні»,

⁵⁵ Маркова О. О., Садикова Я. М. Окреме провадження у цивільному процесі України: навчальний посібник. Суми : 2014. С. 105.

⁵⁶ Окреме провадження : монографія / В. В. Комаров, Г. О. Світлична, І. В. Удадьцова ; за ред. В. В. Комарова. Харків : Право, 2011. 312 с.

⁵⁷ Про ринки капіталу та організовані товарні ринки: Закон України від 23.02.2006 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3480-15#Text>.

платіж за векселем на території України здійснюється виключно у безготівковій формі⁵⁸, що породжує на практиці питання щодо визначення місця здійснення платежу. Згідно з Уніфікованим законом про переказні та прості векселі, запровадженим Женевською конвенцією 1930 року (до якої Україна приєдналася у 1999 році)⁵⁹, місце платежу є обов'язковим реквізитом векселя. Якщо у векселі не зазначено окремого місця платежу, то місцем платежу вважається адреса, зазначена поруч із найменуванням трасата (платника), яка водночас визначається як місце його проживання. У разі відсутності й такої вказівки документ втрачає силу переказного векселя. Оплата може бути здійснена також за адресою третьої особи або в іншому населеному пункті, ніж місце проживання трасата. Оскільки закон не містить спеціальних норм щодо визначення місця платежу за простим векселем, до таких випадків аналогічно застосовуються положення, передбачені для переказного векселя, настільки, наскільки вони сумісні з його правовою природою (ст. 77 Уніфікованого закону)⁶⁰.

У досліджуваній категорії справ заявником може бути будь-яка фізична або юридична особа, що втратила цінний папір та вважає себе його власником.

Заява, яка подається такою особою, повинна відповідати всім вимогам, встановленим процесуальним законодавством, та відповідно до ст. 321 Цивільного процесуального кодексу України повинна містити ім'я та адресу заявника, назву і місцезнаходження юридичної особи (якщо заявник – юридична особа); обставини втрати цінного папера на пред'явника або векселя; повну назву і реквізити емітента цінного папера. Для векселя потрібно вказати його тип, номер, суму, дату і місце створення, термін і місце платежу, найменування векселедавця, інших відомих зобов'язаних осіб, а також першого власника векселя.

Після відкриття провадження суддя здійснює низку підготовчих процесуальних дій. Зокрема, після початку провадження суд виносить ухвалу про оприлюднення повідомлення з викликом власника втраченого цінного папера на пред'явника або векселя для з'явлення до суду, одночасно встановлюючи заборону на будь-які операції з цим цінним папером чи векселем. З моменту винесення такої ухвали призупиняється перебіг усіх встановлених законодавством строків обігу відповідного цінного папера або векселя. Ухвала має бути видана суддею невідкладно

⁵⁸ Про обіг векселів в Україні: Закон України від 05.04.2001 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2374-14#Text>.

⁵⁹ Уніфікований закон про переказні векселі та прості векселі, запроваджений Женевською Конвенцією 1930 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_009#n46.

⁶⁰ Маркова О. О., Садикова Я. М. Окреме провадження у цивільному процесі України: навчальний посібник. Суми : 2014. С. 111.

після відкриття провадження та надіслана емітенту втраченого папера, який зобов'язаний її виконувати⁶¹. Заборону на операції з цінним папером або векселем слід розглядати як специфічний спосіб забезпечення заяви у відповідному провадженні.

У справах щодо визнання недійсним втраченого векселя та відновлення прав на нього суд надсилає ухвалу негайно всім особам, зобов'язаним за векселем, якщо їхні адреси відомі. Якщо строк платежу за векселем ще не настав, копія ухвали також направляється всім нотаріусам відповідного нотаріального округу, у межах якого розташоване місце платежу. У разі, якщо вексель, стосовно якого постановлено ухвалу про заборону будь-яких операцій, подано нотаріусу для вчинення протесту, нотаріус зобов'язаний повідомити про це суд, який виніс ухвалу (ст. 322 Цивільного процесуального кодексу України).

Вимоги до змісту публікації встановлені у ст. 323 Цивільного процесуального кодексу України. Так, публікація має містити такі відомості: ім'я та адресу заявника, найменування і місцезнаходження юридичної особи (якщо заявник – юридична особа); повну назву і реквізити емітента втраченого цінного папера на пред'явника. Для векселя необхідно вказати тип, номер бланка, суму, дату і місце оформлення, строк і місце платежу, найменування векселедавця та інших зобов'язаних осіб, відомих заявнику, а також першого векселедержателя. Також публікація повинна містити пропозицію держателю цінного папера або векселя повідомити суд про свої права протягом трьох місяців. Крім цього, обов'язково має бути зазначена назва і адреса суду, до якого слід звертатися.

Оголошення публікується за рахунок заявника в місцевому друкованому засобі масової інформації за місцезнаходженням емітента цінного папера або за місцем здійснення платежу за векселем, а також в одному з офіційних видань.

Держатель цінного папера на пред'явника або векселя, щодо втрати якого подано заяву, повинен у встановлений тримісячний строк звернутися до суду із заявою про підтвердження свого права власності, додавши оригінал цього папера. Особиста присутність держателя у суді не є обов'язковою – необхідні документи можуть бути подані безпосередньо до суду, надіслані поштою або передані через представника.

Подання держателем цінного папера заяви до суду свідчить про виникнення між ним і заявником спору про право, що унеможливорює подальший розгляд справи в порядку окремого провадження. Вказане

⁶¹ Там само. С. 112.

підтверджується і судовою практикою, зокрема, у постанові Верховного Суду у справі № 757/35571/18-ц від 20.05.2020 р⁶². У такій ситуації суд виносить ухвалу про відмову у розгляді заяви щодо відновлення прав на втрачений цінний папір або вексель та надає заявнику термін для подання позову до власника з метою витребування відповідного документа. Зазначений термін, згідно з частиною 2 статті 325 Цивільного процесуального кодексу України, не може перевищувати два місяці. Тобто заявникові надається право подати позов про витребування майна з чужого незаконного володіння (віндикаційний позов) за місцем проживання держателя цінного папера.

Якщо заявник не подасть позов у встановлений строк, суд скасовує заборону на здійснення операцій із втраченим цінним папером або векселем та повідомляє про це емітента чи зобов'язаних осіб, адреси яких відомі суду (ч.ч. 3, 4 ст. 325 Цивільного процесуального кодексу України).

Згідно зі статтею 326 Цивільного процесуального кодексу України, якщо протягом трьох місяців від дати публікації не надійшла заява від особи, яка є власником цінного папера або векселя, разом з оригіналом документа, що підтверджує її право володіння, суддя призначає розгляд справи про відновлення прав на втрачений цінний папір на пред'явника або вексель у порядку окремого провадження. Про дату й час судового засідання суд обов'язково повідомляє заявника, емітента втраченого цінного папера та осіб, зобов'язаних за векселем.

Вказані особи можуть брати участь у судовому розгляді заяви, однак їхня відсутність не перешкоджає розгляду справи.

Під час розгляду справи суд повинен з'ясувати факт втрати цінного папера або векселя, визначити, який саме документ втрачено, чи є він цінним папером на пред'явника або векселем із бланковим індосаментом, а також встановити обставини його втрати. Окрім цього, суд має встановити повну назву та реквізити емітента втраченого цінного папера, а щодо векселя – його вид, номер, суму, дату і місце складання, строк та місце платежу, а також найменування векселедавця та інших відомих заявнику осіб, зобов'язаних за векселем. Встановлення цих обставин є визначальним для правильного вирішення справи.

Після розгляду справи суд ухвалює рішення – або про визнання втраченого цінного папера на пред'явника чи векселя недійсним, або про відмову у задоволенні заяви. Рішення суду про визнання втраченого

⁶² Постанова у справі № 757/35571/18-ц від 20 травня 2020 року: Верховний Суд.
URL : <https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=89426404&red=100003f74f206d41fe67678a99890979427ce8&d=5>.

цінного папера чи векселя недійсним є підставою для видачі заявнику нового цінного папера на пред'явника або здійснення відповідних операцій за ним. У випадку з векселем таке рішення надає право на отримання платежу за ним чи видачу нового векселя замість недійсного, а також на відновлення передавальних написів зобов'язаними за векселем особами (ст. 327 Цивільного процесуального кодексу України).

Рішення суду про визнання недійсним втраченого цінного папера на пред'явника або векселя публікують згідно з установленим законом порядком у місцевій газеті за місцем знаходження емітента цінного папера або за місцем здійснення платежу за векселем, а також в одному з офіційних друкованих видань.

Якщо суд відмовив у задоволенні заяви про визнання втраченого цінного папера на пред'явника або векселя недійсним, закон передбачає можливість захисту прав власника такого цінного папера або векселя, який зазнав збитків через заборону проводити операції з цим документом. Ці особи відповідно до положень статті 328 Цивільного процесуального кодексу України можуть подати до суду заяву про відшкодування збитків за рахунок заявника.

Крім того, закон передбачає право таких осіб звернутися з позовом до особи, за якою суд визнав право власності на цінний папір на пред'явника або на вексель, у випадках, коли справжній держатель цінного папера чи векселя з будь-яких причин не заявив своє право в установленій строк.

Таким чином, судовий розгляд у справах про визнання або відновлення безспірних (неоспорюваних) майнових прав спрямований не на вирішення спору між сторонами, а на офіційне підтвердження факту існування або поновлення майнового права, що має юридичне значення для заявника. Таким чином, дана категорія справ виконує важливу гарантійну функцію у сфері цивільного судочинства, сприяючи стабільності цивільного обігу та забезпеченню правової визначеності.

Водночас визнання або відновлення безспірних майнових прав у порядку окремого провадження свідчить про гуманістичний характер цивільного процесуального права, яке забезпечує судовий захист навіть у випадках, коли спір про право відсутній, але існує потреба у підтвердженні правового статусу особи чи її майнових інтересів.

Наступною категорією справ, що розглядаються в порядку окремого провадження, є справи про передачу безхазяйної нерухомої речі у комунальну власність.

Відповідно до ст. 335 Цивільного кодексу України безхазяйною є річ, яка не має власника або власник якої невідомий. Також безхазяйною

може бути визнано річ, від якої хазяїн відмовився добровільно. Зокрема, за ст. 347 Цивільного кодексу України особа може відмовитися від права власності на майно, заявивши про це або вчинивши інші дії, які свідчать про її відмову від права власності. При цьому у разі відмови від права власності на майно, права на яке підлягають державній реєстрації (наприклад, нерухомість), право власності на нього припиняється з моменту внесення за заявою власника відповідного запису до державного реєстру.

Особливу увагу слід звернути на те, що для того, щоб визнати річ безхазяйною, необхідно, щоб її власник був невідомий. Тобто у випадках, коли власник майна відомий (наприклад, інформація про нього міститься у Реєстрі прав власності на нерухоме майно), але на даний час його місцезнаходження неможливо встановити, відсутні підстави для визнання майна безхазяйним.

Орган, який здійснює державну реєстрацію прав на нерухоме майно, приймає безхазяйні нерухомі речі на облік на підставі заяви місцевого органу самоврядування за територією його розташування. Про факт внесення такої нерухомої речі до обліку оголошується у друкованих засобах масової інформації. Метою цього оголошення є встановлення власника майна або осіб, які можуть надати відомості щодо нього чи заявити власні права на відповідну річ⁶³.

Саме такий порядок взяття на облік безхазяйних речей визначений у законодавстві для того, щоб встановити особу власника або іншу особу, яка має право вимагати повернення такої речі, або ж заявити про свої права на вказану річ⁶⁴.

Після закінчення одного року з моменту взяття безхазяйної нерухомої власності на облік за заявою органу, уповноваженого управляти майном відповідної територіальної громади, ця власність може бути передана в комунальну власність на підставі судового рішення. Таке рішення приймається судом у порядку окремого провадження.

Розгляд справи в окремому провадженні ініціюється органом, що уповноважений управляти майном відповідної територіальної громади, шляхом подання до суду заяви за місцезнаходженням нерухомої речі. До

⁶³ Болокан І. В. Особливості розгляду судом справ про передачу безхазяйної нерухомої речі в комунальну власність. *Вісник Запорізького національного університету*. № 2. 2009. С. 104-111. URL : https://web.znu.edu.ua/herald/issues/2009/urist-2-2009/files/law-2009-2_16.pdf.

⁶⁴ Деякі аспекти набуття права власності на об'єкти безхазяйного нерухомого майна: Роз'яснення Міністерства юстиції України від 13.10.2011 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0065323-11#Text>.

таких органів належать місцеві органи самоврядування – сільські, селищні, міські ради, районні ради в містах (за наявності), районні та обласні ради, а також їх виконавчі комітети.

Вимоги щодо змісту заяви встановлені статтею 330 Цивільного процесуального кодексу України. У заяві про передачу безхазяйної нерухомої речі у власність територіальної громади потрібно вказати конкретний об'єкт нерухомості, його основні характеристики, посилання на документи про взяття цього об'єкта на облік органом, який здійснює державну реєстрацію прав на нерухоме майно, а також перелік друкованих засобів масової інформації, в яких було опубліковано оголошення про взяття безхазяйного майна на облік.

Цивільний процесуальний кодекс України у ст. 331 визначає дві підстави для відмови у прийнятті заяви: по-перше, якщо безхазяйна річ не взята на облік органом, який здійснює державну реєстрацію права на нерухоме майно, по-друге, якщо заяву подано до закінчення одного року з дня взяття безхазяйної речі на облік.

Порядок судового розгляду справи про передачу безхазяйної нерухомої речі у власність територіальної громади встановлено у ст. 332 Цивільного процесуального кодексу України, в якій вказано, що така справа розглядається судом за участю заявника з обов'язковим повідомленням усіх заінтересованих осіб.

Суд, встановивши, що нерухоме майно є безхазяйним, перебуває на обліку в органі, який здійснює державну реєстрацію прав на нерухоме майно, і що з моменту його взяття на облік минув один рік, ухвалює рішення про передачу такої нерухомої речі у власність відповідної територіальної громади.

Згідно зі статтею 27 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень», судові рішення про набуття права власності на нерухомість, яке набрало законної сили, є підставою для проведення державної реєстрації такого права.

Наступна категорія справ – це справи про визнання спадщини відумерлою, які мають особливий процесуальний і матеріально-правовий характер.

Відповідно до положень статті 1277 Цивільного кодексу України, підставою для розгляду таких справ є відсутність спадкоємців за заповітом і за законом, відмова спадкоємців від спадщини, неприйняття спадщини у встановлений строк або усунення всіх спадкоємців від права на спадкування.

Ініціатором звернення до суду виступає відповідний орган місцевого самоврядування, який подає заяву про визнання спадщини

відумерлою (ч. 1 ст. 1277 Цивільного кодексу України). До таких органів, відповідно до статей 10, 11 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», належать сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи.

Судовий розгляд справи ініціюється шляхом подання відповідної заяви до суду, визначеного у чинному законодавстві. Ст. 334 Цивільного процесуального кодексу України встановлює правила підсудності для даної категорії справ. Так, заява про визнання спадщини відумерлою подається відповідним органом місцевого самоврядування до суду за місцем відкриття спадщини або за місцезнаходженням нерухомого майна, що входить до складу спадщини.

Місцем відкриття спадщини, відповідно до ст. 1221 Цивільного кодексу України, є останнє місце проживання спадкодавця. Якщо таке місце встановити неможливо, місцем відкриття спадщини визнається місцезнаходження нерухомого майна спадкодавця або його основної частини, а за відсутності нерухомості – місце, де розташована основна частина рухомого майна. При визначенні останнього місця проживання спадкодавця слід керуватися положеннями ст. 29 Цивільного кодексу України, яка визначає поняття місця проживання фізичної особи. Під місцем проживання розуміється місце, де особа проживає постійно, переважно або тимчасово. Для неповнолітніх осіб таким місцем вважається місце проживання їхніх батьків (усиновлювачів) або одного з них, з ким вони проживають, а також опікуна чи піклувальника, або ж місцезнаходження навчального чи медичного закладу, у якому вони перебувають. Щодо недієздатних осіб – місцем їх проживання визнається місце проживання опікуна або місцезнаходження установи, яка виконує щодо них функції опікуна.

Дефініція «основна частина майна» є оціночною, тобто чітко вона в законодавстві не визначена. Під час визначення місця відкриття спадщини основна частина нерухомого майна, а за її відсутності – основна частина рухомого майна, що входить до складу спадщини, має встановлюватися з урахуванням відповідних оціночних критеріїв. Зокрема, це може бути вартість спадкового майна, його економічна значущість або інші показники, що свідчать про його переважну цінність. Якщо ж у складі спадщини є кілька об'єктів нерухомого майна, які розташовані у різних місцях, місцем відкриття спадщини визнається місцезнаходження одного з таких об'єктів – за вибором спадкоємців⁶⁵.

До осіб, що беруть участь у справі, законодавство відносить

⁶⁵ Маркова О. О., Садикова Я. М. Окреме провадження у цивільному процесі України: навчальний посібник. Суми : 2014. С. 128.

заявників та заінтересованих осіб.

Заявником за цією категорією справ можуть бути відповідні органи місцевого самоврядування. Частина 1 статті 1277 Цивільного кодексу також визначає окремі випадки, коли заяву про визнання спадщини відумерлою мають право подати інші особи. До таких осіб, зокрема, належать кредитори спадкодавця, а у випадку, коли до спадщини входять земельні ділянки сільськогосподарського призначення, – власники або користувачі суміжних земельних ділянок. У цих випадках суд залучає до розгляду справи органи місцевого самоврядування за місцем розташування нерухомого майна, що належить до спадщини. У такому разі суд залучає до розгляду справи органи місцевого самоврядування за місцезнаходженням нерухомого майна, що входить до складу спадщини. Прикладом такого звернення до суду може слугувати Постанова ВС від 18 грудня 2024 року у справі № 208/9501/21, відповідно до якої заява про визнання спадщини відумерлою була подана АТ Комерційний банк «ПриватБанк». У вказаній заяві представник АТ КБ «ПриватБанк» зазначав, що між банком та померлою особою було укладено кредитний договір, який не було виконано у зв'язку зі смертю боржника. У зв'язку з відсутністю спадкоємців боржника АТ КБ «ПриватБанк» вимагав визнання спадщини, а саме квартири, яка знаходилась у власності боржника, відумерлою спадщиною та передання її у власність територіальній громаді – Кам'янській міській раді⁶⁶. Можливість подання кредиторами померлих осіб таких заяв забезпечує їм (кредиторам) можливість захисту своїх прав у випадках відсутності у померлих осіб спадкоємців, до яких можна звернутись з вимогами щодо виконання зобов'язань спадкодавців.

Також заява про визнання спадщини відумерлою може бути подана іншими особами. Так, наприклад, Павлоградський міжрайонний прокурор Дніпропетровської області в інтересах Олександрівської сільської ради Юр'ївського району в порядку окремого провадження звернувся до суду із заявою про визнання спадщини, а саме земельної ділянки, відумерлою⁶⁷.

Перелік заінтересованих у розгляді справи осіб, на обсяг прав та обов'язків яких може вплинути судові рішення, чинним законодавством не встановлений. Лише у ст. 337 Цивільного процесуального кодексу

⁶⁶ Постанова у справі № 208/9501/21 від 18 грудня 2024 року: Верховний Суд. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124005056>.

⁶⁷ Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 04 січня 2023 року у справі № 198/99/15-ц. URL : <https://cutt.ly/vwqshrMW>.

України на суд покладається обов'язок повідомити про розгляд справи усіх заінтересованих осіб. Тобто саме суд повинен виявити всіх заінтересованих у вирішенні справи осіб та повідомити їх про час і місце розгляду справи. Такими особами можуть бути, наприклад, співвласники спадкового майна, відказоодержувачі (ст. 1237 Цивільного кодексу України), сервітуарії (ст. 1246 Цивільного кодексу України) тощо⁶⁸.

У заяві про визнання спадщини відумерлою слід зазначити інформацію про час і місце відкриття спадщини, опис майна, яке до неї належить, а також надати докази, що підтверджують право спадкодавця на це майно. Окрім того, у заяві мають бути викладені відомості, які свідчать про відсутність спадкоємців за заповітом і за законом, їх виключення з права на спадкування, неприйняття спадщини або відмову від неї (відповідно до статті 335 Цивільного процесуального кодексу України).

Особи, уповноважені подати заяву про визнання спадщини відумерлою, мають право отримати з Спадкового реєстру інформацію про відкриту спадкову справу та видане свідоцтво про право на спадщину. Якщо заявники не мають можливості самотійно надати докази відсутності спадкоємців за заповітом чи за законом, вони можуть звернутися до суду з клопотанням про витребування таких доказів.

Заява про визнання спадщини відумерлою подається до компетентного суду лише після спливу одного року з дня відкриття спадщини. Така вимога законодавця має на меті забезпечити додаткові гарантії захисту прав потенційних спадкоємців, які відповідно до статей 1270 і 1272 Цивільного кодексу України можуть набути право на спадщину навіть після закінчення встановленого строку для її прийняття. Подання заяви раніше ніж через рік із моменту відкриття спадщини, згідно зі статтею 336 Цивільного процесуального кодексу України, є підставою для відмови у її прийнятті.

Справи про визнання спадщини відумерлою розглядаються судом за загальними правилами цивільного процесу з урахуванням передбачених законом особливостей. За результатами розгляду суд ухвалює рішення, яким або задовольняє вимогу про визнання спадщини відумерлою та передачу її у власність територіальної громади, або відмовляє у задоволенні заяви. Відмова має місце у разі встановлення відсутності законних підстав для визнання спадщини відумерлою.

Таким чином, розгляд справ про визнання спадщини відумерлою забезпечує баланс між інтересами держави, територіальної громади та

⁶⁸ Маркова О. О., Садикова Я. М. Окреме провадження у цивільному процесі України : навчальний посібник. Суми : 2014. С. 129.

потенційних спадкоємців, реалізуючи при цьому принципи справедливості, добросовісності та правової визначеності. Також проблема визнання спадщини відумерлою стає все більш актуальною в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення, адже ці обставини можуть мати наслідком збільшення об'єктів відумерлого майна внаслідок неможливості спадкоємців прийняти спадщину (загибель у результаті воєнних дій, виїзд на постійне місце проживання в інші країни тощо), руйнування та пошкодження майна.

2.5. Справи про розкриття окремих видів таємної інформації

Окреме провадження у справах про розкриття окремих видів інформації, зокрема банківської та професійної таємниці, займає особливе місце в системі цивільного судочинства України, оскільки воно поєднує у собі як елементи охорони прав особи на недоторканність приватного життя, так і гарантії належного правосуддя та ефективного захисту прав інших осіб. Метою вказаних категорій справ є встановлення правомірності доступу до інформації, що має обмежений характер. Особливістю таких справ є те, що суд, діючи в межах окремого провадження, фактично здійснює юридичну легітимацію доступу до охоронюваної законом інформації, не вирішуючи при цьому спору про право.

Правовий режим банківської таємниці визначено статтями 60-62 Закону України «Про банки і банківську діяльність». Так, відповідно до ст. 60 Закону банківська таємниця – це інформація щодо діяльності та фінансового стану клієнта, яка стала відомою банку у процесі обслуговування клієнта та взаємовідносин з ним або стала відомою третім особам при наданні послуг банку або виконанні функцій, визначених законом. До такої інформації належать дані про банківські рахунки клієнтів (у тому числі кореспондентські рахунки), проведені операції та правочини, фінансовий стан клієнтів, організацію охорони банку, структуру та керівництво юридичних осіб, їхню комерційну діяльність і таємницю, внутрішню звітність банку, захисні коди, дані про оцінку кредитоспроможності, інкасацію коштів, інформацію, отриману під час банківського, валютного та фінансового нагляду, а також відомості, отримані Національним банком за міжнародними угодами чи від іноземних регуляторів. Сюди також належать рішення НБУ про застосування заходів впливу, крім штрафів, рішень про

неплатоспроможність, відкликання ліцензії та ліквідацію банку⁶⁹.

Також відповідно до ст. 1076 Цивільного кодексу України банк зобов'язаний забезпечувати конфіденційність інформації, що стосується банківського рахунка, операцій за ним, а також відомостей про клієнта. Дані про рахунки та здійснені операції можуть надаватися виключно самому клієнтові або його уповноваженим представникам. Іншим особам, у тому числі органам державної влади та їх посадовим особам, така інформація може бути розкрита лише у випадках і в порядку, прямо передбачених законом. Варто також зауважити, що режим банківської таємниці поширюється не лише на договір банківського рахунка, а й на договір банківського вкладу (депозиту), якщо інше не визначено законом або не впливає із суті відповідного договору (ч. 3 ст. 1058 Цивільного кодексу України).

Таким чином, відомості про рахунки, операції, клієнтів банку та їх фінансовий стан становлять банківську таємницю. Розкриття такої інформації можливе лише у випадках, прямо передбачених законодавством. Зокрема, надання інформації можливе за рішенням суду, за письмовою згодою власника або на запит уповноважених органів – прокуратури, СБУ, ДБР, Національної поліції, НАБУ, БЕБ, НАЗК, податкових органів, Антимонопольного комітету, державних і приватних виконавців, нотаріусів, органів місцевого самоврядування, консульських установ та інших осіб, передбачених законом.

Право суб'єктів на доступ до інформації, що становить банківську таємницю, визначається з урахуванням характеру та обсягу (меж) відомостей, які можуть бути розкриті. Зміст інформації, на отримання якої уповноважений той чи інший суб'єкт, залежить від його правового статусу, мети та завдань діяльності, компетенції, а також функцій, покладених на нього законом. За обсягом доступу така інформація може бути необмеженою або обмеженою.

Необмежена інформація охоплює будь-які дані, що становлять банківську таємницю. Таку інформацію банк має право надавати її власнику – клієнту банку. На письмову вимогу або за згодою клієнта розкриття здійснюється в межах, визначених у відповідному запиті чи дозволі. Крім того, необмежена інформація може бути надана за письмовою вимогою або рішенням суду, а також на запит Національного банку України чи його уповноважених представників, які в межах наданих законом повноважень здійснюють банківський нагляд або валютний контроль.

⁶⁹ Про банки та банківську діяльність: Закон України від 07 грудня 2000 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#n1014>.

Обмежена інформація надається банком лише визначеним законом органам державної влади – з урахуванням їхніх функцій і компетенції, у межах конкретних питань і за певний проміжок часу. Така інформація, як правило, стосується операцій за рахунками конкретних юридичних осіб або фізичних осіб-підприємців. Відомості, що становлять банківську таємницю щодо фізичних осіб, які не здійснюють підприємницької діяльності, можуть бути розкриті виключно на вимогу або за рішенням суду.

Інформація, що містить банківську таємницю, може надаватися як у позасудовому, так і в судовому порядку. У позасудовому порядку її мають право отримувати лише ті суб'єкти, які прямо визначені законом, шляхом безпосереднього звернення до банку. Усі інші фізичні чи юридичні особи, включно з державними органами, не передбаченими цим переліком, можуть отримати такі відомості виключно за рішенням суду, ухваленим відповідно до вимог законодавства України.

Розкриття банківської таємниці на підставі судового рішення є процесуальною дією, що здійснюється в порядку окремого провадження, коли суд, за заявою уповноваженого органу або іншої заінтересованої особи, вирішує питання про надання доступу до інформації, яка становить банківську таємницю.

Судовий порядок доступу до банківської інформації має подвійне призначення: гарантувати захист прав особи на банківську таємницю як елемент права на приватність (ст. 32 Конституції України, ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод) та забезпечити при цьому реалізацію законних інтересів інших осіб або органів, для яких така інформація є необхідною (наприклад, у межах кримінального, цивільного чи податкового провадження).

Таким чином, розкриття банківської таємниці за судовим рішенням має бути винятковим засобом, який застосовується лише у разі доведення неможливості досягнення мети заявника іншим шляхом. Такий підхід є узгодженим з принципом мінімального втручання у приватне життя, який впливає з практики ЄСПЛ.

Судовий розгляд справ про розкриття інформації, яка містить банківську таємницю, регулюється нормами глави 12 Цивільного процесуального кодексу України (ст.ст. 347-350). Такий розгляд може ініціюватися як особами, які мають право на отримання відповідної інформації, але згідно із законом не можуть безпосередньо звертатися до банку з вимогою її розкрити, так і особами, які мають право подавати банку заяву про розкриття банківської таємниці у разі відмови банку

задовольнити таку вимогу⁷⁰.

Провадження у справі відкривається на підставі належно оформленої заяви, поданої уповноваженим суб'єктом. Згідно зі ст. 348 Цивільного процесуального кодексу України, така заява про розкриття банківської таємниці має містити: дані про суд, заявника, особу, щодо якої використовується запит на інформацію, банк, обґрунтування необхідності розкриття, посилання на норми закону чи порушені права, обсяг і мету використання запитуваної інформації. Недотримання вимог щодо форми та змісту заяви тягне за собою її залишення без руху, а в разі неусунення недоліків – повернення заявнику.

Цивільний процесуальний кодекс також визначає виключну підсудність у справах, пов'язаних з розкриттям інформації, що містить банківську таємницю. Згідно зі статтею 347 Цивільного процесуального кодексу України заява про розкриття банківської таємниці щодо фізичної або юридичної особи подається до суду за місцем знаходження банку, який обслуговує цю особу.

Справа розглядається у закритому судовому засіданні протягом п'яти днів з моменту отримання заяви за участю заявника, особи, щодо якої вчиняється запит на розкриття банківської таємниці, та банку. У випадках, коли розгляд відбувається з метою захисту державних інтересів та національної безпеки, суд повідомляє лише заявника (ч. 1 ст. 349 Цивільного процесуального кодексу України). Ці положення підтверджуються Верховним Судом України, який у своїх узагальненнях судової практики, пов'язаної з розкриттям банківської інформації, звернув увагу на важливість правильного застосування частини 1 статті 349 Цивільного процесуального кодексу України, зокрема щодо можливості повідомляти про час і місце розгляду справи лише заявника⁷¹.

У той же час в юридичній літературі існує думка, що такі положення ст. 349 Цивільного процесуального кодексу України певним чином порушують основні засади цивільного процесу, адже застосування положень вказаної статті Цивільного процесуального кодексу України має наслідком те, що особа, щодо якої подано заяву про розкриття банківської таємниці, позбавляється можливості брати участь у судовому засіданні та висловити свою позицію особисто. У результаті цього така особа фактично не може скористатися процесуальними правами,

⁷⁰ Маркова, О. О. Окреме провадження у цивільному процесі України: навч. посіб. / О. О. Маркова, Я. М. Садикова; МВС України, Сумс. філ. Харків. нац. ун-ту внутр. справ. Суми, 2014. С. 181.

⁷¹ Узагальнення практики розгляду справ про розкриття банківської таємниці Верховного Суду України. *Юридична практика*. 2010. № 7 (634).

передбаченими її статусом, і позбавляється можливості належним чином захистити свої законні інтереси у відповідному судовому провадженні.

Нерозголошення державної чи іншої таємниці в цивільному судочинстві задля захисту державних інтересів і національної безпеки забезпечується шляхом проведення закритого судового засідання. У такому засіданні беруть участь лише певні особи, зокрема заявник, банк та фізична або юридична особа, щодо якої вимагається розкриття банківської інформації. Водночас виникає питання, чи є такий порядок достатнім для забезпечення балансу між захистом державної таємниці й дотриманням права на справедливий суд. Отже, чинне процесуальне законодавство потребує вдосконалення, зокрема уточнення критеріїв визначення державних інтересів та умов проведення засідань без участі всіх сторін відповідно до принципів цивільного судочинства та положень ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Після розгляду справи суд виносить рішення, яким або задовольняє, або відмовляє у задоволенні вимоги про розкриття банком відомостей, що становлять банківську таємницю стосовно юридичної чи фізичної особи.

Суд ухвалює рішення про відмову в задоволенні заяви, якщо під час судового розгляду буде встановлено відсутність передбачених законом підстав для розкриття банківської таємниці щодо фізичної або юридичної особи.

Якщо ж заявник надасть всі необхідні докази наявності у нього підстав для розкриття інформації, що містить банківську таємницю, то суд виносить рішення на його користь. Відповідно до статті 350 Цивільного процесуального кодексу України, у рішенні про розкриття банком інформації, що містить банківську таємницю стосовно юридичної або фізичної особи, обов'язково вказуються: ім'я (найменування) отримувача інформації та його місце проживання або місцезнаходження, а також ім'я представника отримувача, якщо інформація надається через представника; ім'я (найменування) особи, щодо якої здійснюється розкриття банківської таємниці, разом з її місцем проживання або місцезнаходженням; найменування та адреса банку, що обслуговує цю особу; а також обсяг інформації, що підлягає розкриттю, і мета її використання⁷².

Рішення суду підлягає негайному виконанню. Його копії надсилаються банку, який обслуговує відповідну юридичну чи фізичну особу, заявнику, а також особі, стосовно якої розкривається інформація.

⁷² Цивільний процесуальний кодекс від 18.03.2004 р. (в редакції від 17.07.2005 р.). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15/conv#n8503>.

Як заявник, так і особа, щодо якої здійснюється розкриття банківської таємниці, мають право протягом п'яти днів оскаржити рішення суду до апеляційної інстанції у встановленому законом порядку. При цьому подання апеляційної скарги не зупиняє виконання судового рішення.

Таким чином, можна стверджувати, що право на апеляційне оскарження рішення суду у справах про розкриття банківської таємниці належить лише заявнику та особі, щодо якої вимагається розкриття інформації, тоді як банк не включений до переліку таких суб'єктів. Проте судова практика свідчить про неоднозначність застосування цієї норми, адже Верховний Суд України неодноразово наголошував, що банк, хоча й не має матеріально-правової заінтересованості, усе ж бере участь у справі та може зазнавати наслідків від ухваленого рішення, оскільки на нього покладається обов'язок розкриття конфіденційних даних.

Відповідно до Постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 30.09.2011 № 10 «Про судову практику в цивільних справах про розкриття банками інформації, яка містить банківську таємницю, щодо юридичних та фізичних осіб» суд повинен у кожній справі оцінити необхідність і нагальність розкриття відповідних даних⁷³.

Також перш ніж виносити рішення про розкриття інформації, що містить банківську таємницю, суд зобов'язаний визначити – чи вчинені заявником всі необхідні дії для отримання вказаної інформації поза судом. Так, наприклад, Верховний Суд України у своїй постанові підтримав позицію судів попередніх інстанцій щодо того, що підставою для задоволення заяви про розкриття інформації, що містить банківську таємницю, мають бути обґрунтовані посилення заявника на неможливість здійснення ним дій у межах передбачених законодавством способів реагування. При цьому, якщо заявник не доведе обставини, що унеможлиблюють проведення податкової перевірки або не надасть іншої об'єктивної підстави для розкриття банківської таємниці щодо платника податків, це слугує підставою для відмови у задоволенні касаційної скарги⁷⁴.

Таким чином, метою розгляду судом справ про розкриття банками

⁷³ Про судову практику в цивільних справах про розкриття банками інформації, яка містить банківську таємницю, щодо юридичних та фізичних осіб: постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 30.09.2011

№ 10. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0010740-11#Text>.

⁷⁴ Постанова у справі № 758/7617/23 від 07 червня 2024 року : Верховний Суд. URL : <https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=119583625&red=100003c7b87d9813274ff9db0764a89d732096&d=5>.

інформації, що містить банківську таємницю, є забезпечення законного, обґрунтованого і контрольованого доступу до відомостей, які мають обмежений режим використання, у випадках, коли це необхідно для захисту прав, свобод і законних інтересів фізичних чи юридичних осіб, або для належного здійснення правосуддя. При цьому в судовому процесі є необхідним забезпечення балансу між правом на таємницю та потребою у правосудді (суд вирішує питання про розкриття банківської інформації лише тоді, коли це необхідно для розгляду кримінальних, цивільних чи господарських справ або забезпечення доказів та виконання судових рішень); забезпечення захисту прав сторін фінансових правовідносин (судовий порядок дозволяє отримати необхідні відомості (про рахунки, рух коштів, кредити тощо), якщо банк відмовляє у наданні інформації або коли доступ до неї можливий лише за рішенням суду); забезпечення контролю за розкриттям конфіденційної інформації (суд, як незалежний орган, здійснює перевірку обґрунтованості запиту – чи дійсно є законні підстави для втручання в банківську таємницю); недопущення зловживань банками чи іншими суб'єктами, зокрема, незаконного розголошення фінансових даних, тим самим забезпечуючи захист економічної безпеки клієнтів.

Наступною категорією справ, пов'язаних з розкриттям таємної інформації, які розглядаються в порядку окремого провадження, є справи про розкриття інформації, що становить професійну таємницю на ринках капіталу та організованих товарних ринках. Відповідною главою ЦПК був доповнений 22.02.2024 р. на підставі Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про державне регулювання ринків капіталу та організованих товарних ринків» та деяких інших законодавчих актів України щодо вдосконалення державного регулювання та нагляду на ринках капіталу та організованих товарних ринках». Визначення такої інформації міститься у ст. 134 Закону України «Про державне регулювання ринків капіталу та організованих товарних ринків». Так, професійною таємницею на ринках капіталу та організованих товарних ринках є інформація про діяльність або фінансовий стан клієнтів, зокрема дані про їхні рахунки, операції, правочини, а також інші відомості, що містяться у системах депозитарного чи клірингового обліку. До професійної таємниці також належать звітні дані учасників ринків, інформація про засоби захисту даних, результати інспекцій та розслідувань, а також відомості, отримані Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку в межах міжнародного

співробітництва або державного контролю⁷⁵.

До осіб, що зобов'язані забезпечити збереження такої інформації, відносяться, відповідно до ст. 134 ЦПК, професійні учасники ринків капіталу та організованих товарних ринків під час обслуговування клієнтів; треті особи, що діють у діяльності, пов'язаній із цими ринками; треті особи, які надають послуги або виконують роботи за договорами з такими учасниками; Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку, Національний банк України та інші державні органи за повноваженнями.

Розголошення такої інформації допускається виключно у випадках, передбачених законом, зокрема на підставі відповідного судового рішення або письмового запиту суб'єктів, перелік яких визначено ст. 136 Цивільного процесуального кодексу України (зокрема відповідної юридичної чи фізичної особи, якої стосується інформація, що становить професійну таємницю, або з письмового дозволу такої особи; органів прокуратури, СБУ, ДБР, Національної поліції, НАБУ, АМКУ, НАЗК, ARMA та інших).

Отже, розкриття професійної таємниці у судовому порядку є виключною правовою підставою доступу до інформації, яка в іншому випадку має охоронюваний статус.

Відповідно до ст. 350⁹ Цивільного процесуального кодексу України заява про розкриття зазначеної інформації щодо юридичної або фізичної особи у випадках, передбачених законом, подається до суду за місцезнаходженням особи, яка володіє такою інформацією. Якщо ж ця особа є нерезидентом, заява подається за місцезнаходженням Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку.

У заяві повинна міститись наступна інформація: найменування суду; дані заявника та особи, щодо якої вимагається розкрити професійну таємницю на ринках капіталу та організованих товарних ринках; їх місце проживання або місцезнаходження; дані представника (якщо заява подається ним); дані особи, в розпорядженні якої знаходиться така інформація; обґрунтування необхідності розкриття та обставини з посиланням на відповідні закони; обсяг розкриття та мета використання інформації.

Розгляд заяви про розкриття інформації, яка є професійною таємницею на ринках капіталу та організованих товарних ринках, здійснюється за таким самим порядком, як і розгляд заяв про розкриття інформації, що містить банківську таємницю. Зокрема, справа

⁷⁵ Про державне регулювання ринків капіталу та організованих товарних ринків: закон України від 23.02.2006 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3480-15#n4422>.

розглядається у закритому судовому засіданні протягом п'яти днів з дня надходження заяви, з повідомленням заявника, особи, щодо якої вимагається розкриття інформації, а також особи, яка володіє цією інформацією. Якщо ж справа розглядається з метою захисту державних інтересів та національної безпеки, повідомляється лише заявник (ст. 350⁻¹¹ ЦПК).

Суд при розгляді таких заяв повинен встановити: наявність у запитуваній інформації ознак професійної таємниці; неможливість отримання відомостей іншим шляхом; юридичну мету розкриття (захист права, встановлення факту тощо); пропорційність втручання у право на конфіденційність.

У рішенні про розкриття інформації, що є професійною таємницею на ринках капіталу та організованих товарних ринках, щодо юридичної або фізичної особи обов'язково зазначаються: ім'я (найменування) отримувача інформації та його місце проживання або місцезнаходження, або ім'я представника отримувача, якщо інформація передається через представника; ім'я (найменування) і місце проживання або місцезнаходження особи, щодо якої відбувається розкриття інформації, яка перебуває у володінні суб'єкта з професійною таємницею на відповідних ринках; ім'я (найменування) та місце проживання або місцезнаходження особи, яка володіє цією інформацією і має бути розкрита; а також обсяг розкриття інформації та мета її використання.

Так само, як і при розкритті інформації, що містить банківську таємницю, рішення суду підлягає негайному виконанню. Копії рішення суду надсилає особі, у розпорядженні якої знаходиться інформація, що становить професійну таємницю на ринках капіталу та організованих товарних ринках, яку необхідно розкрити, заявнику та особі, щодо якої розкривається така інформація.

Особа, інформація про яку, що є професійною таємницею на ринках капіталу та організованих товарних ринках, розкривається, або заявник мають право протягом п'яти днів звернутися до апеляційного суду із оскарженням ухвали суду відповідно до встановленого порядку. Оскарження рішення не призупиняє його виконання.

Як заявник, так і особа, щодо якої розкривається інформація, що становить професійну таємницю на ринках капіталу та організованих товарних ринках, мають право протягом п'яти днів оскаржити рішення суду до апеляційної інстанції у встановленому законом порядку. При цьому подання апеляційної скарги не зупиняє виконання судового рішення.

Отже, окреме провадження щодо розкриття інформації, що

становить професійну таємницю на ринках капіталу та організованих товарних ринках, є процесуальним механізмом забезпечення прозорості фінансової системи при одночасному збереженні гарантій конфіденційності учасників ринку. Такі справи мають подвійний правовий зміст: з одного боку – це обмежене втручання у сферу приватності та комерційної таємниці; з іншого – реалізація права на судовий захист і забезпечення публічних інтересів. Суд, розглядаючи такі заяви, має виходити з принципів необхідності, законності, обґрунтованості та мінімального втручання, забезпечуючи баланс між стабільністю фінансових ринків, правами інвесторів і охороною професійної конфіденційності.

Таким чином, можна зробити висновок про те, що справи про розкриття банківської та професійної таємниці у порядку окремого провадження є формою процесуального забезпечення права на справедливий суд та захисту конфіденційної інформації, що ґрунтується на принципах пропорційності, законності та необхідності. Суд у таких справах виступає гарантом дотримання балансу між інтересами особи, суспільства та держави.

2.6. Інші категорії справ, що розглядаються в порядку окремого провадження (справи щодо встановлення фактів, що мають юридичне значення)

Наступною категорією справ, що розглядаються в порядку окремого провадження, є справи щодо встановлення фактів, які мають юридичне значення (п. 5 ч. 2 ст. 293 Цивільного процесуального кодексу України).

В науковій літературі факти, що мають юридичне значення, визначаються як «обставини об'єктивної дійсності, з якими закон пов'язує певні юридичні наслідки (виникнення, зміну або припинення прав і обов'язків зацікавлених осіб)»⁷⁶.

Вимоги до юридичних фактів, які можуть бути встановлені в окремому провадженні, визначені у постанові Пленуму Верховного Суду України № 5 від 31.03.1995 року «Про судову практику у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення». Зокрема, в

⁷⁶ Окреме провадження в цивільному процесі України [Текст] : навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / [С. В. Ківалов та ін.] ; під ред. д-ра юрид. наук, проф., Засл. юриста України Р. М. Мінченко ; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад». Одеса : Фенікс, 2010. С. 113.

окремому провадженні розглядаються справи про встановлення певних фактів за умови, що: по-перше, ці факти мають юридичне значення згідно із законом, тобто вони впливають на виникнення, зміну чи припинення особистих або майнових прав громадян; по-друге, закон не передбачає іншого способу підтвердження або встановлення цих фактів; по-третє, заявник не може отримати або відновити документ, що засвідчує юридично важливий факт у разі його втрати чи знищення; і, нарешті, встановлення факту не пов'язане з подальшим вирішенням спору про право⁷⁷.

Вказані умови також закріплені у наступних постановках Верховного Суду України. Наприклад, у постанові Верховного Суду від 10 квітня 2019 року № 320/948/18⁷⁸ зазначено, що справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення, розглядаються судом за наявності таких умов:

– факти, які підлягають встановленню, повинні мати юридичне значення, тобто від них має залежати виникнення, зміна або припинення особистих чи майнових прав фізичних осіб. Для визначення юридичного характеру факту, що може бути предметом розгляду суду в порядку окремого провадження, необхідно з'ясувати мету, для якої необхідне встановлення такого факту (ч. 1 ст. 318 Цивільного процесуального кодексу України), тобто обґрунтувати, що цей факт має для нього конкретне юридичне значення і спрямований на захист чи реалізацію його прав та законних інтересів шляхом створення підстав для здійснення відповідних суб'єктивних прав на основі судового рішення. Вказана вимога пов'язана з тим, що один і той самий факт для певних осіб і для певної мети може мати юридичне значення, а для інших осіб та для іншої мети – ні⁷⁹;

– встановлення факту не повинно бути пов'язане з подальшим вирішенням спору про право. Якщо в ході розгляду справи виникає спір про право або суд доходить висновку, що встановлення факту неможливе без вирішення такого спору, заява залишається без розгляду, а заявнику

⁷⁷ Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення: постанова Пленуму Верховного Суду України № 5 від 31.03.1995 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-95#Text>.

⁷⁸ Постанова у справі № 320/948/18 від 10 квітня 2019 року : Верховний Суд. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81574014>.

⁷⁹ Розгляд окремих категорій справ у цивільному судочинстві: підруч. / Н. Ю. Голубева, І. В. Андронов, Н. В. Волкова та ін.; за ред. Н. Ю. Голубевої. Одеса : Фенікс, 2024. С. 523.

роз'яснюється право звернутися до суду в позовному порядку (ч. 6 ст. 294 Цивільного процесуального кодексу України). Таке положення обумовлене сутністю окремого провадження, оскільки воно не передбачає наявності спору між сторонами. Водночас науковці справедливо підкреслюють, що для встановлення факту, який має юридичне значення, важливо, щоб не лише на момент розгляду не існувало спору щодо певних обставин, але й щоб встановлений судом факт не створював підстав для спору в майбутньому. Отже, якщо в ході розгляду заяви про встановлення факту заінтересовані особи заявлять спір про право або суд дійде висновку, що встановлення факту потребує вирішення спору в судовому порядку, заява залишається без розгляду, а заявникам роз'яснюється право подати позов на загальних підставах. Якщо ж встановлення певного факту є лише підставою для подальшої позовної вимоги, то подавати окрему заяву про встановлення цього факту **недоцільно**, адже він може бути підтверджений у межах основної позовної справи⁸⁰;

– заявник не має іншої можливості отримати або відновити документ, який посвідчує факт, що має юридичне значення. Разом із заявою особа повинна надати докази того, що вона зверталася до відповідних установ із запитом про видачу документа, але отримала відмову (для прикладу, через відсутність архіву чи записів актів цивільного стану). Наприклад, якщо особа не має можливості підтвердити родинні зв'язки для оформлення спадщини через наявність розбіжностей у документах, що засвідчують такі відносини, вона спочатку повинна звернутися до органів державної реєстрації актів цивільного стану для отримання відповідного документа. Лише у випадку, коли такий орган не може видати документ, що підтверджує факт родинних зв'язків, особа має право звернутися до суду для встановлення цього факту;

– законодавством не встановлено іншого, позасудового порядку підтвердження відповідного юридичного факту.

Подібні висновки містяться також у постановках Великої Палати Верховного Суду від 10 квітня 2019 року у справі № 320/948/18, від 18 січня 2024 року у справі № 560/17953/21.

⁸⁰ Поліщук П. А. Щодо визначення умов, відповідно до яких справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення, підлягають розгляду в цивільному судочинстві в порядку окремого провадження. *Київський часопис права*. № 2. С. 131. URL : <https://doi.org/10.32782/klj/2025.2.15>.

Порядок встановлення фактів, що мають юридичне значення, встановлений у ст. ст. 316-319 Цивільного процесуального кодексу України.

Так, відповідно до ст. 316 Цивільного процесуального кодексу України, для встановлення факту, що має юридичне значення, фізична особа повинна звернутись із відповідною заявою до суду за місцем свого проживання. Зміст такої заяви повинен відповідати вимогам, закріпленим у ст. 318 Цивільного процесуального кодексу України. У заяві повинно бути зазначено: який саме факт необхідно встановити та якою є мета його встановлення; чому та за яких причин неможливо отримати чи відновити документи, що посвідчують цей факт; докази, що підтверджують факт. Необхідним доповненням до заяви є докази, що підтверджують викладені в заяві обставини, а також обов'язковим є подання довідки, яка підтверджує неможливість відновлення втрачених документів.

Розмір судового збору за подання заяви про встановлення факту, що має юридичне значення, складає для фізичних осіб 0,2 розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб⁸¹.

Однак варто зазначити, що рішення суду про встановлення факту, який відповідно до закону підлягає державній реєстрації в органах РАЦС або нотаріальному посвідченню, не замінює собою відповідних офіційних документів, що видаються цими органами, а лише слугує підставою для їх отримання.

Перелік юридичних фактів, які можна встановити в судовому процесі в порядку окремого провадження, наведено у ст. 315 Цивільного процесуального кодексу України. До них відносяться такі факти: існування родинних зв'язків між фізичними особами; перебування фізичної особи на утриманні; наявність каліцтва, якщо це необхідно для призначення пенсії або отримання допомоги за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням; факт реєстрації шлюбу, розірвання шлюбу або усиновлення; спільне проживання чоловіка та жінки як однієї сім'ї без офіційного шлюбу; належність правовстановлюючих документів особі, прізвище, ім'я, по батькові, час і місце народження якої зазначені в цих документах, не співпадають з відповідними даними у свідоцтві про народження чи паспорті; факт народження особи у певний час за умови неможливості офіційної реєстрації цього факту державним

⁸¹ Про судовий збір : закон України від 08.07.2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3674-17#Text>.

органом реєстрації актів цивільного стану; факт смерті особи у певний час, якщо орган державної реєстрації не зміг зареєструвати цей факт; а також факт смерті особи, яка зникла безвісти за обставин, що загрожували їй життю або дають підстави вважати її загиблою через нещасний випадок, пов'язаний із надзвичайними техногенними чи природними ситуаціями.

Вказаний перелік не є вичерпним, адже у судовому порядку можуть встановлюватися також інші факти, від яких залежить виникнення, зміна або припинення особистих чи майнових прав фізичних осіб, за умови, що інший порядок їх встановлення не передбачено законом.

Таке ж положення закріплено в абз. 2 п. 1 постанови Пленуму Верховного Суду України № 5 від 31.03.1995 року «Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення», в якому зазначається, що «за дотримання зазначених умов суд також може встановлювати й інші юридично значущі факти, зокрема: визнання батьківства стосовно дітей, народжених до 1 жовтня 1968 року; батьківство; реєстрацію батьківства; а також факти, пов'язані з прийняттям спадщини, визначенням місця відкриття спадщини та наявність права приватної власності на будівлю»⁸².

Також Верховний Суд у постанові від 11 грудня 2023 року у справі № 504/4099/16-ц дійшов висновку, що у порядку окремого провадження може бути встановлено факт поширення недостовірної інформації відповідно до абз. 3 ч. 4 статті 277 Цивільного кодексу України, якщо особу, яка поширила таку інформацію, неможливо достовірно встановити⁸³.

Збройний конфлікт та запровадження воєнного стану в Україні стали причинами збільшення кількості звернень громадян до суду для захисту своїх прав, порушених внаслідок воєнних дій, що своєю чергою призвело до розширення кола юридичних фактів, що можуть бути встановлені в судовому порядку в межах окремого провадження.

Так, наприклад, під час воєнного стану суди розглядають заяви про встановлення фактів народження або смерті особи на тимчасово окупованій території (на підставі ст. 317 Цивільного процесуального кодексу України); зникнення безвісти або загибелі військовослужбовців (ч. 1 ст. 315 Цивільного процесуального кодексу України); встановлення

⁸² Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення: постанова Пленуму Верховного Суду України № 5 від 31.03.1995 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-95#Text>.

⁸³ Постанова у справі № 504/4099/16-ц від 11 грудня 2023 року : Верховний Суд. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115750120>.

родинних відносин, місця проживання, факту утримання – з метою отримання соціальних виплат чи компенсацій (ч. 1 ст. 315 ЦПК України). Також судами розглядаються справи щодо встановлення фактів, що мають юридичне значення у справах про отримання компенсації за знищення або пошкодження майна внаслідок збройної агресії (наприклад, факт належності правовстановлюючого документа (рішення Крюківського райсуду м. Кременчука від 19.01.2024 № 537/2657/2); факт належності квартири та її складових (рішення Охтирського міськрайонного суду від 8.11.2023 № 583/3080/23); факт належності на праві власності житлового будинку та житлової прибудови (рішення Малиновського районного суду м. Одеси від 18.06.2024 № 521/7347/24); факт наявності певних відомостей у спадковому договорі (рішення Солом'янського районного суду від 28.02.2024 № 760/25777/23); факт смерті для оформлення спадщини після смерті у вигляді компенсації за зруйноване майно (рішення Бородянського районного суду від 05.02.2024 № 939/1972/23), тощо⁸⁴.

Також в порядку окремого провадження може розглядатися питання про встановлення факту вимушеного переселення особи, якщо таке переселення стало наслідком збройної агресії РФ (постанова Верховного Суду від 22 березня 2023 року у справі № 207/1523/22).

Крім того, у постанові Верховного Суду від 8 листопада 2023 року у справі № 524/2722/23 зазначено, що в порядку окремого провадження може бути встановлений факт вимушеного переселення громадянина з окупованої території України, якщо воно було зумовлене загрозою життю, здоров'ю, свободі, особистим і майновим правам, а також праву на судовий захист, що виникла внаслідок збройної агресії РФ.

Метою такого встановлення є надання заявнику статусу особи, яка перебуває під захистом Конвенції про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року, із відповідними правовими наслідками⁸⁵.

Також у межах цивільного судочинства розглядаються справи про: встановлення факту, що заявник є членом сім'ї загиблого військовослужбовця, з метою отримання грошової компенсації; встановлення факту спільного проживання чоловіка та жінки однією сім'єю без офіційного шлюбу для одержання грошової компенсації у

⁸⁴ Гретченко Л. Найбільш поширені категорії судових справ з питань отримання компенсації за зруйноване війною майно. URL : <https://advokatpost.com/najbilsh-poshyreni-katehorii-sudovykh-sprav-z-pytan-otrymannia-kompensatsii-za-zrujnovane-vijnoi-majno-advokat-hretchenko-4>.

⁸⁵ Постанова у справі № 524/2722/23 від 08 листопада 2023 року : Верховний Суд. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114834990>.

зв'язку зі смертю військовослужбовця; встановлення факту перебування на утриманні загиблого військовослужбовця з метою переходу на інший вид пенсії або отримання соціальної допомоги. Зокрема, якщо між сторонами відсутній спір щодо законності відмови у виплаті або призначенні одноразової грошової допомоги, суд має розглядати заяву про встановлення юридичного факту належності заявника до членів сім'ї загиблого військовослужбовця за правилами окремого провадження в цивільному процесі (постанова Великої Палати Верховного Суду від 22 серпня 2018 року у справі № 644/6274/16-ц)⁸⁶.

Однак не всі факти, що мають юридичне значення, можуть бути встановлені в судовому порядку в окремому провадженні. Так, в ч. 3 ст. 315 Цивільного процесуального кодексу України встановлено, що справи, пов'язані з підтвердженням факту належності фізичній особі паспорта, військового квитка, членського квитка громадської організації або свідоцтв, виданих органами державної реєстрації актів цивільного стану, не підлягають розгляду в порядку окремого провадження.

Ще одним прикладом може стати те, що факт підтвердження трудового стажу не належить до компетенції суду, оскільки відповідно до п. 2 постанови Кабінету Міністрів України від 12 серпня 1993 р. № 637 «Про затвердження Порядку підтвердження наявного трудового стажу для призначення пенсій за відсутності трудової книжки або відповідних записів у ній», якщо документи, що підтверджують трудовий стаж, відсутні, то його підтвердження здійснюється органами Пенсійного фонду України на підставі показань свідків⁸⁷.

Також у постанові Пленуму Верховного Суду України № 5 від 31.03.1995 року «Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення» зазначено, що «судами не розглядаються заяви про встановлення фактів, що підтверджують належність осіб до категорій, таких як потерпілі внаслідок Чорнобильської катастрофи, ветерани або інваліди війни, а також про проходження військової служби, участь на фронті чи в партизанських загонах, отримання поранень або контузій під час служби. Також не

⁸⁶ Огляд судової практики розгляду цивільних справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення, під час дії воєнного стану (коментований) / Упоряд.: управління аналітичної та правової роботи Касаційного цивільного суду/ Відпов. за вип.: суддя ВС у КЦС, к.ю.н. О. В. Білоконь, суддя ВС у КЦС, к.ю.н. О.М.Ситнік. Київ, 2025. С. 14. URL : https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/oglyady/Oglyad_KCS_fakt_voen_stan.pdf.

⁸⁷ Про затвердження Порядку підтвердження наявного трудового стажу для призначення пенсій за відсутності трудової книжки або відповідних записів у ній : Постанова Кабінету міністрів України від 12 серпня 1993 р. № 637. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/637-93-%D0%BF/print1469016914166456>.

розглядаються заяви щодо встановлення причин і ступеня втрати працездатності, групи інвалідності та часу її встановлення, факту закінчення навчального закладу і отримання відповідної освіти, а також факту отримання урядових нагород»⁸⁸.

Також, як вказує П.А. Поліщук, Верховний Суд у постанові від 20 березня 2024 року у справі № 233/61/23 наголосив на неможливості розгляду в порядку окремого провадження справ, пов'язаних із встановленням факту незаконного позбавлення волі учасниками незаконних збройних формувань так званої «ДНР» та утримання осіб у місцях несвободи. Суд зазначив, що встановлення факту перебування у полоні окупаційних органів фактично передбачає з'ясування обставин кримінального правопорушення (події злочину, його складу та суб'єктів), що може бути здійснено виключно у межах кримінального провадження. Таким чином, суд цивільної юрисдикції не має повноважень досліджувати або оцінювати такі фактичні обставини.

Крім того, в іншій постанові від 31.01.2024 р. у справі № 953/2790/23 Верховний Суд звернув увагу на неможливість розгляду у порядку окремого провадження справ про встановлення факту групи інвалідності, часу її настання, а також непридатності до військової служби з подальшим виключенням з військового обліку, оскільки такі питання регулюються спеціальними нормативно-правовими актами⁸⁹.

Також у контексті воєнної агресії РФ проти України не підлягають встановленню судами: факт, що особа є такою, що виключена з військового обліку; факт, що особа є такою, що є непридатна до військової служби з виключенням з військового обліку; факт перебування у полоні заручником (постанови Верховного Суду від 02 вересня 2020 року у справі № 552/2742/19, від 31 січня 2024 року у справі № 953/2790/23); факт збройної агресії РФ проти України (постанова Верховного Суду від 06 жовтня 2021 року у справі № 712/15597/18)⁹⁰.

⁸⁸ Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення: постанова Пленуму Верховного Суду України № 5 від 31.03.1995 року. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-95#Text>.

⁸⁹ Поліщук П. А. Щодо визначення умов, відповідно до яких справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення, підлягають розгляду в цивільному судочинстві в порядку окремого провадження. *Київський часопис права*. № 2. С. 132-133. URL : <https://doi.org/10.32782/klj/2025.2.15>.

⁹⁰ Огляд судової практики розгляду цивільних справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення, під час дії воєнного стану (коментований) / Упоряд.: управління аналітичної та правової роботи Касаційного цивільного суду/ Відпов. за вип.: суддя ВС у КЦС, к.ю.н. О. В. Білоконь, суддя ВС у КЦС, к.ю.н. О. М. Ситнік. Київ, 2025. С. 11-12. URL : https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/oglyady/Oglyad_KCS_fakt_voen_stan.pdf.

Таким чином, спираючись на статистичні дані, можна зробити висновок про те, що протягом 2022–2024 років, у період дії воєнного стану, судами найчастіше розглядалися справи щодо встановлення таких юридично значущих фактів: народження особи на території, де проходять активні бойові дії, або на тимчасово окупованих територіях; смерть особи чи військовослужбовця на території бойових дій або тимчасової окупації; належність заявника до членів сім'ї загиблого військовослужбовця, що підтверджується з метою отримання грошової компенсації; спільне проживання чоловіка і жінки як однієї сім'ї без офіційної реєстрації шлюбу з метою призначення компенсації у зв'язку зі смертю військовослужбовця; родинні зв'язки із померлим військовослужбовцем для захисту цивільних прав та отримання соціальних виплат і допомог; встановлення батьківства померлого військовослужбовця щодо дитини; факти, пов'язані з реалізацією права на відстрочку від призову під час мобілізації (зокрема, самостійне виховання дитини, постійний догляд за інвалідом тощо як підстави для звільнення від військової служби); загибель особи внаслідок збройної агресії РФ; а також факт вимушеного переселення осіб з районів активних бойових дій або тимчасово окупованих територій. Найчастіше такі справи розглядались в судах Дніпропетровської, Запорізької, Київської та Харківської областей⁹¹.

Введення воєнного стану також стало підставою для законодавчих змін у порядку судового розгляду справ про встановлення окремих юридичних фактів.

Зокрема, ст. 317 Цивільного процесуального кодексу України встановлює, що заяви про встановлення факту народження або смерті на території з воєнним або надзвичайним станом, або тимчасово окупованій території України, можуть подаватися до будь-якого місцевого суду України, незалежно від місця проживання заявника. Такі заяви можуть подавати батьки, їхні представники, члени сім'ї, опікуни, піклувальники, особи, які виховують дитину, а також інші законні представники чи заінтересовані особи, якщо це впливає на їхні права чи інтереси. Тобто на законодавчому рівні розширено коло осіб-заявників. Справи щодо встановлення факту народження чи смерті особи, які сталися на території, де запроваджено воєнний або надзвичайний стан, чи на

⁹¹ Огляд судової практики розгляду цивільних справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення, під час дії воєнного стану (коментований) / Упоряд.: управління аналітичної та правової роботи Касаційного цивільного суду/ Відпов. за вип.: суддя ВС у КЦС, к.ю.н. О. В. Білоконь, суддя ВС у КЦС, к.ю.н. О. М. Ситнік. Київ, 2025. С. 11-12. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/ogliady/Oglyad_KCS_fakt_voen_stan.pdf.

тимчасово окупованій території України, визначеній згідно із законодавством, підлягають невідкладному розгляду судом з моменту надходження відповідної заяви та негайному виконанню, яке не зупиняється внаслідок оскарження судового рішення.

О. Білоконь в своєму дослідженні вказує також на інші пом'якшення в судовому розгляді в порядку судового розгляду справ про встановлення окремих юридичних фактів. Зокрема, у справах про встановлення факту народження особи на території, на якій введено воєнний стан, або на тимчасово окупованій території, допускається подання апеляційної скарги представником, який не є адвокатом (постанова Верховного Суду від 21 червня 2023 року у справі №619/1908/23). Також заявник не зобов'язаний надавати суду письмову відмову органів ДРАЦС у здійсненні реєстрації народження дитини, що народилась на ТОТ (постанова ВС від 23 листопада 2022 року у справі № 759/7001/22). Також відповідно до постанов Верховного Суду від 29 березня 2023 року у справі № 753/8033/22; від 26 квітня 2023 року у справі № 337/3725/22 доказами у справах щодо встановлення факту смерті фізичної особи можуть визнаватись документи, видані органами на непідконтрольних територіях⁹².

Підсумовуючи усе вищевикладене, слід зазначити, що визначення кола юридичних фактів, що можуть бути встановлені в порядку окремого провадження, у сучасних умовах розвитку судової практики має важливе значення. Такі справи спрямовані на підтвердження обставин, які є підставою для виникнення, зміни або припинення особистих чи майнових прав фізичних осіб, у випадках, коли іншими законодавчими нормами не передбачено інший спосіб їх встановлення.

Водночас запровадження воєнного стану в Україні актуалізувало потребу судового захисту прав осіб, які зазнали обмежень або втратили документи внаслідок воєнних дій, що своєю чергою зумовило необхідність встановлення нових категорій юридичних фактів у судовому порядку. Така ситуація свідчить про динамічність інституту окремого провадження та його адаптивність до нових соціально-правових умов.

⁹² Білоконь О. Окремі аспекти розгляду цивільних справ про встановлення юридичних фактів під час дії воєнного стану. URL : https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_present/Ur_fakti_Bilokon.pdf.

2.7. Питання та завдання для самостійного опрацювання розділу

1. Поняття та сутність окремого провадження як виду непововного цивільного судочинства.

2. Основні ознаки, що відрізняють окреме провадження від пововного та наказного проваджень.

3. Суб'єкти окремого провадження: заявник та заінтересовані особи, їхні процесуальні права та обов'язки.

4. Перелік категорій справ, що розглядаються в порядку окремого провадження, та особливості їх розмежування.

5. Роль і значення представника у справах окремого провадження.

6. Участь присяжних у розгляді справ окремого провадження: підстави та особливості.

7. Процесуальні особливості розгляду справ про усиновлення дитини.

8. Вплив воєнного стану на практику розгляду справ окремого провадження.

9. Сучасні тенденції розширення переліку справ окремого провадження (нові категорії справ).

10. Значення окремого провадження для забезпечення реалізації прав і свобод громадян у сучасних умовах.

Практичне завдання № 1. Орган опіки та піклування звернувся до районного суду із заявою про визнання громадянина Шевчука недієздатним через наявність у нього психічного захворювання. У судовому засіданні син Шевчука заперечив проти цього, зазначивши, що батько лише має проблеми зі слухом і потребує не опікуна, а соціального працівника. Суддя постав перед дилемою – чи наявний у справі спір про право, що унеможлиблює розгляд у порядку окремого провадження.

Якими критеріями суд має керуватись для визначення наявності спору про право? Як повинен діяти суд, якщо встановлено спір про право під час розгляду справи в окремому провадженні? Чи може суд продовжити розгляд заяви, якщо заперечення сина не стосуються юридичних підстав недієздатності, а лише медичних оцінок?

Практичне завдання № 2. Подружжя Іваненків подало до суду спільну заяву про розірвання шлюбу, маючи двох неповнолітніх дітей. У заяві вони вказали, що домовилися щодо проживання дітей і матеріальної допомоги. Суддя прийняв заяву до розгляду в порядку окремого провадження. Під час засідання мати дітей раптом заявила, що не згодна на розлучення, оскільки батько не виконує домовленостей про утримання дітей.

Чи зберігається у такому випадку можливість розгляду справи в

порядку окремого провадження? Яке рішення має прийняти суд, якщо згода подружжя на розірвання шлюбу відсутня? Які правові наслідки має відмова одного з подружжя від спільної заяви?

Практичне завдання № 3. Подружжя Марченків звернулося до районного суду із заявою про усиновлення малолітнього хлопчика, який перебуває в дитячому будинку. До заяви були додані дозволи органу опіки, медичні довідки, висновок про можливість бути усиновлювачами. Під час підготовки справи суд встановив, що біологічна мати дитини проживає за кордоном і не позбавлена батьківських прав, але вже 4 роки не підтримує контакт із дитиною.

Чи може суд розглядати справу про усиновлення в порядку окремого провадження за таких обставин? Які дії має вжити суд, якщо є невизначеність щодо згоди біологічної матері на усиновлення? Чи може відсутність письмової згоди матері бути підставою для відмови в задоволенні заяви?

Практичне завдання № 4. Громадянин Б., який тривалий час не з'являвся за місцем проживання, був офіційно визнаний безвісно зниклим. Через два роки після такого рішення його дочка звернулася до суду із заявою про визнання батька померлим. Під час розгляду справи з'ясувалося, що на обліку в лікарні був запис про його перебування ще після дати «офіційного зникнення». Суддя сумнівається – чи можна розглядати цю справу в порядку окремого провадження, чи це вже справа з елементами спору про право.

Чи підлягає розгляду в порядку окремого провадження справа про визнання особи померлою, якщо під час розгляду з'явилися відомості, що ця особа могла бути живою після моменту, коли її було визнано безвісно зниклою? Яке процесуальне рішення повинен ухвалити суд, якщо в ході розгляду заяви про визнання особи померлою виникають сумніви або суперечливі докази щодо факту смерті – залишити заяву без розгляду, зупинити провадження чи відмовити в задоволенні заяви?

Практичне завдання № 5. Донька громадянина Павленка звернулася до суду із заявою про визнання його обмежено дієздатним, оскільки він систематично зловживає алкоголем, не працює та витрачає пенсію на спиртні напої. Орган опіки та піклування підтримав заяву. Під час судового засідання сам громадянин Павленко заперечив проти заяви, стверджуючи, що вже лікується і самостійно контролює свої витрати. Суддя вирішує, чи можна продовжувати розгляд у порядку окремого провадження, оскільки є певне заперечення проти самої заяви.

До якого виду проваджень належить справа про визнання фізичної особи обмежено дієздатною, і які особливості має її розгляд у суді? Як повинен діяти суд, якщо особа, щодо якої подано заяву, заперечує проти неї? Чи є такі заперечення підставою для припинення розгляду справи?

ВИКОРИСТАНІ ТА РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Бичкова С. С. Визначення складу осіб, які беруть участь у деяких справах, що можуть розглядатися в порядку окремого провадження // Збірник «Приватне право і підприємництво», випуск 8 URL: ndippp.gov.ua/Schorichnuk/Bichkova.pdf.
2. Білоконь О. Окремі аспекти розгляду цивільних справ про встановлення юридичних фактів під час дії воєнного стану. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/Ur_fakti_Bilokon.pdf.
3. Білоусов Ю. В. Цивільний процес: навч. посіб. Київ. Прецедент, 2005. С. 197.
4. Болокан І. В. Особливості розгляду судом справ про відновлення втрачених цінних паперів на пред'явника та векселі. *Вісник Запорізького юридичного інституту*. 2010. № 1. С. 51-59.
5. Болокан І. В. Особливості розгляду судом справ про передачу безхазяйної нерухомої речі в комунальну власність. *Вісник Запорізького національного університету*. № 2. 2009. С. 104-111. URL: https://web.znu.edu.ua/herald/issues/2009/urist-2-2009/files/law-2009-2_16.pdf
6. Бондаренко-Зелінська Н. Л. Окремі питання правового регулювання підготовки цивільних справ до судового розгляду за новим Цивільним процесуальним кодексом України. *Університетські наукові записки*. 2006. № 1. С. 96-102.
7. Бондаренко-Зелінська О. Особливості відкриття провадження у справах про надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності. *Юридичний журнал*. 2009. № 2. С. 45-49.
8. Комаров В. В., Бігун В. А., Баранкова В. В.; під ред. проф. В. В. Комарова. Проблеми науки цивільного процесуального права. Право. Харків. 2002. С. 238-239.
9. Комаров В. В., Світлична Г. О., Удальцова І. В. за ред. В. В. Комарова. Окреме провадження : монографія. Право. Харків. 2011. С. 46.
10. Васильєв В. Особливості розгляду окремих категорій цивільних справ. Навчальний посібник. Харків. 2012. С. 276.
11. Ватрас В. Прикладні питання відкриття провадження у сімейних справах в цивільному процесі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, 2023. С. 151-156.
12. Василів С. С. Поняття та особливості сімейних спорів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 7. С. 55-58.
13. Гретченко Л. Найбільш поширені категорії судових справ з питань отримання компенсації за зруйноване війною майно. URL:

<https://advokatpost.com/najbilsh-poshyreni-katehorii-sudovykh-sprav-z-pytan-otrymanna-kompensatsii-za-zrujnovane-vijnoi-u-majno-advokat-hretchenko-4/>

14. Деякі аспекти набуття права власності на об'єкти безхазяйного нерухомого майна: Роз'яснення Міністерства юстиції України від 13.10.2011 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0065323-11#Text>.

15. Євко В. Ю. Особливості судового захисту сімейних прав. Проблеми цивільного права та процесу. Харків, 2018. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/25_05_2018/pdf/43.pdf.

16. Комаров В. В. Окреме провадження : монографія. В. В. Комаров, Г. О. Світлична, І. В. Удальцова ; за ред. В. В. Комарова. Харків. Право. 2011. С. 312.

17. Кройтор В. А. Особливості визнання спадщини відумерлою в доктрині цивільного права та практиці правозастосування. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2024. № 5. С. 182-187. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2024/10/30.pdf>.

18. Маркова О. О., Садикова Я. М. Окреме провадження у цивільному процесі України: навчальний посібник. Суми : 2014. 194 с.

19. Огляд судової практики розгляду цивільних справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення, під час дії воєнного стану (коментований) / Упоряд.: управління аналітичної та правової роботи Касаційного цивільного суду/ Відпов. за вип.: суддя ВС у КЦС, к.ю.н. О. В. Білоконь, суддя ВС у КЦС, к.ю.н. О. М. Ситнік. Київ, 2025. 134 с. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/oglyady/Oglyad_KCS_fakt_voen_stan.pdf.

20. Окреме провадження : монографія / В. В. Комаров, Г. О. Світлична, І. В. Удальцова ; за ред. В. В. Комарова. Харків : Право, 2011. 312 с.

21. Окреме провадження в цивільному процесі України [Текст] : навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / [С. В. Ківалов та ін.]; під ред. д-ра юрид. наук, проф., Засл. юриста України Р. М. Мінченко ; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад». О. : Фенікс, 2010. 222 с.

22. Окреме провадження в цивільному процесі України. Навчальний посібник. Под редакцією доктора юрид. наук, проф., засл. юриста України Мінченка Р. М. КНТ, 2011. С. 224.

23. Онишко О. Б. Окреме провадження як прерогатива вирішення питань усиновлення у цивільному судочинстві. Митна справа. 2011. № 4(76). С. 314-319.

24. Поліщук П. А. Щодо визначення умов, відповідно до яких справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення, підлягають розгляду в цивільному судочинстві в порядку окремого провадження. *Київський часопис права*. № 2. С. 128-133. URL: <https://doi.org/10.32782/klj/2025.2.15>.

25. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 04 січня 2023 року у справі № 198/99/15-ц. URL: <https://cutt.ly/vwqshrMW>.

26. Постанова у справі № 208/9501/21 від 18 грудня 2024 року: Верховний Суд. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124005056>.

27. Постанова у справі № 320/948/18 від 10 квітня 2019 року : Верховний Суд. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81574014>.

28. Постанова у справі № 504/4099/16-ц від 11 грудня 2023 року : Верховний Суд. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115750120>.

29. Постанова у справі № 524/2722/23 від 08 листопада 2023 року : Верховний Суд. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114834990>.

30. Постанова у справі № 757/35571/18-ц від 20 травня 2020 року: Верховний Суд. URL : <https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=89426404&red=100003f74f206d41fe67678a99890979427ce8&d=5>.

31. Постанова у справі № 758/7617/23 від 07 червня 2024 року : Верховний Суд. URL : <https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=119583625&red=100003c7b87d9813274ff9db0764a89d732096&d=5>.

32. Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення: постанова Пленуму Верховного Суду України № 5 від 31.03.1995 року. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-95#Text>.

33. Про банки та банківську діяльність: закон України від 07 грудня 2000 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#n1014>

34. Про державне регулювання ринків капіталу та організованих товарних ринків: закон України від 23.02.2006 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3480-15#n4422>.

35. Про затвердження Порядку підтвердження наявного трудового стажу для призначення пенсій за відсутності трудової книжки або відповідних записів у ній : Постанова Кабінету міністрів України від 12 серпня 1993 р. № 637. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/637-93-%D0%BF/print1469016914166456>.

36. Про обіг векселів в Україні: закон України від 05.04.2001 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2374-14#Text>.

37. Про ринки капіталу та організовані товарні ринки: закон України від 23.02.2006 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3480-15#Text>.

38. Про судовий збір : закон України від 08.07.2011. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3674-17#Text>.

39. Про судову практику в цивільних справах про розкриття банками інформації, яка містить банківську таємницю, щодо юридичних та фізичних осіб: постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 30.09.2011 № 10. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0010740-11#Text>.

40. Про цінні папери і фондову біржу : Закон України від 18.06.1991 № 1201-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 38. С. 508.

41. Проведення у справі досудового розгляду: хрестоматія уклад.: В. В. Комаров, К. В. Гусаров, А. Ю. Каламайко. Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». 2013. С. 515.

42. Розгляд окремих категорій справ у цивільному судочинстві: підруч. / Н. Ю. Голубєва, І. В. Андронов, Н. В. Волкова та ін.; за ред. Н. Ю. Голубєвої. Одеса : Фенікс, 2024. 592 с.

43. Сучасні проблеми цивільного та цивільно-процесуального права : навч.-метод. посіб. за заг. ред. кол. авт. Одеська національна юридична академія. Одеса. 2023. С. 93-117. URL : <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/1d014b08-81fe-4bd2-a0ef-763367ade1f6/content>.

44. Узагальнення практики розгляду справ про розкриття банківської таємниці Верховного Суду України. *Юрид. практика*. 2010. № 7 (634).

45. Уніфікований закон про переказні векселі та прості векселі, запроваджений Женевською Конвенцією 1930 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_009#n46.

46. Ухвала Вільнянського районного суду Запорізької області від 25 січня 2012 року у справі № 2-о-4/2012 / Єдиний державний реєстр судових рішень URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/21053273>.

47. Ухвала Солом'янського районного суду м. Києва, цивільна справа № 2-о-33/12 / Єдиний державний реєстр судових рішень URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/22591382>.

48. Цивільний кодекс від 16.01.2003 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15/conv#n5967>.

49. Цивільний процесуальний кодекс від 18.03.2004 р. (в редакції від 17.07.2005 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15/conv#n8503>.

50. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.

51. Яроцький В. Л. Цінні папери в механізмі правового регулювання майнових відносин (основи інструментальної концепції): Монографія. Право, 2006. С. 29-31.

52. Ясинок М. М. Особливості дії принципу диспозитивності в окремому провадженні. *Підприємництво, господарство і право*. 2008. № 6. С. 59-60.

53. Ясинок М. М. Розкриття банківської таємниці – новий вид справ в окремому провадженні. Бюлетень Міністерства юстиції України. 2009. № 2. С. 67-71.

54. Ясинок М. М. Чи є принцип змагальності в окремому провадженні? Вісник ХНУВС. 2006. № 34. С. 287-292.

Навчальне видання

НЕПОЗОВНІ ПРОВАДЖЕННЯ
В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Навчальний посібник

Колектив авторів

Редактор, оригінал-макет – *А. В. Самотуга*
Коректор *М. С. Касян*

Підп. до друку 17.12.2025. Формат 60×84/16. Гарнітура – Times. Папір офісний.
Друк – цифровий. Ум.-друк. арк.6,28. Обл.-вид. арк. 6,75. Наклад – 25 прим. Зам. № 15/25-нп

Надруковано у Дніпровському державному університеті внутрішніх справ
49005, м. Дніпро, просп. Науки, 26, sed@dduvs.edu.ua
Свідоцтво про внесення до державного реєстру видавців ДК № 8112 від 13.06.2024